

آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه

احمد صافی

آموزش و پرورش
ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه

احمد صافی

تهران

۱۳۸۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

صافی، احمد، ۱۳۱۶ -
آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه / احمد صافی. — تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۸۰.
هفت، ۱۷۲ ص.: جدول، نمودار. —(«سمت»؛ ۴۳۰: علوم تربیتی؛ ۳۳)
ISBN 978-964-459-442-7
بها: ۱۴۰۰۰ ریال.
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.
پشت جلد به انگلیسی: Ahmad Safi. Primary, Guidance Cycle and Secondary Education.
کتابنامه: ص. ۱۷۰ ـ ۱۷۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
چاپ اول: تابستان ۱۳۷۹، چاپ نهم: زمستان ۱۳۸۶.
۱. آموزش و پرورش —هدفها و نقشها. ۲. برنامه‌ریزی آموزشی —ایران. الف. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت). ب. عنوان.
۸ آ ۲ ص/ ۵ /LB ۴۱ ۳۷۰/۱۱
کتابخانه ملی ایران ۷۶۲۸-۷۹م

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه
احمد صافی
چاپ اول: تابستان ۱۳۷۹
چاپ نهم: زمستان ۱۳۸۶
تعداد: ۱۰۰۰۰
حروفچینی و لیتوگرافی: سمت
چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
قیمت: ۱۴۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.
آدرس ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبروی پمپ گاز، کدپستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۲ـ۴۴۲۴۶۲۵۰.
www.samt.ac.ir info@samt.ac.ir

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظرگرفتن دیدگاه اسلامی در مبانی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیّت موضوع اقتضا می‌کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می‌شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همّت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته‌های علوم انسانی به تألیف و ترجمهٔ منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحبنظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحلهٔ کمال مطلوب آن، باید بتدریج و پس از انتقادها و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم تربیتی در مقطع کارشناسی، به عنوان منبع اصلی درس آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی و متوسطه به ارزش ۳ واحد تدوین شده است. امید می‌رود که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحبنظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعهٔ دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه

عنوان **صفحه**

پیشگفتار

در هر کشوری نظام آموزش و پرورش یکی از نظامهای مهم اجتماعی است. رسالت این نظام علاوه بر انتقال میراث فرهنگی و تجارب بشری به نسل جدید، ایجاد تغییرات مطلوب در شناختها، نگرشها و در نهایت رفتار کودکان، نوجوانان و جوانان است. برای نیل به این اهداف در هر کشوری سرمایه‌های فراوانی برای آموزش و پرورش کودکان، نوجوانان و جوانان هزینه می‌شود.

در نظام آموزش و پرورش ایران نزدیک به یک میلیون و ۱۳۰ هزار مدیر، معاون، مشاور، کارشناس، مربی، معلم و سایر کارمندان، امور آموزش و پرورش حدود ۱۹ میلیون دانش‌آموز را در ۱۱۵ هزار واحد آموزشی برعهده گرفته و بودجه‌ای بالغ بر ۱۴ میلیارد تومان در این راه هزینه می‌شود.[۱]

شیوهٔ کار کردن و مؤثر بودن در مراکز آموزشی، مستلزم شناخت هدفها، اصول آموزش و پرورش، ویژگیهای دانش‌آموزان و معلمان، برنامه‌های درسی، روشهای آموزشی و پرورشی و سیاستهای حاکم بر هر یک از دوره‌های تحصیلی است.

نظر به اهمیت و ضرورت آگاهی دانشجویان رشته‌های دبیری، مدیریت آموزشی، مشاوره و راهنمایی و غیره دانشگاههای کشور، بر اساس پیشنهاد سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم انسانی و اسلامی و مبتنی بر برنامه مصوب شورایعالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فنّاوری، کتاب حاضر با عنوان آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه در هفت فصل تألیف شده است.

امیدواریم که محتوای این کتاب برای همه کسانی که با آموزش و پرورش

---

۱. بودجه جاری و عمرانی وزارت آموزش و پرورش در سال ۱۳۷۸، ۱۴ میلیارد تومان پیش‌بینی شده است.

کودکان، نوجوانان و جوانان سر و کار دارند بویژه دانشجویان رشته‌های دبیری، مدیریت آموزشی، مشاوره و راهنمایی دانشگاهها و مراکز عالی ضمن خدمت فرهنگیان و مراکز تربیت معلم سودمند باشد و اساتید محترم، مدیران و کارشناسان آموزش و پرورش کشور با مطالعهٔ این کتاب و ارائه رهنمودها و پیشنهادهای سازندهٔ خود، نگارنده را در اصلاح و تکمیل آن یاری دهند.

احمد صافی

فصل اول

کلیاتی درباره نظام آموزش و پرورش

تعریف تربیت (آموزش و پرورش)

آموزش در لغت به معنی، دانش آموختن و یاد دادن است.[1] پرورش نیز به معنی پروراندن، پروردن و آداب و اخلاق به کسی آموختن است.[2]

در فرهنگ ما مفهوم تربیت مترادف با تعلیم و تربیت و آموزش و پرورش است و سابقهٔ طولانی دارد. واژه تعلیم و تربیت که برابر Education آمده است، جزو واژه‌های جدید است و در حقیقت به همان معنی تربیت است. اما «معمولاً چنین تعبیر شده و می‌شود که آن دو (تعلیم و تربیت) از همدیگر جدا هستند و هر یک به عمل خاصی اطلاق می‌شوند؛ بدین معنا که آموزش یا تعلیم به یاد دادن موضوعها یا مهارتهای خاص به دانش‌آموزان گفته می‌شود، مانند آموزش ریاضی، خواندن و نوشتن و ... و پرورش یا تربیت به آموزشهای دینی و اخلاقی و ... گفته می‌شود».[3]

محافل علمی و تربیتی این دو را از هم جدا نمی‌دانند و معتقدند که آموزش می‌تواند و می‌باید زمینه‌ای برای پرورش باشد و چنانکه با روش صحیح انجام پذیرد، نوعی پرورش است.[4] «مربیان بزرگ این دو کلمه (آموزش و پرورش) را در یک مفهوم یعنی تربیت به کار می‌برند. آموزش تنها وسیله‌ای است که در مدرسه برای پرورش افراد در اختیار است. تحت تأثیر آموزش واقعی، تغییرات مهمی در عادات، نگرشها، گرایشها و شیوهٔ برخورد با مسائل و خصوصیات فکری افراد به وجود می‌آید و سطح اطلاعات آنان بالا می‌رود؛ لذا آموزش محور پرورش است».[5]

---

۱. فرهنگ معین. ۲. *لغت‌نامه دهخدا*.

۳. شعاری‌نژاد، علی‌اکبر؛ *مبانی روان شناختی تربیت*؛ ص ۳۷۵.

۴. ر.ک.: شکوهی، غلامحسین؛ *تعلیم و تربیت و مراحل آن*.

۵. شریعتمداری، علی؛ *رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی*؛ ص ۱۰ و ۸۵.

بعضی از تعاریف تربیت عبارتند از:

- «تربیت عبارت است از عملی که نسلهای بالغ بر نسلهایی که هنوز برای زندگی اجتماعی به بلوغ نرسیده‌اند انجام می‌دهند».[۱]

- «تربیت تغییر بدنی و روانی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، دینی و سیاسی، همه جانبه، مداوم، هدفدار، مسؤولانه و متعهدانه است».[۲]

- «تربیت هدایت فرد است در بُعد معنوی و اخلاقی، اجتماعی، عاطفی و عقلانی».[۳]

- «تربیت عبارت است از پروراندن و به ثمررساندن استعدادها و موهبتهای جسمانی و روانی که طبیعت انسانی واجد و مالک آنهاست».[۴]

- «تربیت محصول مراقبتی است که از نشو و نمای آدمیزاد در جریان رشد وی یعنی سیر به سوی کمال به عمل می‌آید».[۵]

از معانی و تعاریف تربیت استنباط می‌شود که:

- آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت) مفهومی است که در قالب دو لفظ ادا می‌شود و کلمه تربیت (پرورش) کلمه جامعی است که مورد تأیید علمای تعلیم و تربیت است.

- هر معلم یا مربی در فرایند تربیت، دانش‌آموز را یک نظام شخصیتی در نظر می‌گیرد و هر گفتار و کردار او در کل وجود دانش‌آموز تأثیر می‌کند نه در تن او یا روان او.[۶]

- در محافل تربیتی، آموزش پایه و محور تربیت است و رسالت اساسی مؤسسات آموزشی تربیت افراد در ابعاد بدنی، عقلانی، عاطفی، اخلاقی و اجتماعی است.

- فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل برای به فعلیت رساندن و شکوفا کردن استعدادهای آدمی در جهت مطلوب در مؤسسات تربیتی وایجاد هماهنگی در فرایند تربیت در خانه، مدرسه و جامعه ضرورت دارد.

---

۱. کاردان، علیمحمد؛ «فرهنگ و آموزش و پرورش فرهنگی»، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*؛ ص ۴۸.

۲. یونسکو؛ «آموختن برای زیستن»، یونسکو، ص ۲۰.

۳. *رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی*؛ ص ۱۰۱.

۴. نقیب‌زاده، میرعبدالحسین؛ *نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش*؛ ص ۱۶.

۵. *تعلیم و تربیت و مراحل آن*؛ ص ۶.

۶. *مبانی روان‌شناختی تربیت*؛ ص ۳۷۹.

نظام آموزش و پرورش، اهمیت و کارکردهای آن

تعریف نظام آموزش و پرورش

نظام در لغت به معنی آراستن، نظم دادن، مرتب کردن و به رشته کشیدن گوهرها آمده است.[۱]

در هر جامعه‌ای نظامهای متعددی مانند نظام اداری، نظام اقتصادی و نظام آموزشی و غیره وجود دارد. نظام آموزش و پرورش، به نظامی گفته می‌شود که «الگوی کلی نهادها، مؤسسات و سازمانهای رسمی جامعه است و وظایف انتقال فرهنگ و شکوفاسازی آن، پرورش فرد و تربیت‌نیروی انسانی ماهر و متخصص رابرعهده دارد».[۲]

اهمیت نظام آموزش و پرورش و کارکردهای آن

امروزه نظام آموزش و پرورش بنا به ضرورت تغییرات اجتماعی یکی از سازمانهای پیچیده و بزرگ اجتماعی در هر کشوری محسوب می‌شود و با رشد و توسعهٔ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی پیوندی ناگسستنی دارد و بتدریج از یک حالت ساده ابتدایی به یک حالت پیچیده درآمده است.

ثمربخشی این نظام از یکسو تبدیل کردن انسانهای مستعد به انسانهای سالم، بالنده، متعادل و رشدیافته است و از سوی دیگر تأمین کننده نیازهای نیروی انسانی جامعه در بخشهای متفاوت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است.

نظر به چنین اهمیتی است که در عصر کنونی، همه دولتهای جهانی از کوچک و بزرگ، قدرتمند و ناتوان و صنعتی تا در حال توسعه، پرداختن به آموزش و پرورش مردم خود را در شمار وظایف اساسی می‌دانند و برای همگانی، سراسری و حتی اجباری کردن آن، تعهدات سنگینی در قانونهای اساسی و بنیادی خود می‌گنجانند و درصد زیادی از تولید ناخالص ملی و بودجه جاری و عمرانی کشور را به این امر مهم اختصاص می‌دهند.

امروزه به دلیل گسترش علوم و تجارب بشری و توسعهٔ فن‌آوری و پیشرفتهای صنعتی، گرایش به سازمانهای آموزش و پرورش امری فراگیر و جهانی شده‌است. به‌حدی که یکی از شاخصهای مهم رشد هر جامعه را وسعت دامنهٔ وظایفی می‌دانند که نظام آموزش و پرورش آن به عهده گرفته است.

---

۱. فرهنگ عمید.
۲. علاقه‌بند، علی؛ *مبانی و اصول مدیریت آموزشی*؛ ص ۷.

استقبال روزافزون جوامع گوناگون از آموزش و پرورش سبب شده که دولتهای مرکزی یا ایالتی یا محلی، سعی کنند با اتخاذ سیاستهای بخردانه، به آرمان مردم جامعه خویش که برخورداری از آموزش و پرورش عمومی و تخصصی است در قالب مصوبات قانونی پاسخ دهند و به این آرزوی ملی تحقق بخشند.

امروزه جهانیان به این نتیجه رسیده‌اند که دربارهٔ آموزش و پرورش جز آنچه در ذیل می‌آید نیندیشند:

- آموزش و پرورش حق است همانند حق حیات. حق دادنی است نه گرفتنی.
- آموزش و پرورش یک سرمایه گذاری بلند مدت است که در سراسر عمر پدیدار می‌شود.
- آموزش و پرورش باید در سراسر عمر ارائه شود و در فراهم آوردن مناسب آن برای همگان کوتاهی نشود.
- آموزش و پرورش با زیست انسان پیوند خورده است و هر چه زندگی پیچیده‌تر می‌شود ضرورت آموزش و پرورش افزایش می‌یابد.
- آموزش و پرورش آدمی، امری پیچیده، وقت‌گیر و پردامنه است که سرمایه گذاری بیشتر، برنامه‌های نظام یافته و همکاری نهادهای گوناگون جامعه را می‌طلبد.

امروزه مردم کشورهای جهان از نظر میزان برخورداری از آموزش و پرورش عمومی و تخصصی متفاوتند؛ مثلاً در بعضی از کشورها آموزش و پرورش عمومی و اجباری تا پایان دورهٔ متوسطه، در بعضی تا پایان دورهٔ راهنمایی و در برخی تا پایان دورهٔ ابتدایی انجام می‌گیرد.

درباره نظام آموزش و پرورش ایران (اهداف، ساختار و میزان بهره‌مندی از آموزش و پرورش عمومی و تخصصی) در فصول بعد بتفصیل بحث خواهد شد.

کارکردهای نظام آموزش و پرورش

نظام آموزش و پرورش در جهان کنونی، وظایف و کارکردهای مختلفی را به‌طور آشکار و نهان بر عهده دارد و ابزار تحقق اهداف و مقاصد اجتماعی به شمار می‌رود. کارکردهای آن به حدی است که جوامع مختلف انتظار دارند، این سازمان باید پاسخگوی نیازهای معنوی و مادی آنان باشد و به عنوان یک عامل، تحقق نیازهای فردی و

اجتماعی و رشد و توسعه فرهنگی ـ سیاسی و اقتصادی جامعه را ممکن کند.

کارکردهای آشکار آموزش و پرورش متعددند؛ از جمله:

انتقال فرهنگ. «فرهنگ دلالت دارد بر نحوه و روش زندگی‌ای که هر جامعه‌ای برای رفع نیازهای اساسی خود از حیث بقا و دوام و انتظام امور اجتماعی اختیار می‌کند».[1]

آموزش و پرورش سازمانی است که وظیفه فرهنگ‌پذیری کودکان و نوجوانان را برعهده دارد. منظور از انتقال فرهنگ، انتخاب و انتقال دانستنیها، سنتها و ارزشها، زبان، مذهب، هنر، مهارتها و تجارب بشری و غیره از نسلی به نسل دیگر است. این امر مهم در گذشته دور به طور غیر رسمی و امروزه اغلب به وسیله سازمانهای رسمی آموزش و پرورش انجام می‌گیرد؛ لذا یکی از هدفهای مهم نظام آموزش و پرورش هر کشوری از جمله ایران هدف فرهنگی (حفظ فرهنگ، تداوم و بقای آن) است.

بدون شک در انتقال فرهنگ از طریق آموزش و پرورش باید به معیارهای فلسفی، اجتماعی و علمی برای بازسازی آن نیز توجه کرد.

اجتماعی کردن افراد (جامعه‌پذیری). یکی از وظایف نظام آموزش و پرورش، انتقال ارزشها، گرایشها، آداب و رسوم فرهنگی و اجتماعی به نسل جدید است تا بدین وسیله هر فرد به انسانی اجتماعی تبدیل گردد و به ایفای نقشهای اجتماعی قادر شود. فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل لازم برای اجتماعی کردن آدمی ضرورت دارد و لذا یکی از اهداف مهم هر نظام آموزش و پرورشی اجتماعی و جامعه‌پذیر کردن نسل جدید جامعه است.

پرورش و رشد کیفیت کودکان، نوجوانان و جوانان. نظام آموزش و پرورش هر کشوری مهمترین و مؤثرترین نظام پرورش و رشد شخصیت کودکان، نوجوانان و جوانان است. ضرورت توجه به رشد شخصیت آدمی و اهمیت پرورش جسمی و سلامت تن و پرورش قوای ذهنی و پرورش عواطف و ذوق هنری و رشد اخلاقی و تربیت دینی دانش‌آموزان موجب شده است که این امر مهم به عنوان یکی از کارکردهای اساسی نظام آموزش و پرورش به حساب آید و تربیت همه جانبه فرد از هدفهای عمده محسوب شود.

---

۱. *همان*؛ ص ۲۷.

تربیت و تأمین نیروی انسانی جامعه. هر جامعه‌ای به نیروی کار ماهر و متخصص نیاز دارد. تربیت این نیرو در سطوح مختلف و به تناسب نیاز جامعه در بخشهای کشاورزی، صنعت و خدمات از وظایف مهم نظام آموزش و پرورش است.

امروزه آموزش و پرورش رسمی سهم مهمی در تحرک اجتماعی افراد دارد و موجب می‌شود که فارغ‌التحصیلان به تناسب سطح تحصیل و نوع رشته، آماده جذب در سازمانهای اجتماعی، فرهنگی و خدماتی شوند؛ بنابراین یکی از اهداف نظام آموزش و پرورش، تربیت نیروی انسانی مولد، کارآمد و واجد مهارتهای فنی است.[۱]

نظام آموزش و پرورش ایران

آموزش و پرورش به سبک جدید در ایران با تأسیس مدرسه دارالفنون در سال ۱۲۲۸ آغاز شد. این مدرسه که به سبک اروپایی اداره می‌شد، شامل دوره‌های متوسطه و عالی بود. به دنبال آن با تشکیل وزارت علوم در سال ۱۲۳۲ و سپس آغاز حکومت مشروطه، مدارس متعددی در سطح ابتدایی و متوسطه در تهران و شهرستانها توسعه یافت.

طی ۱۵۰ سال در نظام آموزش و پرورش ایران، تغییرات و تحولاتی در اهداف، ساختار اداری و آموزشی، برنامه‌های درسی، روشهای آموزشی، ارزشیابی و غیره پدید آمد که دربارهٔ آنها در کتابهای مربوط به تاریخ آموزش و پرورش و سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران بتفصیل بحث شده است.[۲]

نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

از هنگام پیروزی انقلاب و استقرار نظام جمهوری اسلامی در سال ۱۳۵۷ تا کنون، امر تغییر یا اصلاح نظام آموزش و پرورش مورد توجه مدیران عالی کشور و وزارت آموزش و پرورش قرار گرفته است. برای تحقق این منظور ابتدا مطالعات گسترده‌ای در شورایعالی آموزش و پرورش درباره اهداف و اصول آموزش و پرورش انجام گرفت.[۳]

---

۱. صاحبنظران کارکردهای دیگری نظیر، نظارت اجتماعی، نوآوری و تغییر، پرورش سیاسی و غیره را نیز ذکر کرده‌اند که برای اطلاع بیشتر مطالعه منابع مربوطه آخر کتاب را توصیه می‌کنیم.

۲. ر.ک.: صافی، احمد؛ *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران.*

۳. ر.ک.: دبیرخانه شورایعالی آموزش و پرورش؛ «اهداف و اصول آموزش و پرورش»؛ نشریات شماره‌های ۱ تا ۲۰ سالهای ۱۳۵۸ـ۱۳۵۹.

سپس صاحبنظران طرحهای مختلفی را به مسؤولان این وزارتخانه پیشنهاد کردند.[۱] اما هر یک از این فعالیتها به عللی ناتمام ماند.[۲]

در پایان سال ۱۳۶۴، شورایعالی انقلاب فرهنگی در مصوبه پنجاه و نهمین جلسهٔ خود، به پیشنهاد وزارت آموزش و پرورش، شورایی را با عنوان شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش، مأمور انجام بررسیهای لازم و ارائه طرح بنیادی نظام آموزش و پرورش کرد.

این شورا مرکب از چهار نفر از معاونان وزارت آموزش و پرورش، یک نفر از کمیسیون آموزش و پرورش مجلس شورای اسلامی، یک نفر از شورایعالی آموزش و پرورش، یک نفر از سازمان برنامه و بودجه و سه نفر از اعضای شورای انقلاب فرهنگی و دو نفر از فرهنگیان بود.

این شورا پس از تشکیل جلسه‌های متعدد و بررسی و بازدید از مؤسسات آموزش و پرورش بعضی از کشورهای جهان، سرانجام طرح «کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران» را تهیه کرد و در سال ۱۳۶۷ به شورایعالی انقلاب فرهنگی ارائه داد. در طرح مزبور درباره مباحث ذیل بررسی شده است:[۳]

- مبانی تعلیم و تربیت اسلامی؛
- اهداف کلی تعلیم و تربیت اسلامی؛
- اصول حاکم بر نظام آموزش و پرورش؛
- ساختار نظام آموزش و پرورش شامل دوره‌های اساس، ارکان، ارشاد و متوسطه فراگیر؛
- برنامه‌ریزی ادامه کار طراحی آموزش و پرورش.

شورایعالی انقلاب فرهنگی پس از چند جلسه بحث و تبادل نظر، با کلیات طرح موافقت و نظر خود را به شرح ذیل اعلام کرد:

شورایعالی انقلاب فرهنگی با نگرش مثبت به مبانی و اهداف و اصول حاکم بر نظام آموزش و پرورش (به صورتی که توسط شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و

---

۱. ر.ک.: دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی؛ مجموعه طرحهای تغییر یا اصلاح نظام آموزش و پرورش، وزارت آموزش و پرورش؛ گزارشهای مربوط به عملکردهای این وزارتخانه در سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۱.

۲. وزارت آموزش و پرورش؛ *کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*، ۱۳۶۷؛ ص ۱۰۲.

۳. ر.ک.: *همانجا*.

پرورش تدوین گردیده و با اصلاحاتی که شورایعالی انقلاب فرهنگی به عمل آورده) وزارت آموزش و پرورش را موظف می‌کند که با توجه به مبانی و اهداف و اصول مزبور هیئتی را مرکب از صاحبنظران تشکیل دهد تا از برای اجرای طرح تغییر نظام و نظارت بر آن به تدوین طرحهای تفصیلی و تهیه برنامه‌های لازم مبادرت ورزد. این هیئت موظف است که از طریق مراجع مسؤول ترتیبی دهد که اصول تغییر نظام در برنامه‌های تحصیلی تربیت معلم و سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی گنجانیده شود. برای وزارت آموزش و پرورش، همچنین، ضروری است که پیوسته از نتایج پژوهشها و مطالعات و تجارب جدید برای تشکیل و تفصیل خط‌مشیها و شیوه‌های اجرایی استفاده کند و بدین طریق طرحها و برنامه‌های جدیدی را تهیه کند و به اطلاع شورای تغییر نظام آموزش و پرورش برساند و پس از تأیید آن شورا، آنها را اعلان نماید. هیئت مذکور مرکب خواهد بود از:

- وزیر آموزش و پرورش که هرگاه بخواهد می‌تواند با داشتن حق رأی در جلسات شرکت کند.
- نماینده‌ای که وزیر آموزش و پرورش برای تغییر نظام معرفی خواهد کرد.
- معاونان پژوهشی، آموزشی، پرورشی و فنی و حرفه‌ای وزارت آموزش و پرورش.
- سه تن از اعضای کنونی شورای تغییر نظام آموزش و پرورش.
- یک یا دو تن از اعضای شورایعالی انقلاب فرهنگی به انتخاب خود شورا.
- سه تن از محققان برنامه‌ریزی در امور تعلیم و تربیت.
- صاحبنظرانی که وزرای کار و امور اجتماعی و فرهنگ و آموزش عالی معرفی خواهند کرد.
- یکی از معاونان وزارتخانه‌های صنایع یا کشاورزی یا جهادسازندگی یا برنامه‌ریزی و بودجه که برحسب مورد در جلسات شرکت خواهند کرد.

مقاطع تحصیلی در نظام جدید شامل شش سال دورهٔ ابتدایی، سه سال دورهٔ راهنمایی و سه سال دورهٔ دبیرستان خواهد بود. وزارت آموزش و پرورش لازم است بتدریج محل دانش‌آموز کلاس اول و دوم ابتدایی را از سالهای بالاتر جدا کند و این جداسازی به منزلهٔ یک مقطع تحصیلی نیست. بلکه دورهٔ ابتدایی شش ساله یک مقطع به حساب می‌آید.

این مصوبه در سال ۱۳۶۸ به وزارت آموزش و پرورش ابلاغ شد و به دنبال آن شورای جدیدی با عنوان «شورای تغییر نظام آموزش و پرورش» از آبان ۱۳۶۸ در آن وزارتخانه به ریاست وزیر آن و ترکیب اعضای مطروح در مصوبه شورایعالی انقلاب فرهنگی آغاز به کار کرد.

این شورا پس از بحث و تبادل نظر درباره اجرای طرح کلیات نظام آموزش و پرورش با هفت کمیسیون به شرح ذیل موافقت کرد:

- کمیسیون آموزش و پرورش پیش دبستانی و دبستانی.
- کمیسیون دورهٔ راهنمایی تحصیلی.
- کمیسیون دورهٔ متوسطه فراگیر و فنی و حرفه‌ای.
- کمیسیون تأمین و تربیت نیروی انسانی.
- کمیسیون نظام اداری و تشکیلاتی.
- کمیسیون برنامه‌ریزی توسعه.
- کمیسیون فعالیتهای تربیتی.

شورای تغییر نظام آموزش و پرورش برای هر یک از این کمیسیونهای هفتگانه، برنامه کار و وظایف معینی و مسؤول مشخصی تعیین کرد. همچنین برای هر کمیسیونی به تناسب وظایف آن، اعضایی از بین اساتید دانشگاهها، مسؤولان و کارشناسان آموزش و پرورش و سازمانهای ذیربط و مدرسان مراکز تربیت معلم و معلمان و مدیران مدارس مشخص کرد.

پس از مدتی هر یک از کمیسیونها حاصل مطالعات خود را برای بررسی و تصویب به شورای تغییر نظام ارائه کردند.[1] بعضی از کمیسیونها در هم ادغام شدند و فعالیت بعضی از آنها تا سال ۱۳۷۶ ادامه یافت و سپس تعطیل شدند.

طرح جدید آموزش متوسطه. از آنجا که دورهٔ متوسطه با مسائل و مشکلات متعددی مواجه بوده است و کاهش فوری برخی از این مشکلات ضرورت داشته است در خرداد ۱۳۶۹ گروهی از اعضای شورای تغییر نظام آموزش و پرورش به دستور وزیر وقت، طرحی با عنوان «طرح نظام جدید آموزش متوسطه» تهیه کردند. در این طرح

---

۱. ر.ک.: گزارشهای موجود در شورای تغییر نظام آموزش و پرورش و دبیرخانه شورایعالی آموزش و پرورش.

مباحثی مانند، دلایل اجرای طرح تغییر نظام متوسطه و اولویت قرار دادن آن بر دوره‌های دیگر، نارساییهای دورهٔ متوسطه، اهداف، ساختار و اصول حاکم بر برنامه‌های درسی، راهنمایی و مشاوره، سازماندهی مدارس و اجرای آزمایشی طرح مطرح شد.

این طرح برای تصویب به شورایعالی انقلاب فرهنگی ارائه شد و پس از چند جلسه بررسی سرانجام در دوازده ماده و دو تبصره به تصویب رسید. سپس در اواخر سال ۱۳۶۹ به وزارت آموزش و پرورش برای اجرا ابلاغ گردید.

این طرح از سال تحصیلی ۱۳۷۰-۱۳۷۱ به‌طور آزمایشی در مناطقی از کشور اجرا شد. در این طرح هدف اصلی از تغییر نظام متوسطه به شرح ذیل اعلام شد:

فراهم آوردن شرایط و امکانات کافی برای ارتقای کیفیت آموزشهای متوسطه (نظری، فنی و حرفه‌ای) و توسعهٔ کمی این آموزشها به تناسب نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور با توجه به مقتضای جغرافیایی مناطق و رعایت تناسب بین محتوای آموزشی و نیازها و مقتضیات جنسی و سنی دانش‌آموزان.

درباره اهداف، دوره‌ها، رشته‌ها و برنامه‌های درسی و ویژگیهای دیگر این طرح در فصل مربوط به آموزش و پرورش در دورهٔ متوسطه بحث خواهد شد.

اهداف کلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

یکی از مسائل مهم تربیتی، مشخص کردن هدفهای تربیتی است. فواید و نقش هدفهای تربیتی متعددند؛ از جمله:[1]

۱. جهت تجربیات، فعالیتها، مطالعات و بحثهای معلم و شاگرد را تعیین می‌کنند.

۲. نقطه‌ای را که کلیه فعالیتهای آموزشی و پرورشی به آن توجه دارند مشخص می‌سازند.

۳. موجب پیشرفت دائمی هستند و در جنبه‌های مختلف رشد توافق و سازگاری ایجاد می‌کنند.

۴. کوششهای افراد و گروههای مختلف شاگردان و معلمان را هماهنگ می‌سازند.

۵. معلمان و شاگردان را به شرکت در فعالیتهای متنوع تربیتی ترغیب می‌کنند.

---

۱. *رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی*؛ ص ۱۰۴.

۶. راهنمای خوبی برای انتخاب و سازماندهی تجربیات مرکز آموزشی هستند.
۷. پایه و اساس ارزیابی پیشرفت شاگردان هستند.

هدفهای آموزش و پرورش سطوحی دارند. این سطوح عبارتند از:[۱]

- هدفهای غایی (آرمانی)؛
- مقاصد آموزشی؛
- هدفهای کلی آموزشی؛
- هدفهای دوره‌های تحصیلی؛
- هدفهای یک درس در یک دوره؛
- هدفهای یک واحد تدریس.

بعضی از صاحبنظران هدفهای تربیتی را از دیدگاه شناختی، عاطفی و روانی - حرکتی نیز مورد بحث قرار داده‌اند. مطالعه اسناد نظام آموزش و پرورش ایران نشان می‌دهد که در هر یک از طرحهای آموزش و پرورش، اهداف کلی و اهداف هر دوره تحصیلی مطرح شده است. درباره اهداف هر دوره تحصیلی، در فصول بعد بحث خواهد شد. در سالهای ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۱ مطالعات گسترده‌ای درباره اهداف آموزش و پرورش[۲] در شورایعالی آموزش و پرورش انجام گرفته است و تأکید شده که برای وصول به هدف غایی تعلیم و تربیت، هدفهای زمینه‌ساز ذیل باید همواره در عمل مد نظر باشد:[۳]

الف) تعلیم و تربیت فرد در ارتباط با مبدأ آفرینش.
ب) تعلیم و تربیت فرد در ارتباط با خویشتن.
ج) تعلیم و تربیت فرد در ارتباط با جامعه خود.
د) تعلیم و تربیت فرد در ارتباط با عالم طبیعت.

شورایعالی آموزش و پرورش در ششصد و بیست و هشتمین جلسه خود در تاریخ ۱۳۷۷/۷/۳۰، اهداف کلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران را تصویب کرد. نظر به اهمیت این اهداف و تأثیری که در هدفهای خاص هر دوره تحصیلی و اهداف جزئی و رفتاری دارد، آن را عیناً نقل می‌کنیم.

---

۱. ملکی، حسن؛ *برنامه‌ریزی درسی: راهنمای عمل*؛ ص ۲۱.
۲. ر. ک.: وزارت آموزش و پرورش: دبیرخانه شورایعالی آموزش معلمان؛ نشریه‌های شماره‌های ۱، ۶، ۱۲، ۲۱ و ۲۴، ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۱.
۳. *تعلیم و تربیت و مراحل آن*؛ ص ۴۳.

اهداف کلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

کمال انسان در نظام تعلیم و تربیت اسلامی رسیدن به قرب الهی است. این هدف غایی به اهداف ذیل تقسیم می‌شود:

الف) اهداف اعتقادی

۱. ایجاد زمینه لازم برای خودشناسی و خداشناسی و تقویت روحیه حقیقت‌جویی.

۲. تقویت ایمان و اعتقاد به مبانی اسلام و بسط بینش الهی بر اساس قرآن کریم و سنت پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) با مراعات اصول دوازده و سیزده قانون اساسی درباره پیروان مذاهب اسلامی و اقلیتهای دینی.

۳. پرورش روحیه پذیرش حاکمیت مطلق خداوند بر جهان و انسان و اعمال این حاکمیت در جامعه براساس اصل ولایت فقیه.

ب) اهداف اخلاقی

۱. تزکیه و تهذیب نفس و رشد فضایل و مکارم اخلاقی بر اساس ایمان به خدا و تقوای اسلامی.

۲. پرورش روحیه تعبد الهی و التزام عملی به احکام و آداب اسلامی.

۳. پرورش روحیه اعتماد به نفس و استقلال شخصیت.

۴. تقویت احساس کرامت اخلاقی و برانگیختن عزت نفس.

۵. پرورش متعادل عواطف انسانی و همزیستی مسالمت‌آمیز.

۶. پرورش روحیه نظم و انضباط.

۷. پرورش روحیه مبارزه با بیکارگی، بطالت و مشاغل کاذب.

ج) اهداف علمی آموزشی

۱. تقویت روحیهٔ تحقیق، تعقل و تفکر، بررسی و تعمق، نقد و ابتکار.

۲. پرورش روحیهٔ تعلیم و تعلّم و تربیت مستمر.

۳. شناخت، پرورش و هدایت استعدادهای افراد در جهت اعتلای فرد و جامعه.

۴. شناخت اسرار جهان آفرینش و قوانین طبیعت به عنوان آیات الهی به منظور پیشبرد دانش و معرفت و تجارب بشری.

۵. ترویج زبان و خط فارسی مشترک مردم ایران و آموزش زبان عربی به منظور آشنایی با قرآن و معارف اسلامی.

۶. توسعهٔ علوم و فنون و مهارتهای مورد نیاز فرد و جامعه.
۷. پرورش روحیه کتابخوانی و مطالعه.
۸. پرورش روحیه مشارکت و همکاری در فعالیتهای گروهی.

د) اهداف فرهنگی هنری

۱. شناخت، پرورش و هدایت ذوق و استعدادهای مختلف هنری و زیبایی‌شناسی.
۲. شناخت زیباییهای جهان آفرینش به عنوان مظاهر جمال الهی.
۳. شناخت هنر اسلامی و هنرهای ملی و جهانی مناسب.
۴. پرورش روحیهٔ حفظ میراث فرهنگی، هنری و تاریخی.
۵. شناخت ادب فارسی به عنوان جلوه‌گاه ذوق هنر و مظهر وحدت ملی و اجتماعی کشور.
۶. تقویت روحیه احتراز از رسوم منحط و خرافی.
۷. شناخت فرهنگ و آداب سنن مطلوب جامعهٔ اسلامی ایران.
۸. شناخت تاریخ و فرهنگ و تمدن اسلام، ایران و جهان با تأکید بر فرهنگ معاصر.

ه) اهداف اجتماعی

۱. پرورش روحیهٔ پاسداری از قداست و روابط خانواده بر پایهٔ حقوق و اخلاق اسلامی.
۲. پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن.
۳. پرورش روحیه برداری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی و فرهنگی و تقویت آن.
۴. پرورش روحیهٔ امر به معروف و نهی از منکر به عنوان وظیفه‌ای همگانی.
۵. پرورش روحیهٔ نظم در روابط فردی و اجتماعی.
۶. پرورش روحیهٔ احترام به قانون و التزام به رعایت آن.
۷. پرورش روحیهٔ مسؤولیت‌پذیری و مشارکت در فعالیتهای دینی و فرهنگی و اجتماعی.
۸. تقویت روحیهٔ تولی و تبری.
۹. تقویت روحیهٔ گذشت، فداکاری و ایثار در روابط اجتماعی.

۱۰. پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد اندیشه‌ها.
۱۱. پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق مادی و معنوی آنان.
۱۲. پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء.

و) اهداف زیستی

۱. تأمین سلامت جسمی و بهداشت روانی با فراهم کردن شرایط مناسب.
۲. تقویت روحیه رعایت بهداشت عمومی و حفظ محیط زیست.
۳. پرورش روحیه توجه به تربیت بدنی به عنوان زمینه‌ای برای رشد معنوی انسان.

ز) اهداف سیاسی

۱. ارتقای بینش سیاسی بر اساس اصل ولایت فقیه در زمینه‌های مختلف جهت مشارکت آگاهانه در سرنوشت سیاسی کشور.

۲. پرورش روحیه اتحاد اسلامی بین مسلمانان و حمایت از حق طلبان، عدالتخواهان، مظلومان و مستضعفان جهان و تقویت روحیه مبارزه با مستکبران، استثمارگران و ستمکاران بر اساس ارزشهای اسلامی.

۳. پرورش روحیه پاسداری از استقلال همه جانبه کشور و نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه گری و سلطه‌پذیری.

۴. پرورش روحیه سلحشوری به منظور حفظ کیان اسلام و تقویت بنیه دفاعی کشور.

۵. تقویت بینش سیاسی نسبت به مسائل ایران و جهان، بخصوص ممالک اسلامی و ملل محروم.

۶. شناخت ترفندهای استعمار و استکبار جهانی و ضرورت مبارزه با آن.

ح) اهداف اقتصادی

۱. توجه به اهمیت رشد اقتصادی به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به رشد توسعه اجتماعی.

۲. شناخت ارزش و قداست کار و معاش حلال.

۳. مهارت بخشی و ایجاد آمادگی و علاقه جهت اشتغال مولد در بخشهای کشاورزی، صنعت و خدمات.

۴. ایجاد روحیه ساده‌زیستی، قناعت و پرهیز از هرگونه اسراف، مصرف‌زدگی و تجمل‌گرایی.

۵. پرورش روحیه انفاق و دستگیری از محرومان.

۶. تقویت روحیه عمل به احکام اقتصادی اسلام.

۷. شناخت حِرَفْ و مشاغل مولد به منظور افزایش درآمد ملی، رفع بیکاری و وابستگی اقتصادی.

۸. تقویت روحیه مبارزه با بهره‌کشی اقتصادی و مشاغل خلاف مصالح جامعه اسلامی.

۹. شناخت منابع اقتصادی کشور و شیوه‌های صحیح استفاده از آنها و پرورش روحیهٔ حراست از اموال عمومی و ثروت ملی.

اصول حاکم بر نظام آموزش و پرورش ایران

«اصول آموزش و پرورش عبارت است از مفاهیم، نظریه‌ها و قواعد نسبتاً کلی که در بیشتر موارد صادق است و راهنمای مربیان، معلمان، مدیران، اولیای فرهنگ و والدین دانش‌آموزان در کلیه اعمال تربیتی می‌باشد. این اصول مبتنی بر تعالیم دینی و تحقیقات روانشناسی، جامعه‌شناسی، فرهنگی و نظریات مربیان بزرگ و دانشمندان تعلیم و تربیت است».[1]

در طرحهای مختلف آموزش و پرورش ایران، اصول متعددی ذکر شده است که می‌تواند راهنمای عمل دست اندرکاران تعلیم و تربیت در دوره‌های مختلف تحصیلی باشد.

در طرح تغییر نظام آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۸ بخشی به اصول حاکم بر نظام آموزش و پرورش ایران اختصاص یافته است و ۷۱ اصل به عنوان راهنمای عمل تربیتی مطرح شده است. نظر به اهمیت موضوع و ضرورت توجه به آنها در ارکان نظام آموزش و پرورش ایران بعضی از آنها در ذیل آورده شده‌اند:

اصل اول: محور قرار دادن قرآن و سنت معصومین (ع). نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران باید بر اساس قرآن و سنت و سیرهٔ پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) تدوین شود.

---

۱. شریعتمداری، علی؛ *اصول تعلیم و تربیت*؛ ص ۹۵.

اصل چهارم: تقدم تزکیه بر تعلیم. در نظام آموزش و پرورش اسلامی باید تزکیه بر تعلیم تقدم داشته باشد و از هیچ یک از شئون تعلیم و تربیت منفک نباشد.

اصل دهم: همگانی بودن تعلیم و تربیت. آموزش و پرورش به گروه و طبقه خاصی تعلق ندارد و همهٔ آحاد ملت باید از آن برخوردار شوند.

اصل یازدهم: اجباری بودن آموزش و پرورش عمومی. آموزش و پرورش عمومی اجباری است و دولت موظف است تمهیدات لازم جهت تحقق این اصل را فراهم آورد.

اصل سیزدهم: توزیع عادلانه امکانات. در نظام آموزش و پرورش، وضع قوانین و تدوین ضوابط و آیین‌نامه‌ها و تخصیص بودجه و توزیع امکانات باید در جهت تأمین عدالت اجتماعی و اولویت دادن به اقشار و مناطق محروم باشد.

اصل چهاردهم: رعایت مقتضیات محیط. در نظام آموزش و پرورش، سیاستگذاری و برنامه‌ریزی با در نظر گرفتن مقتضیات و شرایط آب و هوایی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مناطق مختلف کشور و برنامه‌های توسعه آنها انجام پذیرد.

اصل شانزدهم: توجه به مراحل رشد و بلوغ. در نظام آموزش و پرورش دوره‌ها و مراحل تحصیلی و محتوا و روشهای تحقق بخشیدن به آن متناسب با مراحل رشد تعیین گردد. رعایت مقتضیات دوران بلوغ از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و برنامه‌ریزی برای این مرحله باید به گونه‌ای باشد که قبل از بلوغ شرعی دختران و پسران آموزش احکام و پرورش روح تعبد در آنها انجام گرفته باشد.

اصل نوزدهم: هماهنگی بین سطوح و انواع آموزشها. برنامه‌ریزی آموزشی و درسی در کلیه انواع و سطوح آموزشی اعم از عمومی، فنی و حرفه‌ای و عالی باید از هماهنگی و پیوستگی و تناسب محتوا و ارتباط مواد درسی برخوردار باشد.

اصل بیست و یکم: ارزش خاص رشته‌های تحصیلی. برنامه‌ریزی و سیاستگذاری درسی باید به گونه‌ای باشد که هر یک از رشته‌های تحصیلی از ارزش خاص خود در جامعه بهره‌مند باشد و از ایجاد ارزشهای کاذب برای بعضی از رشته‌ها خودداری شود.

اصل بیست و دوم: ارزش کار و فعالیتهای یدی. در تنظیم و اجرای برنامه‌های آموزشی باید فعالیتهای یدی همراه با برنامه‌های نظری مورد توجه قرار گیرد و برای ایجاد علاقه و عادت به کار در دانش‌آموزان به تناسب نوع آموزش، جنس و سن آنان تدابیر لازم اتخاذ گردد.

اصل بیست و سوم: پرورش توان تفکر و ابتکار. در اجرای برنامه‌های آموزشی و پرورشی باید از شیوه‌هایی استفاده شود که توان تفکر، تفحص و تحقیق و ابتکار دانش‌آموزان را تقویت نماید و زمینه مناسب برای خودآموزی آنان را فراهم کند.

اصل سی و دوم: هدایت تحصیلی. در نظام آموزش و پرورش هدایت تحصیلی و شغلی باید بر اساس استعداد، علاقه و کوشش دانش‌آموزان و ظرفیت رشته‌های مختلف آموزشی، که خود برحسب نیاز مهارتی، فنی و علمی جامعه و از جمله نیاز به تخصص در آموزش سطوح عالی‌تر تعیین می‌شود، صورت گیرد.

علاوه بر اصول مذکور، اصول متعددی درباره انتخاب معلم و رفاه معلم، توأم کردن علم و تجربه، نظام مدیریت، مشارکتهای مردمی و ارتباط با خانواده و توجه به هنر، ورزش، آموزش و تأمین بهداشت و آموزش و پرورش کودکان استثنایی و غیره مطرح شده است.

ساختار نظام آموزش و پرورش ایران

یکی از هدفهای ساختار نظام آموزش و پرورش، معرفی طول دوره‌ها و مراحل مختلف تحصیلی است. در ساختار آموزش ایران تقسیمات افقی و عمودی دیده می‌شود.[1]

منظور از تقسیمات عمودی نظام‌آموزشی، دوره‌ها و مراحل مختلف تحصیلی است. این تقسیمات از نظر زمان معمولاً به‌طور متوالی پشت سر هم قرار می‌گیرند؛ مانند دورهٔ پیش دبستانی، دورهٔ آموزش و پرورش عمومی، دورهٔ آموزش متوسطه و دورهٔ آموزش عالی. این دوره‌ها خود شامل مراحلی است نظیر مرحلهٔ آمادگی، مرحلهٔ اول آموزش و پرورش عمومی، مرحلهٔ دوم آموزش و پرورش عمومی، مرحلهٔ پیش‌دانشگاهی و غیره.

---

۱. معیری، محمدطاهر؛ *مسائل آموزش و پرورش*؛ ص ۶۶.

منظور از تقسیمات افقی، تقسیماتی است که امکانات و انتخابهای هر مرحله را، از نظر انواع شاخه‌ها و رشته‌های تخصصی مشخص می‌کند. این امر بیشتر در دورهٔ متوسطه انجام می‌گیرد. تقسیمات افقی هر مرحله تحصیلی از تنوع برنامه‌ها و گوناگونی محتوای تحصیلی ناشی می‌شود و صورت موازی دارد و از نظر سطح تحصیلات هم‌عرض یکدیگر است. شاخه‌ها و رشته‌های متعدد نظری، فنی ـ حرفه‌ای و کار دانش در ساختار آموزش متوسطه، یا رشته‌های تحصیلی در دوره‌های کاردانی و کارشناسی، نمونه‌هایی از تقسیمات افقی هستند. تقریباً همهٔ ساختارهای آموزشی از نظر ساختمان یا ساختار، با جزئی تفاوت الگوی مشابهی دارند. جنبهٔ مشترک بیشتر در ساختار عمودی و افقی و جنبهٔ تمایز و تفاوت اغلب در تقسیمات داخلی هر یک از این ابعاد وجود دارد.

کشورهای مختلف جهان از نظر مدت هر یک از دوره‌ها و مراحل تحصیلی مشابهتها و تفاوتهایی با هم دارند و دامنه نوسان دوران تحصیل قبل از دانشگاه آنها از ده تا سیزده سال است. در اغلب کشورهای جهان نه سال آموزش و پرورش عمومی به عنوان دوره آموزش اجباری پذیرفته شده است. «از ۲۰۰ کشور تحت بررسی در سال ۱۹۸۴ در ۱۴۹ کشور، طول دورهٔ تحصیل قبل از دانشگاه دوازده سال یا کمتر از آن بوده است. در ۵۷ کشور از ۸۴ کشور جهان آموزش متوسطه سه سال یا کمتر از سه سال بوده است»[۱].

«در کشورهای صنعتی، زیر فشار دوگانهٔ توسعه علمی و فنی و نیز الزامات اجتماعی گرایش به طولانی شدن مدت تحصیل، حذف تدریجی تقسیم‌بندیها و تأخیر در تقسیم‌بندیهای نهایی احساس می‌شود».[۲] در ذیل به اختصار ساختار آموزش و پرورش ایران و تغییرات آن بررسی می‌شود.

ساختار آموزش و پرورش از ۱۲۹۰ تا ۱۳۴۵. در ایران برای انجام دادن وظایف تربیتی به‌طور رسمی و عمدی، ساختارهای متعددی در طرحهای مختلف مربوط به نظام آموزش و پرورش تعیین شده است. ساختار آموزش و پرورش سنتی ایران که هم اکنون نیز در حوزه‌های علمیه و مدارس علوم دینی معمول است بعد از اتمام دوره مکتب یا دبستان و در مواردی راهنمایی آغاز می‌شود و شامل دوره‌های مقدمات، سطح و خارج

---

۱. *طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*، ۱۳۶۷؛ ص ۱۷۳.
۲. لوتان، کوی؛ *آموزش و پرورش تطبیقی*؛ ترجمهٔ محمد یمنی‌دوزی‌سرخابی؛ ص ۶۲.

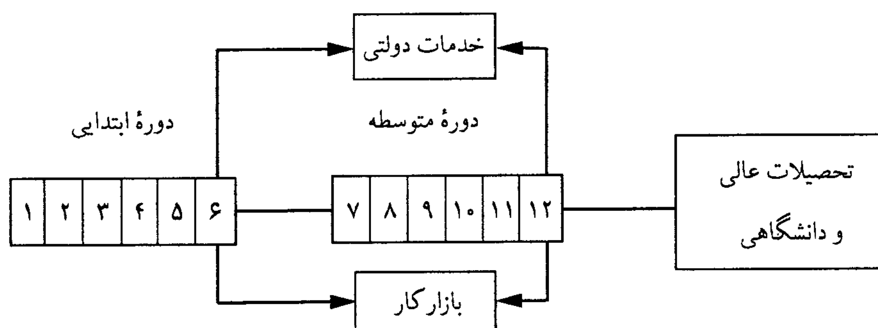
است. با تشکیل وزارت علوم و تصویب قانون اساسی معارف در آبان ۱۲۹۰، ساختار جدیدی برای نظام آموزش و پرورش ایران در نظر گرفته شد.

طبق ماده پانزده قانون مزبور ساختار آموزش و پرورش رسمی ایران عبارت است از:

۱. مکاتب ابتدایی دهکده؛
۲. مکاتب ابتدایی بلدی؛
۳. مدارس متوسطه؛
۴. مدارس عالیه.

در اسفند ۱۳۱۳ با تصویب مجلس، دوره‌های تحصیلی ایران شامل شش سال دورهٔ ابتدایی، سه سال دورهٔ اول متوسطه و سه سال دورهٔ دوم متوسطه و سه سال دورهٔ عالی «در حد کارشناسی» تعیین شد. جمع دوره عمومی و عالی ۱۵=۳+۱۲=۳+۳+۶.

دورهٔ دوم متوسطه شامل یک رشته بود که در آن کلیه دروس دبیرستانی تدریس و دیپلم متوسطه در پایان دوره داده می‌شد.

نمودار ۱.۱ سازمان مدارس کشور در سال ۱۳۳۴ (صبح خیز، ناصر و پرویز سلیمی؛ *راهنمای بین‌المللی نظامهای آموزشی*؛ ص ۱۵).

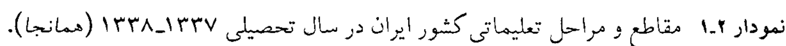
در سال ۱۳۳۵ دورهٔ متوسطه شامل دو سال عمومی و یک سال تخصصی (۱۲=۱+۲+۳+۶) و سال آخر متوسطه نیز شامل رشته‌های مختلف شد و تا سال ۱۳۴۵ در ساختار عمودی تغییری حاصل نشد و رشته‌های متوسطه شامل ادبی، ریاضی، طبیعی، خانه‌داری و فنی ـ حرفه‌ای اعلام شد. نمودارهای ۱ـ۲ و ۱ـ۳ مقاطع و مراحل تعلیمات کشور را در سالهای ۱۳۳۷ و ۱۳۴۴ نشان می‌دهد.

کودکستان
دبستان
آغاز تحصیلات رسمی
دوره اول
هنرستان
هنرهای زیبا
هنرستان
صنعتی
مدارس حرفه‌ای
بازرگانی
دانشسرا
خانه‌داری
طبیعی
ریاضی
ادبی
دانشسرای کشاورزی
کشاورزی
کشاورزی
تربیت معلم
آمار

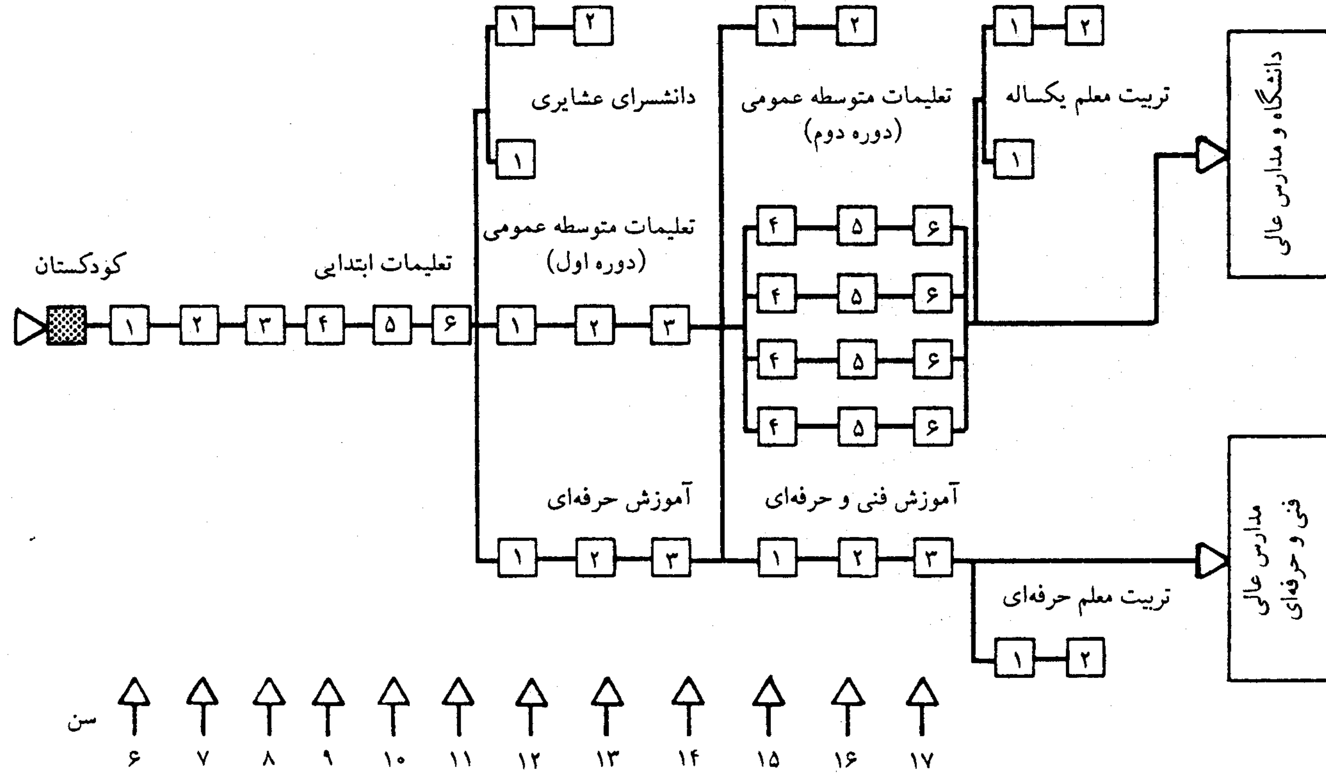
موسیقی
هنرهای زیبا
دانشکده فنی
هنرسرایعالی
پلی تکنیک
بازرگانی
علوم
آموزشگاه عالی نفت
افسری
پلیس
دانشسرای عالی
دامپزشکی
دندانپزشکی
داروسازی
پزشکی
پرستاری
مامایی
پست و تلگراف
ادبیات
کشاورزی
حقوق
علوم معقول
منقول
آمار
علوم اداری
علوم اجتماعی

علامت انتخاب اختیاری

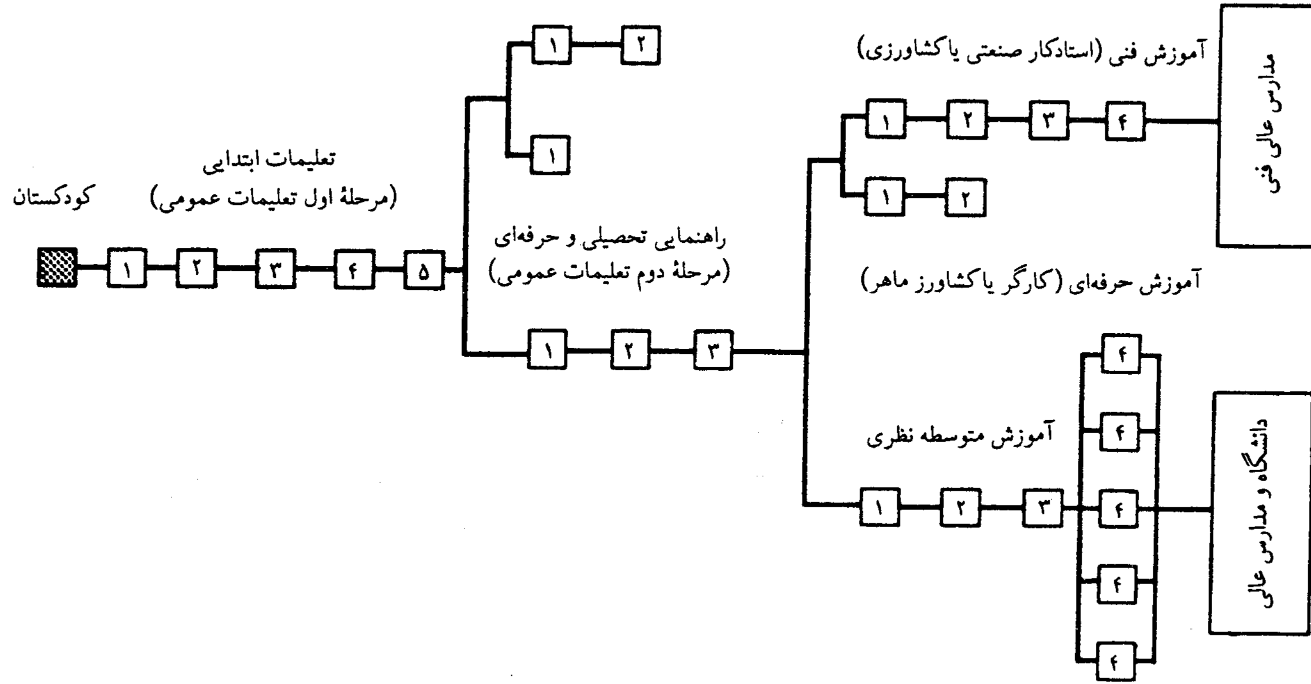
دوره عالی
متوسطه
دوره راهنمایی
دوره ابتدایی
کودکی

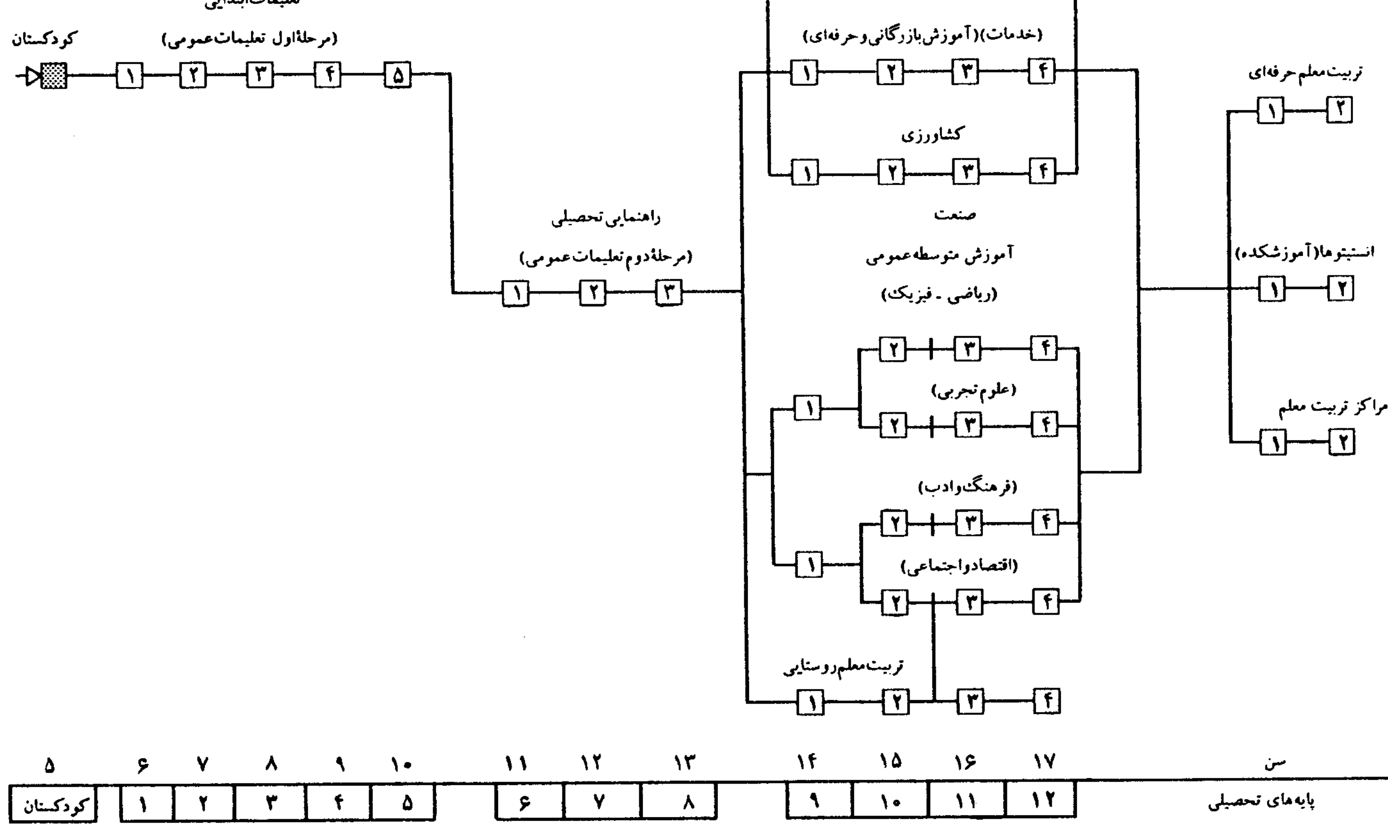
نمودار ۲ـ۱ مقاطع و مراحل تعلیماتی کشور ایران در سال تحصیلی ۱۳۳۷ـ۱۳۳۸ (*همانجا*).

نمودار ۱.۳ نمودار سازمان مدارس کشور در نظام قدیم آموزش و پرورش در سال ۱۳۴۴ (همانجا).

نمودار ۱.۴ سازمان جدید مدارس کشور (صافی، احمد؛ *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران*؛ ص ۷۷).

نمودار ۵ـ۱ نظام آموزش و پرورش در حال اجرا سال تحصیلی ۱۳۶۸ـ۱۳۶۹ (*همان*؛ ص ۷۹).

ساختار آموزش و پرورش از ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۰. در سال ۱۳۴۴ با تدوین طرح اصلاح نظام آموزش و پرورش کشور ساختار این نظام تغییر کرد و از سال ۱۳۴۵ دوره‌های تحصیلی به شرح ذیل اعلام شد (نمودار ۴ـ۱):

۱. دورهٔ کودکستان دو تا سه سال؛
۲. دورهٔ دبستان پنج سال؛
۳. دورهٔ راهنمایی تحصیلی سه سال؛
۴. دورهٔ آموزش حرفه‌ای مقدماتی به موازات دورهٔ راهنمایی تحصیلی دو تا سه سال؛
۵. دورهٔ متوسطه عمومی، فنی ـ حرفه‌ای چهار سال.

در سال تحصیلی ۱۳۵۳ـ۱۳۵۴ شاخه جامع نیز به شاخه‌های متوسطه اضافه شد.

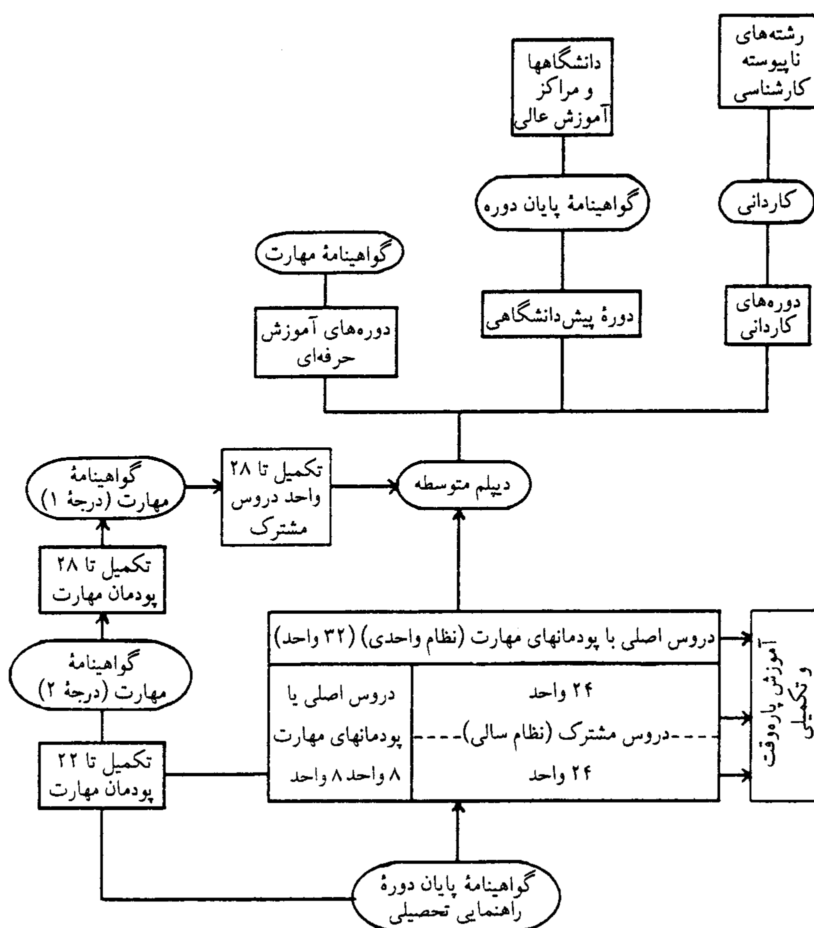
تا سال ۱۳۷۰ در ساختار عمودی تغییراتی حاصل نشد ولی در ساختار افقی در دورهٔ متوسطه تغییراتی پدید آمد (نمودار ۵ـ۱).

ساختار نظام آموزش و پرورش ایران از سال تحصیلی ۱۳۷۰ـ۱۳۷۱ تا کنون. وزارت آموزش و پرورش به دلایلی که گفته شد در سال ۱۳۶۹ طرح جدید آموزش متوسطه را به شورایعالی انقلاب فرهنگی پیشنهاد کرد: در این طرح ساختار جدیدی برای دورهٔ متوسطه در نظر گرفته شد (نمودار ۶ـ۱).

بر اساس این ساختار، دوره‌های تحصیلی در ایران به شرح ذیل اعلام شد و در دورهٔ متوسطه تغییرات عمودی و افقی پدید آمد:

- دورهٔ کودکستان (آمادگی)؛
- دورهٔ دبستان (پنج سال)؛
- دورهٔ راهنمایی تحصیلی (سه سال)؛
- دورهٔ متوسطه عمومی، فنی ـ حرفه‌ای و کار دانش (سه سال)؛
- دورهٔ پیش‌دانشگاهی (یک سال)؛
- دورهٔ کاردانی پیوسته (فنی ـ حرفه‌ای) (پنج سال).

ساختار جدید دورهٔ متوسطه از سال تحصیلی ۱۳۷۰ـ۱۳۷۱ به‌طور آزمایشی در بعضی از مناطق کشور اجرا شد و در حال حاضر در سراسر کشور اجرا می‌شود؛ بنابراین

نمودار ۱ـ۶ ساختار نظام جدید آموزش متوسطه مصوب شورایعالی انقلاب فرهنگی ۱۳۶۹ (همان؛ ص ۱۲۸).

مجموع سنوات تحصیلی در سال تحصیلی ۱۳۷۸ـ۱۳۷۷ به شرح ذیل است:

	پیش دانشگاهی	متوسطه	راهنمایی تحصیلی	ابتدایی
سال ۱۲=	۱ +	۳ +	۳ +	۵

درباره اهداف، ساختار عمودی و افقی دوره متوسطه و رشته‌های مربوطه، در فصل آموزش و پرورش متوسطه بحث خواهد شد.

فصل دوم

آموزش و پرورش دورهٔ پیش‌دبستانی

تعریف آموزش و پرورش دورهٔ پیش‌دبستانی

دورهٔ پیش‌دبستانی دوره‌ای است که به تناسب امکانات و مقتضیات هر کشور، کودکان سه تا شش ساله در آن پرورش می‌یابند. دورهٔ پیش‌دبستانی، دورهٔ جدا شدن تدریجی از محیط خانه و آماده شدن برای اُنس گرفتن با کودکان دیگر و آشنایی با کار در مدرسه است. آموزش و پرورش دورهٔ پیش‌دبستانی در جهان، در مراکزی با نامهایی مانند خانهٔ خردسالان، باغ کودکان، مدرسه مادرانه، باغچه کودکان انجام می‌گیرد. در ایران، اینگونه مراکز، کودکستان و آمادگی نام دارد.

در آیین‌نامه کودکستانها آمده است: کودکستان یک واحد تربیتی است که به وسیله یا با اجازه وزارت آموزش و پرورش برای تربیت کودکانی که در سنین پیش از ورود به دبستان هستند تأسیس می‌شود.

اهمیت آموزش و پرورش در دورهٔ پیش‌دبستانی

آموزش و پرورش در دورهٔ پیش از دبستان در نظامهای آموزشی بسیاری از کشورهای جهان، جایگاه حساس و ارزشمندی دارد. در بعضی از کشورها، تقریباً همهٔ کودکان قبل از ورود به دبستان، در این مراکز تربیتی پرورش می‌یابند. برخی از کارشناسان تعلیم و تربیت تأکید دارند که آموزشهای قبل از دبستان کودکان را برای ورود به دبستان آماده می‌کند و در توسعهٔ خزانهٔ لغوی و ایجاد مفاهیم اساسی و قدرت بیان کودکان بسیار مؤثر است؛ لذا بر ایجاد دوره‌های قبل از دبستان و توسعهٔ کانونهای آمادگی مدارس تأکید می‌کنند؛ به همین دلیل تعداد زیادی از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، آموزش پیش‌دبستانی را جزئی از نظام آموزش و پرورش همگانی قلمداد کرده‌اند؛ مثلاً «کشور

هلند در سال ۱۹۹۰ آموزش کودکان سنین چهار سال به بعد را همگانی اعلام نمود. آلمان، استرالیا، فرانسه، کره‌جنوبی، تایوان، کانادا، مالزی و افریقای جنوبی نیز در تلاش هستند تا آموزش کودکستانی را زیر پوشش آموزش همگانی درآورند. سوئد در سال ۱۹۹۵ اعلام کرد تمام کودکان بالاتر از سن هجده ماه را مهدهای کودک دولتی، مشروط برآنکه پدر و مادر مشغول کار یا تحصیل باشند، خواهند پذیرفت».[۱]

«در کشور ژاپن، کودکان قبل از ورود به مدارس ابتدایی، در کلاسهای آمادگی یا کودکستان حضور می‌یابند. در حال حاضر ۹۰ درصد کودکان پنجساله این کشور در این مراکز تربیتی حضور دارند. ۶۰ درصد این مراکز توسط بخش خصوصی اداره می‌شود.

یافته‌های پژوهشی نیز مؤید این مطلب است که خردسالانی که دورهٔ پیش‌دبستانی را گذرانیده‌اند نسبت به خردسالانی که این دوره را طی نکرده‌اند و مستقیماً به دورهٔ دبستان وارد شده‌اند موفقتر بوده‌اند و هزینه‌ها و خدمات بعدی مورد نیاز برای گروه آموزش ندیده از نظر افت تحصیلی و نیاز به کلاسهای حمایتی و تقویتی حدود ۷ برابر گروه آموزش دیده بوده است».[۲]

یافته‌های پژوهشی در ایران نیز مؤید تأثیرات ارزنده آموزشهای دوره پیش از دبستان در موفقیتهای تحصیلی کلاسهای بعدی در دبستان و در دروس اساسی مانند علوم و فارسی بوده است.

مطالعات روانشناسی کودک نیز مبین این امر است که سالهای بین سه تا شش سالگی مرحلهٔ شکل‌گیری شخصیت، تربیت حواس و تربیت تخیل است.[۳] مطالعات پرورشکاران جهان نظیر کُمنیوس، روسو، پستالوزی، فروبل، ماریا نتسوری، ژان پیاژه، نیز مؤید اهمیت دورهٔ کودکی از نظر رشد گویایی، رشد جسمی و حرکتی، رشد عاطفی - اجتماعی، رشد شناختی و اخلاقی و سرانجام رشد خلاقیت است.

فروبل معتقد است که کودکان پیش از آنکه مخلوقاتی اثرپذیر باشند افرادی

---

۱. آقازاده، احمد؛ «اهمیت و ضرورت گسترش مراکز پیش از دبستان»؛ پژوهش در *مسائل تعلیم و تربیت*؛ شماره ۵ و ۶، ص ۱۰۵.

۲. مفیدی، فرخنده؛ «بررسی نگرش والدین، مربیان و دانشجویان در مورد ضرورت آموزش و پرورش پیش از دبستان»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*؛ شماره ۴، ص ۱۱.

۳. ر.ک.: *تربیت و مراحل آن*.

مبدع، مبتکر و خلاقند و لذا کلیه کوششهای تربیتی باید برای پرورش و بروز این خلاقیت انجام گیرد. با استناد به مطالب مطرح شده و مطالعات انجام شده، امروزه دورهٔ پیش‌دبستانی در نظامهای آموزشی و مجامع علمی و بین‌المللی اهمیت زیادی دارد.

در شهرها و روستاهای ایران به دلایل ذیل گسترش این دوره ضرورت دارد:

- در منابع اسلامی به تربیت کودکان اهمیت داده شده است و علما بر آن تأکید کرده‌اند.
- روانشناسان کودک و علمای تعلیم و تربیت بر ضرورت توجه به رشد شخصیت کودکان در دورهٔ خردسالی تأکید کرده‌اند.
- وجود داده‌های پژوهشی دال بر اهمیت این دوره در جهان و ایران و تأثیر آن در دورهٔ دبستان است.
- اجرای مفاد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و قوانین آموزش و پرورش و مقرراتی که در آنها به صورت مستقیم و غیر مستقیم به این امر اشاره شده است.
- نیاز خانواده‌های کم درآمد و بیسواد یا کم‌سواد به استفاده از یک محیط سالم تربیتی برای فرزندان خود.
- کاهش مشکلات کودکانی که دارای گویش محلی هستند.
- تشخیص کودکان استثنایی و کمک به آنان برای حضور در کلاسهای خاص.
- وجود افت تحصیلی در دورهٔ دبستان بویژه در سال اول ابتدایی.
- وجود تعداد زیاد کودکان پنجساله.

مطالعه سرشماری ۱۳۷۵ ایران نشان می‌دهد که از حدود ۶۰ میلیون نفر جمعیت ایران، ۱۰/۲۶ درصد (بیش از ۶ میلیون نفر) در گروه سنی ۰-۴ ساله و ۱۴/۱۲ درصد (بیش از ۸ میلیون و ۴۰۰ هزار نفر) در گروه سنی ۵-۹ ساله هستند.

جمعیت دوره آمادگی (پنجساله‌ها) نیز حدود ۱ میلیون و ۷۰۰ هزار نفر بوده است. که ۲/۸۲ درصد از جمعیت ایران را تشکیل می‌دهد. در سال تحصیلی ۱۳۷۸-۱۳۷۷ ۲۲۰۰۲۴۵ نوآموز در ۴۲۲۷ مرکز تحت تربیت قرار گرفته‌اند که درصد بسیار کمی از کودکان پنجساله را تشکیل می‌دهد. جدول ۱-۲ گروههای سنی جمعیت ایران را بر اساس سرشماری ۱۳۷۵ نشان می‌دهد.

جدول ۲ـ۱ گروههای سنی جمعیت ایران براساس سرشماری سال ۱۳۷۵

گروه سنی	تعداد جمعیت (به نفر)	درصد
۴ـ۰	۶۱۶۳۰۲۴	۱۰/۲۶
۹ـ۵	۸۴۸۱۸۴۵	۱۴/۱۲
۱۴ـ۱۰	۹۰۸۰۶۷۶	۱۵/۱۲
۱۹ـ۱۵	۷۱۱۵۵۴۷	۱۱/۸۵
۲۴ـ۲۰	۵۲۲۱۹۸۲	۸/۶۹
۲۹ـ۲۵	۴۷۰۹۱۵۴	۷/۸۴
۳۴ـ۳۰	۳۹۸۰۰۶۶	۶/۶۳
۳۹ـ۳۵	۳۵۷۱۷۷۹	۵/۹۵
۴۴ـ۴۰	۲۸۱۲۰۸۶	۴/۶۸
۴۹ـ۴۵	۲۰۱۳۰۴۰	۳/۳۵
۵۴ـ۵۰	۱۵۲۹۰۷۸	۲/۵۵
۵۹ـ۵۵	۱۳۶۶۷۲۸	۲/۲۸
۶۴ـ۶۰	۱۳۸۲۹۴۶	۲/۳۰
۶۹ـ۶۵	۱۰۷۶۳۷۳	۱/۷۹
۷۴ـ۷۰	۸۴۶۵۰۹	۱/۴۱
۷۹ـ۷۵	۳۶۴۱۱۸	۰/۶۱
۸۴ـ۸۰	۱۴۶۴۷۰	۰/۲۴
۸۵ و بیشتر	۱۹۴۰۶۷	۰/۳۲
کل جمعیت	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۰۰

منبع: مرکز آمار ایران؛ *نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور*؛ ۱۳۷۵.

تاریخچهٔ ظهور و تکوین دورهٔ پیش‌دبستانی

عده‌ای از پرورشکاران جهان، نظیر کمنیوس، روسو، پستالوزی، هربارت و فروبل تعلیم و تربیت کودکان خردسال را مورد توجه قرار داده‌اند.

«روسو، بیشترین اهمیت را برای فعالیت جسمی و تندرستی قائل بود و عقیده داشت که علایق طبیعی کودک نظیر کنجکاوی و بازی، در تعلیم و تربیت او نقش مهمی ایفا می‌کند. او معتقد بود که آموزش و پرورش کودک باید کمتر گفتاری و بیشتر حسی و تجربی باشد».[1]

۱. صفوی، امان الله؛ *تعلیم و تربیت جهانی در قرن بیستم*؛ ص ۲۷.

فروبل، مربی آلمانی، را پایه گذار کودکستان می‌دانند. این عالم تربیتی در سال ۱۸۳۷، در یک شهر کوچک آلمان، مدرسه‌ای برای کودکان سه تا هشت سال دایر کرد که «کیندر گارتن» یا کودکستان نام گرفت.[۱] دیدگاههای تربیتی فروبل و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت موجب شد که به تأسیس و گسترش کودکستانها در کشورهای مختلف جهان توجه شود.

تأسیس این دوره در ایران با نام کودکستان به حدود هشتاد سال پیش می‌رسد. در ساختار آموزش و پرورش ایران مصوب شورایعالی معارف در سال ۱۲۹۰ دوره‌ای به نام کودکستان پیش‌بینی نشده است، ولی از سال ۱۲۹۸ در تهران و در بعضی از شهرهای ایران کودکستانهایی دایر بوده است.[۲] در سال ۱۳۰۳ مرحوم باغچه‌بان در تبریز کودکستان «باغچه اطفال» و در سال ۱۳۰۷ در شیراز کودکستان دیگری دایر کرد.

آیین‌نامه کودکستانها در سال ۱۳۱۲ به تصویب شورایعالی معارف رسید و سنین کودکان این دوره چهار تا هفت سال اعلام شد. در سال ۱۳۳۴، در تشکیلات اداری وزارت فرهنگ، ادارهٔ مستقلی برای ادارهٔ امور کودکستانها پدید آمد. در سال ۱۳۳۵، آیین‌نامه جدیدی برای اداره این دوره از تصویب شورایعالی فرهنگ گذشت که در آن کودکان سه تا شش ساله تحت تربیت قرار می‌گرفتند.

با گسترش آموزش ابتدایی در شهرها و روستاها و ضرورت توجه به مناطق دوزبانه، تأسیس و توسعه کودکستانها مورد توجه قرار گرفت؛ لذا در ساختار آموزش و پرورش مصوب ۱۳۴۴، دورهٔ کودکستان به عنوان اولین دوره نظام آموزشی مطرح شد. در سال ۱۳۴۹، شورایعالی آموزش و پرورش، آیین‌نامه کودکستانها را تصویب و در آن اهداف، برنامه و شرایط ورود را مطرح کرد. در سال ۱۳۵۰، در اداره کل تعلیمات ابتدایی، واحد کودکستانها مسؤولیت برنامه‌ریزی و توسعه و نظارت بر فعالیتهای این دوره را بر عهده گرفت. در سال ۱۳۵۴ به گسترش کودکستانها در شهرهای مختلف توجه شد و نام دفتر برنامه‌ریزی آموزش ابتدایی، به دفتر برنامه‌ریزی آموزش کودکستانی و ابتدایی تغییر یافت.

برای تأمین مربیان این دوره، ابتدا دوره شش‌ماهه و سپس یکساله تربیت مربی

---

۱. ر.ک.: *همانجا*.

۲. ر.ک.: ندیمی، محمدتقی و محمدحسین بروح؛ *آموزش و پرورش: سه مقطع ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه*.

کودک زیر نظر اداره کل تربیت معلم در سالهای ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ به وجود آمد و دارندگان دیپلم متوسطه، پس از گذراندن این دوره برای کار در کودکستان استخدام می‌شدند. همچنین در بعضی از دانشگاهها و دانشکده‌های روانشناسی و علوم تربیتی، رشته آموزش و پرورش قبل از دبستان تأسیس و بتدریج گسترش یافت.

دوره آمادگی. مسؤولان دفتر برنامه‌ریزی آموزش کودکستانی و دبستانی به دلایل مختلف، از جمله مردودی زیاد در کلاس اول دبستان، مشکلات زبان آموزشی در مناطق دو زبانه و غیره، آماده کردن کودکان پنجساله کشور را برای ورود به دورهٔ ابتدایی در اولویت قرار دادند و مقررات مربوط به تأسیس و گسترش واحدهای مستقل یا ضمیمه دبستانها را با عنوان «آمادگی» اعلام کردند. بر این اساس در سال ۱۳۵۳ دورهٔ آمادگی یکساله دایر شد.

مطالعه اسناد مربوط به گسترش دورهٔ پیش‌دبستانی بویژه آمادگی حاکی از آن است که متأسفانه مراجع تأمین کننده بودجه این دوره نه تنها با گسترش آن موافق نبودند، بلکه در سال ۱۳۶۳ برای حذف این دوره یا محدود کردن آن اقدام کردند. آمارهای رسمی وزارت آموزش و پرورش نشان می‌دهد که در سال تحصیلی ۱۳۲۲ـ۱۳۲۳ سال اعلام آموزش و پرورش اجباری ۳۰ کودکستان با ۱۸۷۴ کودک دختر و پسر دایر بوده است. در سال تحصیلی ۱۳۶۲ـ۱۳۶۳ این رقم به ۲۷۳۵ کودکستان با ۲۰۲۸۹۹ کودک رسیده است و در سال ۱۳۶۳ـ۱۳۶۴ این تعداد به ۱۲۷۶ کودکستان و ۷۷۷۴۴ کودک کاهش یافته است.

با تلاشهای وزارت آموزش و پرورش و توجه و تأکید بر ضرورت و گسترش آن، این دوره (آمادگی) از سال ۱۳۶۲ تاکنون به صورت محدود ادامه یافته است. آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش نشان می‌دهد که در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ تعداد ۴۲۲۷ آمادگی با ۲۲۰۰۲۵ کودک در سراسر کشور دایر بوده است.

آمادگی یکماهه و دوماهه. در برنامه پنجساله توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ۱۳۷۳ـ۱۳۷۸ (برنامه پیشنهادی پیش‌دبستانی) تأسیس آمادگیهای یکماهه و دوماهه در بعضی از استانها و مناطق آموزشی محروم و دو زبانه، مطرح شده و در خط‌مشیهای اجرایی آموزشی این دوره، بر گسترش آن تأکید شده است.

کودکانی که در سن ورود به دبستان هستند در این آمادگیهای یکماهه یا دوماهه شرکت کرده سپس در دورهٔ ابتدایی ثبت نام می‌کنند.

مهدهای کودک. مهدهای کودک مراکزی هستند که طبق اساسنامه و آیین‌نامه‌های مصوب زیر نظر سازمان بهزیستی اداره می‌شوند.

فکر تأسیس مهدهای کودک ابتدا در وزارت کار و امور اجتماعی و بتدریج در سازمانهایی که زنان کارمند یا کارگر شاغل بودند مطرح شد و موجب پدید آمدن و گسترش آن در سال ۱۳۵۴ شد.

هم اکنون مهدهای کودک به صورتهای ذیل، دایر است:

«۱. مهدهای خصوصی که توسط بخش خصوصی تأسیس شده است.

۲. مهدهای کودک وابسته به مؤسسات دولتی که با هزینه آن مؤسسات و خانواده‌ها اداره می‌شود.

۳. مهدهای کودک کارگری که متعلق به کارخانجات است و زیر پوشش وزارت کار قرار دارد.

۴. مهدهای کودک متعلق به آموزش و پرورش که خاص فرزندان زنان شاغل در آموزش و پرورش است.

۵. مهدهای کودک مجتمعهای حمایتی سازمان که برای کودکان زیر پوشش بهزیستی است و درصدی از افراد عادی را نیز شامل می‌شود.

۶. مهدهای کودک مجتمعهای روستایی که در روستاها دایر است».[1]

دورهٔ پیش‌دبستانی در طرح نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. در طرح نظام آموزش و پرورش در سال ۱۳۶۸ بر اهمیت تأسیس و گسترش دورهٔ پیش‌دبستانی تأکید شده و به عنوان اولین مرحله آموزش و پرورش عمومی اعلام شده است. مدت آن دو سال و گذراندن دوره برای همه نوآموزان پنجساله الزامی است.[2]

در برنامه پنجساله دوم توسعه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی ایران ۱۳۷۳-۱۳۷۷ توجه به موارد ذیل تأکید شده است:

«۱. تعداد نوآموزان دورهٔ پیش‌دبستانی افزایش یابد به گونه‌ای که در پایان برنامه ۱۳۷۷-۱۳۷۸ به حدود ۵۸۰ هزار نفر برسد.

۲. دورهٔ آمادگی یکماهه تا دوماهه در کلیه مناطق دو زبانه (عشایری ـ روستایی) تعمیم یابد و هزینه آن از منابع دولتی تأمین شود.

---

۱. *همان*؛ ص ۶۸. ۲. برای اطلاع بیشتر مطالعه ویژگیهای این مرحله از طرح مزبور توصیه می‌شود.

۳. مهدهای کودک و آمادگی برای فرزندان کارکنان آموزش و پرورش به طور متمرکز یا ضمیمه دبستانها توسعه یابد.

۴. برای هر ۲۵ نوآموز یک مربی کودک به کار گرفته شود.

۵. نیروی انسانی مورد نیاز دوره‌های آمادگی یکماهه و دو ماهه مناطق دو زبانه از شاغلان وزارت آموزش و پرورش تأمین شود.

۶. تأسیس کودکستانهای جدید توسط بخش غیر دولتی تقویت شود.

۷. دورهٔ آمادگی یکساله نیز تقویت شود».

ویژگیهای کودکان دورهٔ پیش‌دبستانی (پنج تا شش ساله)

در فرایند تربیت کودکان دورهٔ پیش‌دبستانی باید آنان را شناخت و به تناسب ویژگیهایشان به تربیت هر کودک اقدام کرد. این ویژگیها از نظر بدنی، شناختی و عاطفی متعددند که به اهم آنها اشاره می‌کنیم.[۱]

الف) اهم ویژگیهای بدنی

۱. کودک در فعالیتهای خود همه بدن را به کار می‌گیرد و در حرکاتی که با ماهیچه‌های کوچک انجام می‌گیرد مهارت کافی ندارد.

۲. هماهنگیهای چشم و دست بتدریج آغاز می‌شود.

۳. استخوانها نرم و انعطاف‌پذیرند.

۴. توسعه و پرورش عضلات بزرگتر بدن ابتدا انجام می‌گیرد.

۵. قلب کودک نسبت به سالهای قبل سریعتر رشد می‌کند.

ب) اهم ویژگیهای شناختی ـ عاطفی

۱. پر جنب و جوش و فعال هستند و زود خسته می‌شوند.

۲. کنجکاو و جستجوگرند.

۳. به مرحلهٔ هوش عملی نزدیک می‌شوند.

۴. حرکات آنان به طور انفرادی انجام می‌گیرد.

۵. تا اندازه‌ای خودخواه و خودمدارند.

۶. به حرکات نمایشی علاقه‌مندند.

---

۱. *اهداف، ویژگیها واصول آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی*؛ ص ۶.

۷. رغبتهای ثابتی ندارند و بتدریج رغبتهای پسران و دختران متفاوت می‌گردد.
۸. به محبت نیازمندند.
۹. بازیهای با قاعده را بتدریج می‌پسندند و به بازی علاقه‌مندند.
۱۰. دقت و تمرکز آنان محدود است.
۱۱. شوق به یادگیری منظم بتدریج در آنان پدید می‌آید و بیشتر و در ضمن عمل فرا می‌گیرند.
۱۲. به ابراز وجود علاقه‌مندند و با همسالان به رقابت می‌پردازند.

اهداف آموزش و پرورش دورهٔ پیش‌دبستانی

شورایعالی آموزش و پرورش در آیین‌نامه کودکستانها مصوب ۱۳۴۹ هدف اساسی این دوره را «فراهم کردن محیط و فرصتهایی برای پرورش قوای جسمانی، عقلانی و عاطفی کودکان» تعیین کرده است.

در یکی از اسناد و مدارک مربوط به تأسیس و گسترش دورهٔ آمادگی یکساله، اهداف ذیل برای این دوره تعیین شده است:[1]

۱. کمک به رشد جسمی، ذهنی، عاطفی، شخصیتی و اجتماعی کودکان.
۲. پرورش قوای جسمی کودکان به منظور آماده شدن آنان برای تحصیلات دورهٔ ابتدایی.
۳. پرورش توانمندیها و استعدادهای کودکان.
۴. آماده کردن کودکان جهت فراگیری بیشتر و آسانتر کردن مفاهیم اساسی.
۵. فراهم کردن زمینهٔ لازم برای آموزش بهتر در مناطق محروم و مناطقی که دارای گویش محلی هستند.
۶. کمک به خانواده‌های کم درآمد، در استفاده از یک محیط سالم تربیتی برای پرورش کودکان آنها.

در طرح تغییر نظام آموزش و پرورش پیشنهادی ۱۳۶۷ در زمینه اهداف کلی تعلیم و تربیت اسلامی، اهداف مرحله اول (دورهٔ پیش‌دبستانی) تعیین شد و براساس آن کمیسیون پیش‌دبستانی و دبستانی اهدافی را تعیین و برای تصویب به شورای تغییر نظام

---

۱. وزارت آموزش و پرورش؛ گزارش دفتر *آموزش ابتدایی*؛ ص ۸.

آموزش و پرورش پیشنهاد کرد. این اهداف در سال ۱۳۷۳ به تصویب رسید و در سه حیطهٔ شناختی، عاطفی و روانی ـ حرکتی به شرح ذیل اعلام شد:[۱]

الف) اهداف شناختی

۱. یاد دادن مشاهده محیط پیرامون خود؛

۲. آموزش اطلاعات بهداشتی و ایمنی.

ب) اهداف عاطفی

۱. تقویت علاقه آمدن به مدرسه؛

۲. علاقه‌مند کردن طفل به خواندن و شمردن و نقاشی کردن؛

۳. علاقه‌مند کردن کودک به گوش دادن و سخن گفتن؛

۴. علاقه‌مند ساختن عملی کودک به آداب و رسوم اسلامی و میهنی و احترام گذاشتن به آنها؛

۵. یاد دادن کنترل عواطف و ابراز آنها به نحو مطلوب.

ج) اهداف روانی ـ حرکتی

۱. پرورش تن و حفظ سلامت جسمی و روانی کودک؛

۲. ایجاد عادات بهداشتی و ایمنی؛

۳. پرورش دقت، کنجکاوی و خلاقیت؛

۴. ایجاد عادت به نظم و ترتیب؛

۵. پرورش روح همکاری با دیگران؛

۶. ایجاد زمینه شکوفایی و رشد استعدادهای هنری.

اصول آموزش و پرورش دورهٔ پیش‌دبستانی

«اصل را یک قاعده عام، مطالعه شده و مورد توافق علمای تعلیم و تربیت و راهنمای عمل تربیتی به سوی هدفها تعریف کرده‌اند».[۲]

در اسناد مربوط به اهداف، ویژگیها و اصول آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی که در سال ۱۳۷۳ منتشر شده است، بر توجه به اصول ذیل در آموزش و پرورش

---

۱. *اهداف، ویژگیها و اصول آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی*؛ ص ۳.

۲. *همانجا*.

پیش‌دبستانی تأکید شده است:

- پرورش بر آموزش مقدم گردد.
- به تغذیه و سلامت تن و بهداشت ـ روانی کودک توجه شود.
- به تفاوتهای فردی کودکان در پرورش و آموزش آنان توجه شود.
- قوه ابتکار، تخیل کودکان و پرورش خلاقیت آنان مورد توجه قرار گیرد.
- به پرورش حواس مختلف کودک به صورتهای مختلف توجه گردد.
- فعالیت و بازی مهمترین محور برنامه‌ریزیهای این دوره قرار گیرد.
- به تحریک حس کنجکاوی کودک اهمیت داده شود.
- رشد همه جانبه کودک و تربیت شخصیت وی مورد توجه مربیان باشد.

ویژگیهای مربیان دورهٔ پیش‌دبستانی

چونکه با کودک سر و کارت فتاد   پس زبان کودکی باید گشاد

در فرایند تربیت کودکان این دوره، مربیان نقش بسیار مهمی دارند؛ از این رو علمای تعلیم و تربیت بر انتخاب مربیان شایسته و واجد صلاحیتهای اخلاقی و مذهبی و علمی تأکید کرده‌اند.

امام محمد غزالی درباره تأثیر آموزگار در رفتار کودک می‌گوید:

«در اطفال حس تقلید قوی است و چشم آنها به رفتار آموزگار و گوش آنها بر گفتار اوست. هرچه نیکو داند آنان نیز نیکو دانند و هر چه را ناپسند دارد، آنان نیز ناپسند شمارند».[۱]

در طرح تغییر نظام آموزش و پرورش پیشنهاد شده در سال ۱۳۶۷، دربارهٔ مربیان این دوره آمده است:

۱. مربیان این دوره باید از بهترین و زبده‌ترین معلمان علاقه‌مند به کار در دورهٔ پیش‌دبستانی انتخاب گردند.

۲. علاوه بر داشتن شرایط عمومی دارای ویژگیهای زیر باشند:

- روحیه‌ای شاد داشته باشند.
- پر تحمل و صبور باشند.

---

۱. صدیق، عیسی؛ *تاریخ فرهنگ ایران*؛ ص ۱۵۴.

ـ حتی‌الامکان از بین بانوان انتخاب گردند.

۳. به کودکان پیش‌دبستانی علاقه‌مند باشند.

۴. دورهٔ خاص مربی‌گری را ابتدا در سطح کاردانی و سپس کارشناسی بگذارنند.

۵. به دانش‌افزایی و دستیابی به اطلاعات جدید مربوط به آموزش و پرورش پیش‌دبستانی علاقه‌مند باشند.

۶. برای آنان مزایای کافی در نظر گرفته شود.

علاوه بر استفاده از مربیان لایق، تأکید شده است که در مراکز پیش‌دبستانی از مشاوران کودک نیز استفاده شود تا از این طریق هماهنگی لازم در امر تربیت کودکان و رسیدگی به مشکلات آنان انجام گیرد.

فصل سوم

آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی

تعریف آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی

در قانون اساسی معارف مصوب ۱۲۹۰ در اصل مربوط به ساختار آموزش و پرورش ایران، مکاتب دهکده و مکاتب بلدی (شهری) قبل از دورهٔ متوسطه و عالی به عنوان اولین دوره تحصیلات رسمی، یعنی ابتدایی مطرح شده است.

در ساختار آموزش و پرورش ایران در سال ۱۳۴۴، دورهٔ ابتدایی به عنوان اولین مرحله آموزش و پرورش عمومی اعلام شده است.

در قانون تعلیمات اجباری مصوب ۱۳۲۲ و مصوبات شورایعالی آموزش و پرورش مرتبط با دورهٔ ابتدایی، این دوره با اسامی گوناگون «تعلیمات ابتدایی»، «تعلیمات اجباری»، «آموزش همگانی» و «آموزش عمومی» مطرح شده است.

از این مفاهیم استنباط می‌شود که هر آنچه در این دوره آموخته می‌شود، جنبهٔ عام دارد و همهٔ دانش‌آموزان به این سطح از آموزش و پرورش نیاز دارند.

آموزش و پرورش ابتدایی در ایران در مراکزی به نام دبستان انجام می‌گیرد و دبستان عبارت است از یک واحد تربیتی که به وسیله یا با اجازه وزارت آموزش و پرورش برای تربیت کودکانی که در سنین شش تا ده سال هستند تأسیس می‌شود.[1]

اهمیت آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی

مهمترین دوره تحصیلی در تمام نظامهای آموزش و پرورش جهان، دورهٔ ابتدایی است؛ زیرا شکل‌گیری شخصیت و رشد همه جانبه فرد در این دوره، بیشتر انجام می‌گیرد.

---

۱. بر اساس آیین‌نامه اجرایی مدارس دانش‌آموزانی که در اول مهر شش سال تمام داشته باشند می‌توانند در کلاس اول ابتدایی ثبت نام کنند. در سرشماری سراسری و در برنامه‌ریزیهای توسعه آموزش و پرورش، کودکان سنین شش تا دهساله را کودکان دبستانی می‌دانند.

دورهٔ ابتدایی، در رشد مفاهیم و معانی اموری که کودک در زندگی روزمره با آنها مواجه است، نقش مهمی برعهده دارد. این دوره تداوم بخش تکوین شناختی، زیستی و اجتماعی کودک ـ که در خانواده پی‌ریزی شده است ـ است. همچنین دوره‌ای است که در آن فرصت و موقعیت مناسبی برای تحصیل، تربیت و یادگیری شیوهٔ ارتباط صحیح با دیگران برای کودک فراهم می‌گردد و استعدادهای هر کودک بتدریج شکوفا می‌شود.

با توسعه فرهنگ و تمدن بشر و نیاز انسان به خواندن، نوشتن و حساب کردن و غیره بتدریج بر تعمیم آموزش همگانی و بهره گیری از تعلیمات اجباری تأکید شده است. به گونه‌ای که در اعلامیه حقوق بشر آمده است:

هر کس حق دارد از آموزش و پرورش بهره‌مند شود. آموزش و پرورش لااقل تا حدودی که مربوط به تعلیمات ابتدایی و اساسی است باید رایگان باشد. همچنین آموزش و پرورش اجباری است. آموزش حرفه‌ای باید عمومیت پیدا کند و آموزش عالی باید با شرایط مساوی و کامل در دسترس قرار گیرد تا همه بنا بر استعداد خود از آن بهره‌مند شوند.

در ایران تصمیم ایجاد آموزش همگانی و توجه به آموزش ابتدایی ضرورت دارد؛ زیرا:

ـ در قانون اساسی معارف، قانون تعلیمات اجباری و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر عمومی بودن، اجباری بودن و رایگان شدن این دوره تأکید شده است و فراهم کردن شرایط تحصیل در این دوره از وظایف دولت برشمرده شده است.

ـ از آنجا که گسترش دورهٔ پیش‌دبستانی (آمادگی) به دلایلی هم اکنون مقدور نیست و اکثر کودکان قبل از دورهٔ دبستان تحت تعلیم و تربیت والدین قرار دارند؛ باید کودکان سنین شش تا ده سال نه تنها از آموزش و پرورش ابتدایی برخوردار شوند بلکه ضعفها و نارساییهای تربیتی ناشی از شرایط نامساعد خانواده، نیز باید در این دوره جبران شود.

ـ از آنجا که شرط ورود به دوره‌های تحصیلی بعدی گذراندن دورهٔ ابتدایی است، سرمایه گذاری برای این دوره و توجه به بهبود کمی و کیفی آن، زمینه را برای توفیق دانش‌آموزان در دوره‌های تحصیلی بعد فراهم کرده و افت تحصیلی و تربیتی آنان را در این دوره‌ها کاهش می‌دهد.

ـ گسترش دورهٔ ابتدایی در شهر و روستا موجب می‌شود که همهٔ کودکان

واجب‌التعلیم بتوانند در این دوره تحصیل کنند تا بدین وسیله بتدریج بیسوادی در ایران ریشه کن شود.

ـ دورهٔ ابتدایی امکان می‌دهد تا اغلب ناتواناییهای یادگیری به شکل مشکلاتی در خواندن، نوشتن و حساب کردن ظاهر شود. این نوع مشکلات معمولاً قبل از ورود به مدرسه شناخته نمی‌شود.

طبق برآوردهای جهانی، حدود ۲ تا ۱۰ درصد از کودکان، مبتلا به ناتواناییهای یادگیری هستند.[۱]

ویژگیهای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی

دورهٔ سوم کودکی از حدود شش سالگی تا یازده سالگی است. در این دوره شخصیت کودک سازمان‌یافته‌تر و پیچیده‌تر می‌شود و از نظر جسمی و تواناییهای ذهنی و اجتماعی تغییرات مهمی در او به وجود می‌آید؛ از این رو شناخت کودکان دبستانی برای برنامه‌ریزان و مدیران و معلمان دورهٔ ابتدایی ضرورت دارد.

در گزارش اهداف، ویژگیها و اصول آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی اهم ویژگیهای بدنی و ذهنی کودکان هفت تا دهساله به شرح ذیل آمده است:

الف) ویژگیهای بدنی

ـ هماهنگی چشم و دست کامل می‌شود.

ـ یادگیری مهارتهای حرکتی، دقیقتر، سریعتر و پیچیده‌تر می‌شود.

ـ ماهیچه‌های کوچک، کاملاً رشد می‌کنند.

ـ سرعت رشد دختران در این دوره از پسران بیشتر می‌شود.

ـ در پایان این دوره، علائم بلوغ (صفات ثانویه) در دختران بتدریج ظاهر می‌شود.

ـ در کاربرد صحیح و سریع اندامهای حسی و حرکتی مهارت کافی کسب کرده است.

ـ رشد جسمی کودک بخصوص از نظر تکامل مراکز عصبی، به جایی رسیده است که می‌تواند به تحریکات رسیده از خارج، پاسخهای کاملاً اختصاصی بدهد.[۲]

---

۱. به پژوه، احمد، اساتید طرح جامع آموزش خانواده؛ *خانواده و فرزندان در دورهٔ ابتدایی*؛ ص ۲۴۱.

۲. *تعلیم و تربیت و مراحل آن*؛ ص ۱۵۴.

ب) ویژگیهای ذهنی و تحول روانی

- تقلید در این دوره آگاهانه انجام می‌گیرد.
- خودمیان‌بینی یا خودمداری کودک تعدیل می‌شود.[۱]
- بزرگسالانی را که از نظر او ارزشمند و مورد احترامند الگو قرار می‌دهد.
- احساس مالکیت در او قوی می‌شود.
- از تخیل به واقعیت نزدیک می‌شود.
- قدرت تشخیص میان خوب و بد در او ظاهر می‌شود.
- کم‌کم آرامش و ثبات عاطفی پیدا می‌کند.
- دارای ابتکار عمل و سلیقهٔ شخصی می‌شود.
- قواعد را درک می‌کند و رعایت قاعده در کارها را لازم می‌داند.
- به مرحلهٔ تفکر محسوس می‌رسد.
- قدرت درک علت امور طبیعی را بتدریج پیدا می‌کند.
- در این دوره کودک دارای حافظه نیرومندی است.
- به حرف زدن علاقه فراوان دارد.
- به رفاقت با کودکان دیگر و همسالان علاقه‌مند است.
- قبل از اجرای هر کار قادر است طرح و نقشه آن را بریزد.
- به یادگیری علاقهٔ زیاد دارد.
- قدرت درک مشکلات پیرامون خود را پیدا می‌کند.
- کنجکاوی کودک جهت‌دار و هدفمند می‌شود.

با توجه به ویژگیهای کودکان در دورهٔ دبستان تعلیم مفاهیم اساسی، تربیت اخلاقی و اجتماعی و جسمانی او ضرورت دارد.

تاریخچهٔ ظهور و تکوین دورهٔ ابتدایی

مطالعه تاریخ آموزش و پرورش و سوابق تعلیم و تربیت آدمی، نشان می‌دهد که به علت ناچیز بودن مجموعهٔ میراث اجتماعی و ساده بودن ارتباطات انسانی، آموزش و پرورش به وسیلهٔ خانواده‌ها و بیشتر به طور غیرعمدی انجام می‌گرفته است.

---

۱. *همانجا.*

با گسترش دامنهٔ دانشها و مهارتهای بشر، توسعه فرهنگ و تمدن، افزایش جمعیت و تراکم نفوس در شهرها، کم‌کم دخالت آگاهانه در جریان انتقال فرهنگ و تمدن به کودکان و نوجوانان ضروری شمرده شد و ضمن توجه به تربیت غیرعمدی، تربیت عمدی نیز اجرا شد. سالمندان با توجه به مقاصد معینی، به پرورش خردسالان پرداختند و برای انجام دادن وظایف تعلیم و تربیت به‌طور رسمی و عمدی و طبق ضوابطی بتدریج سازمانهای متعددی ایجاد کردند که در کشورهای مختلف شکلهای متفاوتی داشته و دارند. در ایران مهمترین آنها عبارت است از:

خانه. همان طور که گفته شد تعلیم و تربیت به مفهوم وسیع آن ابتدا از خانواده شروع شده و به‌طور غیرعمدی انجام می‌گرفته است. هم اکنون هم در ایران، اعضای بزرگسال خانواده در تعلیم و تربیت خردسالان بخصوص در تربیت دینی و اخلاقی و آموزش حرفه‌ای آنان نقش مؤثری دارند.

در گذشته دور خانه مهمترین مکان برای آموزش فرزندان امرا و اشراف و توانگران نیز بوده است.

مسجد. در دورهٔ اسلامی اولین مرکزی که برای تعلیم و تربیت مسلمانان مورد استفاده جدی و همه‌جانبه قرار گرفت، مسجد است.

مسجد محل پرستش خدای یکتا، ادای فرایض و مرکز اجتماعات مسلمانان است و به وسیله آن ترویج دین اسلام و تعلیم مبانی آن و تزکیه و تهذیب نفس مسلمانان انجام می‌گیرد.

از قرن اول هجری در شهرهای مهم ایران مساجد متعدد بتدریج ایجاد شدند. در تاریخ سیستان آمده است که در سیستان مسجد آدینه در قرن اول هجری بنا شد و حسن بصری در آن احکام تعلیم می‌داد. کم‌کم مساجد بزرگی در اکثر بلاد ایران نظیر نیشابور، بخارا، هرات، بلخ، سبزوار، یزد، قزوین، اصفهان، ابرکوه، شیراز، کرمان و غیره بنا شدند که آنها علاوه بر مکانی برای پرستش خداوند، کانون بحث و تدریس و به اصطلاح سادهٔ آن روز، حلقهٔ مذاکره علم بودند. در بعضی از مساجد، مکتب نیز برای آموزش و پرورش خردسالان دایر شد. هر مسجد معمولاً موقوفه‌ای داشت که از درآمد آن به مدرسان و وعاظ و در بعضی موارد به طلاب حقوق داده می‌شد. به هر حال از مسجد به عنوان جایگاه نیایش و بسط علوم اسلامی استفاده می‌شود و هم اکنون مساجد در همهٔ نقاط کشور به وسیله مردم مسلمان و خیّر اداره می‌شود و در بعضی مناطق به عنوان مَدْرس و

مرکز تعلیم معارف اسلامی مطرح است.

مکتب. در مکتبخانه کودکان الفبا و خواندن و نوشتن را در کنار درس قرآن می‌آموختند.

مکتب پایگاهی برای سوادآموزی به شمار می‌رفته است که در آن نوعی آموزش ابتدایی و همگانی آزاد انجام می‌گرفته است. این آموزش با ویژگیهای روستاهای ایران سازگار بود و فلسفهٔ ایجاد آن، باسواد کردن مردم بوده است.

کودکان برای ورود به مکتب معمولاً بایستی شش یا هفت سال می‌داشتند و دورهٔ سوادآموزی آن هشت تا نه سال بود که برابر سن بلوغ پسران، یعنی پانزده سال است.

اهداف مکتبخانه‌ها عبارت بود از: پرورش دینی و اخلاقی و سوادآموزی و دانش‌اندوزی.

مکتبخانه نه تنها پایگاه طبیعی مبارزه با بیسوادی در روستاها بود، بلکه پایگاهی برای تقویت فرهنگ ایرانی و اسلامی در میان مردم بویژه خردسالان و نوجوانان نیز بود.

مکتبخانه‌ها از نظر برنامه و روش تدریس و تربیت و فضای آموزشی و مقررات، واجد محاسن و معایبی بودند.

در سال ۱۳۰۲ وزارت معارف، تصمیم به اصلاح مکتبخانه‌ها گرفت و به موجب آیین‌نامه مصوب ۱۳۰۳ شورایعالی معارف، تأسیس مکتبخانه‌ها، کنار مدارس ابتدایی به سبک جدید منوط به اجازه وزارت معارف شد.

با افزایش تعداد مدارس جدید و اعزام معلمان از شهر به روستا بتدریج تعداد مکتبخانه‌ها کاهش یافت. در سال تحصیلی ۱۳۳۱-۱۳۳۲ تعداد ۶۱۱ مکتبخانه با ۱۷۱۴۶۸ دانش‌آموزش وجود داشت. تا سال ۱۳۴۰ تقریباً فعالیت آنها خاتمه یافت و به جای مکاتب، مدارس ابتدایی در روستاها توسعه پیدا کرد.

استفاده از تجارب حاصله از این مرکز آموزش سنتی ایران بویژه در روستاهای کم‌جمعیت برای بسط آموزش و پرورش عمومی در سطح کشور ضروری به نظر می‌رسد.

مدرسه:

الف) مدارس علوم دینیه. در گذشته مدرسه به صورتی که امروزه در ایران متداول است و با نظارت و بودجه دولت تأسیس و اداره می‌شود، وجود نداشت. به طور کلی در جهان اسلام به دلیل ارتباط نزدیک عملکردی معمولاً مدرسه از مسجد منشعب می‌شد و پایگاهی برای مذاکره علم و تدریس و بحث آزاد بود.

نخستین مدرسه در ایران به وسیله ناصرکبیر (امیر طبرستان) در اواخر قرن سوم هجری در آمل برپا شد. بعد از آن بتدریج مدارس متعددی در مراکز عمده خراسان تأسیس شد که مشهورترین آنها مدارس بیهقیه و سعدیه در نیشابور بود. نظام‌الملک به تأسیس مدارس نظامیه اقدام کرد و در دوره‌های صفویه و قاجاریه مدارس علوم دینی توسعه یافت و طلاب علوم دینی به تناسب استعداد و علاقه، دوره‌های تحصیلی این مدارس را که شامل دوره‌های مقدمات، سطح و خارج بود می‌گذرانیدند.

مدارس دینی به صورت حوزه‌های علمیه کماکان ادامه یافت. هم اکنون در ایران این مدارس در اکثر مناطق دایر است و در آنها طلاب بسیاری، در هر یک از دوره‌های تحصیلی، مشغول به تحصیل و تحقیق هستند و علاوه بر علوم دینی و معارف اسلامی در بعضی از این مدارس، علوم تربیتی، علوم اجتماعی، زبان خارجه و غیره آموزش داده می‌شود.

در چند سال اخیر در برنامه‌ها و روشهای آموزشی و شیوه ادارهٔ این مدارس و مقررات آن تغییراتی انجام گرفته است و افرادی که تحصیلات رسمی دوره‌های ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و در مواردی متوسطه را گذرانیده‌اند در این مدارس ثبت نام و تحصیل می‌کنند.

ب) *مدارس ابتدایی* به سبک جدید. بعد از تأسیس وزارت علوم در سال ۱۲۷۲ ه.ق فکر تأسیس و گسترش مدارس ابتدایی به سبک جدید قوت گرفت و پس از مشروطیت، تحصیلکرده‌های خارج، دولت و میسیونرهای مسیحی تعدادی مدرسه جدید تأسیس کردند. در سال ۱۲۸۰ تقریباً هفده مدرسه ابتدایی جدید در تهران و دیگر شهرستانها وجود داشت. در سال ۱۲۹۰ با تصویب قانون اساسی معارف، ضوابط لازم برای تأسیس و گسترش مدارس ابتدایی تعیین و اعلام شد. در سال تحصیلی ۱۲۹۷ـ۱۲۹۸، در ایران ۲۹۵ مدرسه دایر بوده است که در آنها ۲۳۰۳۳ نفر دانش‌آموز تحصیل می‌کرده‌اند.

در سال تحصیلی ۱۳۰۱ـ۱۳۰۲، تعداد ۶۱۲ مدرسه ابتدایی و متوسطه و عالی دخترانه و پسرانه وجود داشته است که در آنها ۵۵۱۳۱ نفر به تحصیل اشتغال داشته‌اند. با تأسیس دارالمعلمین و دارالمعلمات و سپس دانشسرای مقدماتی، تعداد معلمان دورهٔ ابتدایی افزایش یافت و با تصویب قانون تعلیمات اجباری در سال ۱۳۲۲ تعداد مدارس شهری و روستایی رو به فزونی گذاشت. روند رشد دانش‌آموزان ابتدایی در جدول ۱ـ۳ از سال تحصیلی ۱۳۲۲ـ۱۳۲۳ تا ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ دیده می‌شود.

جدول ۳.۱ تعداد دانش‌آموزان کشور از سال تحصیلی ۱۳۲۲_۱۳۲۳ تا سال تحصیلی ۱۳۷۷_۱۳۷۸

سال تحصیلی	کودکستانها		ابتدایی				مدارس راهنمایی تحصیلی		دبیرستانهای عمومی		مدارس فنی و حرفه‌ای		نظام جدید متوسطه		دانشسراها و تربیت معلم		جمع کل		
			دبستانهای عادی		سپاه دانش														
	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	دختر	پسر و دختر	پسر	دختر	پسر و دختر
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰
۱۳۲۲_۱۳۲۳	۹۶۶	۱۸۷۴	۶۵۲۴۷	۲۳۷۵۰۸	•	•	•	•	۴۸۱۲	۲۳۱۱۰	•	۱۵۷۲	•	•	۶۹۳	۱۵۷۲	۱۹۳۹۱۸	۷۱۷۱۸	۲۶۵۶۳۶
۱۳۳۲_۱۳۳۳	۱۷۳۰	۵۳۴۴	۲۱۱۶۴۳	۷۴۶۴۷۳	•	•	•	•	۲۸۷۱۲	۱۲۱۷۷۲	۱۴۸	۷۸۷	•	•	۱۴۳	۱۷۵۱	۶۳۲۷۵۱	۲۴۳۳۷۶	۸۷۶۱۲۷
۱۳۴۲_۱۳۴۳	۵۹۲۴	۱۳۲۹۶	۶۰۲۳۹۵	۱۸۴۱۲۰۱	۱۸۳۹۵	۱۰۵۹۹۵	•	•	۱۱۳۲۱۳	۳۶۹۰۶۹	۱۵۴۰	۱۰۴۶۷	•	•	۲۲۲۸	۳۷۷۳	۱۶۰۰۱۰۶	۷۴۳۶۹۵	۲۳۴۳۸۰۱
۱۳۴۷_۱۳۴۸	۸۷۸۲	۱۹۴۶۲	۹۹۲۶۹۹	۲۷۵۳۱۳۲	۴۷۲۰۲	۲۹۲۹۷۱	•	•	۲۵۳۹۴۸	۷۸۱۵۰۷	۳۷۰۱	۱۹۰۵۹	•	•	۵۶۴۵	۶۰۵۹	۲۵۶۰۴۵۳	۱۳۱۱۹۷۷	۳۸۷۲۴۳۰
۱۳۴۸_۱۳۴۹	۹۲۴۸	۲۰۲۱۴	۱۰۶۹۳۳۱	۲۹۱۶۲۶۶	۶۵۰۶۵	۳۲۱۱۳۹	•	•	۲۹۲۷۸۲	۸۹۷۴۴۳	۴۵۱۳	۲۳۳۳۵	•	•	۶۵۳۳	۹۲۷۵	۲۷۷۴۰۵۰۵	۱۴۴۷۴۷۲	۴۱۸۷۹۷۷
۱۳۴۹_۱۳۵۰	۸۷۰۶	۱۹۳۰۸	۱۱۲۸۱۱۲	۳۰۰۲۸۵۸	۷۸۶۰۸	۴۱۱۷۹۲	•	•	۳۳۴۷۵۷	۱۰۱۲۹۲۰	۶۲۶۱	۳۰۵۷۹	•	•	۸۰۶۰	۱۳۲۸۸	۲۹۱۷۴۳۰	۱۵۶۴۵۰۴	۴۴۹۱۹۳۴
۱۳۵۰_۱۳۵۱	۹۵۰۹	۲۱۱۳۷	۱۰۶۹۵۳۴	۲۸۰۳۶۴۱	۷۶۳۹۰	۴۲۷۲۳۹	۹۷۴۶۷	۲۵۹۲۱۸	۳۸۲۰۳۱	۱۱۴۰۹۹۵	۸۸۵۰	۴۷۴۵۱	•	•	۱۳۱۵۹	۲۰۶۷۶	۳۰۶۳۶۹۲	۱۶۵۶۹۴۰	۴۷۲۰۶۳۲
۱۳۵۱_۱۳۵۲	۱۰۰۲۵	۲۱۷۷۳	۱۱۳۷۱۸۹	۲۹۶۲۵۹۶	۹۱۲۴۴	۴۸۲۹۳۲	۲۱۰۳۸۱	۵۷۱۴۶۵	۳۲۰۴۳۱	۹۴۲۵۲۳	۱۰۲۳۷	۵۶۷۴۵	•	•	۱۴۹۱۰	۲۶۰۵۸	۳۲۶۹۸۲۵	۱۷۹۴۴۱۷	۵۰۶۴۲۴۲
۱۳۵۲_۱۳۵۳	۱۸۵۸۷	۴۰۹۸۷	۱۱۸۰۹۳۸	۳۱۳۸۴۷۱	۱۱۷۱۷۹	۵۰۷۹۵۰	۳۳۰۲۹۳	۹۰۶۳۳۸	۲۵۷۲۶۳	۷۴۷۲۴۲	۱۲۰۳۲	۶۹۶۸۲	•	•	۱۷۴۴۷	۳۴۲۹۸	۳۵۱۱۳۵۸	۱۹۳۳۷۳۹	۵۴۴۵۰۹۷
۱۳۵۳_۱۳۵۴	۴۰۵۷۴	۸۲۸۵۴	۱۳۴۸۳۵۰	۳۵۲۱۴۲۴	۱۶۰۰۳۷	۵۹۷۷۳۳	۴۱۱۷۴۶	۱۱۵۱۴۵۶	۲۴۶۹۲۹	۶۶۶۸۶۷	۲۶۴۵۴	۱۳۰۷۵۱	•	•	۱۸۸۶۶	۳۰۸۹۲	۳۹۲۹۱۴۶	۲۲۵۲۹۵۶	۶۱۸۲۱۰۲
۱۳۵۴_۱۳۵۵	۷۹۹۷۸	۱۷۵۴۲۴	۱۴۹۱۴۳۱	۳۸۱۱۵۲۰	۱۹۳۹۳۳	۶۵۵۷۷۹	۴۵۹۴۱۶	۱۱۸۳۶۶۱	۲۶۸۰۴۲	۷۰۵۰۰۹	۲۹۰۶۵	۱۵۰۵۰۹	•	•	۲۳۵۶۰	۴۳۹۰۱	۴۲۸۱۵۲۱	۲۵۴۵۴۲۵	۶۸۲۶۹۴۶
۱۳۵۵_۱۳۵۶	۹۷۴۳۴	۲۱۱۸۶۹	۱۶۱۹۲۳۵	۴۰۷۸۴۷۴	۲۰۹۵۵۳	۶۹۰۱۱۴	۴۹۳۳۹۴	۱۳۶۸۹۱۰	۲۹۳۴۹۷	۷۴۰۴۷۱	۳۹۳۳۸	۲۰۱۱۱۸	•	•	۲۵۲۷۳	۵۱۷۸۶	۴۵۶۵۰۶۳	۲۷۷۷۷۲۴	۷۳۴۲۷۸۷
۱۳۵۶_۱۳۵۷	۱۰۸۲۹۸	۲۳۵۱۳۶	۱۷۳۲۵۸۰	۴۳۱۴۴۱۵	۲۱۹۸۹۲	۷۰۶۲۷۱	۵۲۸۷۶۹	۱۴۴۶۳۴۰	۳۱۲۰۵۷	۷۵۶۵۲۳	۴۲۵۰۹	۲۳۲۷۵۵	•	•	۲۴۵۳۲	۵۴۴۳۵	۴۷۷۷۲۳۸	۲۹۶۸۶۳۷	۷۷۴۵۸۷۵
۱۳۵۷_۱۳۵۸	۱۱۹۶۶۱	۲۵۹۴۹۷	۱۷۶۹۶۳۰	۴۳۹۴۹۷۳	۱۸۷۴۹۴	۶۲۴۳۰۶	۵۶۳۱۲۶	۱۵۳۵۲۶۳	۳۴۶۸۲۹	۸۳۱۲۵۶	۴۶۹۲۱	۲۵۶۳۰۳	•	•	۲۵۱۶۳	۵۷۸۳۲	۴۹۰۰۶۰۵	۳۰۵۸۸۲۵	۷۹۵۹۴۳۰
۱۳۵۸_۱۳۵۹	۱۰۹۱۲۳	۲۳۶۴۸۶	۱۹۴۱۵۴۷	۵۰۰۹۳۲۵	•	•	۶۲۶۴۴۳	۱۶۸۹۸۹۱	۳۹۴۴۸۴	۹۴۹۴۰۲	۴۴۳۴۶	۲۶۴۸۲۶	•	•	۱۱۵۲۰	۳۴۷۲۶	۵۰۵۶۱۹۳	۳۱۲۸۴۶۳	۸۱۸۴۶۵۶
۱۳۵۹_۱۳۶۰	۸۱۱۶۳	۱۷۲۰۰۳	۱۸۹۹۵۰۶	۴۷۹۸۵۹۲	•	•	۵۹۹۷۰۵	۱۵۷۵۰۶۴	۳۸۴۷۹۱	۹۴۱۵۲۸	۳۱۷۴۵	۲۰۱۸۶۹	•	•	۲۰۴۲	۶۱۶۶	۴۶۹۶۲۷۰	۲۹۹۸۹۵۲	۷۶۹۵۲۲۲
۱۳۶۰_۱۳۶۱	۹۲۵۵۴	۱۹۵۹۸۹	۲۱۱۱۳۶۹	۵۲۸۳۳۷۷	•	•	۶۷۱۳۳۴	۱۷۴۹۸۷۷	۳۹۲۲۹۱	۹۲۷۷۵۷	۲۲۰۵۸	۱۵۸۶۷۳	•	•	۴۸۵۰	۱۸۳۰۹	۵۰۳۷۵۱۶	۳۲۹۶۴۵۶	۸۳۳۳۹۷۲
۱۳۶۱_۱۳۶۲	۸۵۳۲۹	۱۷۷۵۲۵	۲۲۸۴۶۰۰	۵۵۹۲۸۰۸	•	•	۶۶۱۶۳۱	۱۷۱۷۰۹۷	۳۸۱۹۹۱	۸۴۹۰۵۴	۱۷۶۷۱	۱۲۷۳۸۹	•	•	۴۰۸۷	۱۸۵۶۹	۵۰۴۷۱۳۳	۳۴۳۵۳۰۹	۸۴۸۲۴۴۲
۱۳۶۲_۱۳۶۳	۱۰۰۹۶۰	۲۰۲۸۹۹	۲۵۲۵۴۸۰	۵۹۹۴۴۰۳	•	•	۷۰۳۵۴۶	۱۸۱۷۶۵۳	۳۹۷۹۱۰	۸۶۷۴۲۳	۲۶۲۲۹	۱۴۷۷۶۵	•	•	۷۱۸۱	۳۵۶۷۲	۵۳۰۴۵۰۹	۳۷۶۱۳۰۶	۹۰۶۵۸۱۵
۱۳۶۳_۱۳۶۴	۳۶۱۳۵	۷۷۷۷۴	۲۷۷۲۰۲۸	۶۳۳۶۰۱۶	•	•	۷۸۲۲۱۳	۲۰۱۸۷۳۶	۴۰۹۵۸۹	۸۹۹۵۲۸	۴۰۷۶۵	۱۷۹۲۰۳	•	•	۷۹۰۸	۳۷۲۴۶	۵۵۵۱۸۶۵	۳۹۹۶۶۳۸	۹۵۴۸۵۰۳
۱۳۶۴_۱۳۶۵	۵۰۳۷۶	۱۰۶۹۸۶	۲۹۶۰۲۱۸	۶۷۸۸۳۲۳	•	•	۸۵۴۶۵۳	۲۲۱۰۲۴۲	۴۴۲۸۲۹	۹۹۴۲۰۳	۴۵۹۴۲	۱۹۵۳۵۲	•	•	۹۹۲۶	۴۵۹۲۴	۵۹۷۷۰۸۶	۴۳۶۳۹۴۴	۱۰۳۴۱۰۳۰
۱۳۶۵_۱۳۶۶	۵۸۴۵۱	۱۲۳۴۳۷	۳۱۷۳۹۶۷	۷۲۳۲۸۲۰	•	•	۸۹۳۳۹۲	۲۲۹۹۵۱۰	۴۶۲۷۳۶	۱۰۷۶۷۶۲	۴۶۸۶۳	۲۰۱۲۵۹	•	•	۱۲۲۰۳	۵۱۳۶۱	۶۳۱۰۵۳۷	۴۶۴۷۶۱۲	۱۰۹۸۵۱۴۹
۱۳۶۶_۱۳۶۷	۶۹۰۶۴	۱۴۶۴۰۹	۳۴۵۰۳۷۴	۷۷۵۷۷۰۷	•	•	۹۶۸۰۸۲	۲۴۶۶۹۱۶	۵۰۴۷۸۹	۱۱۷۳۶۲۵	۴۶۰۲۴	۲۰۲۶۴۶	•	•	۱۵۳۵۴	۵۵۵۵۱	۶۷۴۹۱۵۷	۵۰۵۳۶۸۷	۱۱۸۰۲۸۴۴
۱۳۶۷_۱۳۶۸	۸۵۲۳۳	۱۷۷۹۷۹	۳۷۲۴۸۱۲	۸۲۶۲۴۴۱	•	•	۱۰۸۶۰۵۹	۲۷۲۴۶۰۶	۵۸۵۲۹۱	۱۳۶۳۱۳۰	۴۳۰۵۱	۲۰۹۸۸۷	•	•	۲۲۷۳۰	۶۴۹۴۸	۷۲۵۵۸۱۸	۵۵۴۷۱۷۳	۱۲۸۰۲۹۹۱
۱۳۶۸_۱۳۶۹	۱۰۳۳۴۵	۲۱۷۴۹۶	۴۰۲۶۸۹۵	۸۸۱۷۱۴۵	•	•	۱۲۱۳۶۶۵	۲۹۹۵۷۹۵	۶۳۰۱۲۸	۱۴۶۰۵۴۷	۴۱۶۸۴	۲۱۲۱۰۰	•	•	۳۰۲۲۲	۷۵۷۴۹	۷۷۳۲۸۹۳	۶۰۴۵۹۳۹	۱۳۷۷۸۸۳۲
۱۳۶۹_۱۳۷۰	۱۰۸۱۵۱	۲۲۷۴۹۲	۴۳۲۸۳۲۷	۹۳۶۹۶۴۶	•	•	۱۳۴۰۱۷۲	۳۲۳۲۶۸۲	۷۰۷۵۰۵	۱۵۸۹۴۰۵	۴۵۳۰۸	۲۳۰۰۶۱	•	•	۳۴۶۴۶	۸۴۳۴۲	۸۱۶۹۵۱۹	۶۵۶۴۱۰۹	۱۴۷۳۳۶۲۸
۱۳۷۰_۱۳۷۱	۱۱۹۹۵۹	۲۵۲۵۱۳	۴۵۶۳۲۵۰	۹۷۸۷۵۹۳	•	•	۱۴۹۰۸۷۱	۳۵۴۱۵۷۸	۷۸۶۱۶۲	۱۷۷۰۴۱۰	۵۱۴۵۴	۲۶۰۵۷۶	•	•	۴۳۹۷۸	۱۰۴۰۳۹	۸۶۶۰۰۳۵	۷۰۵۶۶۷۴	۱۵۷۱۶۷۰۹
۱۳۷۱_۱۳۷۲	۸۱۳۰۷	۱۶۸۸۶۴	۴۶۶۶۸۳۶	۹۹۳۷۳۶۹	•	•	۱۷۲۴۸۴۷	۳۹۹۵۱۲	۸۹۴۴۵۹	۱۹۹۵۵۴۹	۵۷۶۴۶	۲۷۹۶۸۱	۵۱۰۰۸	۱۱۳۰۸۰	۴۶۷۲۷	۱۰۶۷۴۵	۹۰۷۷۹۷۰	۷۵۲۲۸۳۰	۱۶۶۰۰۸۰۰
۱۳۷۲_۱۳۷۳	۶۳۵۳۴	۱۳۲۶۵۳	۴۶۵۱۴۰۵	۹۸۶۲۸۱۷	•	•	۱۹۴۳۲۵۹	۴۴۳۹۹۷۱	۸۸۵۴۸۹	۱۹۴۸۲۰۳	۵۷۵۴۸	۲۷۳۰۹۴	۱۶۵۰۷۱	۳۶۳۰۴۸	۴۳۲۳۳	۹۹۷۰۸	۹۳۰۸۹۵۵	۷۸۱۰۵۳۹	۱۷۱۱۹۴۹۴
۱۳۷۳_۱۳۷۴	۹۷۷۸۲	۱۴۱۷۲۸	۴۵۹۴۰۵۳	۹۷۴۵۶۰۰	•	•	۲۰۹۰۳۹۳	۴۷۱۱۰۲۸	۸۸۶۸۹۱	۱۸۹۴۵۶۸	۴۹۴۳۰	۲۲۸۲۴۱	۳۶۷۸۱۲	۷۹۶۷۸۲	۳۲۱۸۴	۷۲۹۴۱	۹۵۰۳۳۴۳	۸۰۸۸۵۴۵	۱۷۵۹۱۸۸۸
۱۳۷۴_۱۳۷۵	۷۱۲۹۹	۱۴۷۰۶۴	۴۴۴۸۹۸۳	۹۴۴۵۹۱۷	•	•	۲۲۲۵۲۱۵	۴۹۵۵۲۰۵	۶۷۸۷۴۷	۱۴۰۷۴۱۳	۳۱۷۲۷	۱۴۲۲۱۷	۷۶۶۷۷۰	۱۶۲۹۱۳۹	۱۵۷۰۲	۳۲۷۹۵	۹۵۲۱۳۰۷	۸۲۳۸۴۴۳	۱۷۷۵۹۷۵۰
۱۳۷۵_۱۳۷۶	۹۵۳۳۹	۱۹۵۱۸۱	۴۳۵۲۷۲۸	۹۲۳۸۳۹۳	•	•	۲۳۴۳۷۲۰	۵۱۸۸۸۱۲	۴۴۵۵۷۸	۹۰۸۷۵۲	۱۹۶۲۵	۷۹۷۸۹	۱۱۹۷۶۲۱	۲۴۹۲۰۹۴	۷۷۶۸	۱۶۹۸۵	۹۶۵۷۶۲۷	۸۴۶۲۳۷۹	۱۸۱۲۰۰۰۶
۱۳۷۶_۱۳۷۷	۱۰۰۳۰۸	۲۰۴۳۲۲	۴۲۱۷۹۱۵	۸۹۳۸۲۳۷	•	•	۲۴۰۱۹۸۹	۵۲۸۲۸۸۱	۲۴۱۵۶۰	۴۹۸۲۱۵	۷۸۵۴	۳۰۴۴۹	۱۵۵۱۳۰۲	۳۱۷۵۹۹۱	۴۹۱۶	۱۰۰۸۰	۹۶۱۴۳۳۱	۸۵۲۵۸۴۴	۱۸۱۴۰۱۷۵
۱۳۷۷_۱۳۷۸•	۱۰۹۷۲۳	۲۲۰۴۳۴	۴۱۰۶۴۲۲	۸۶۶۷۱۴۷	•	•	۲۴۰۴۸۷۵	۵۲۹۴۶۷۲	۵۹۷۱۳	۱۴۸۱۲۷	۱۲۷۷	۳۵۷۳	۱۸۳۵۸۰۳	۳۷۶۷۹۲۶	۸۷۰۸	۱۹۶۵۵	۹۵۹۵۰۱۳	۸۵۲۶۵۲۱	۱۸۱۲۱۵۳۴
دورهٔ پیش‌دانشگاهی																	۱۵۴۲۰۸	۲۱۲۴۸۹	۳۶۶۶۹۷
دوره‌های شبانه																	۲۳۰۳۵۳	۱۵۲۹۸۵	۳۸۳۳۳۸
جمع کل																	۹۹۷۹۵۷۴	۸۸۹۱۹۹۵	۱۸۸۷۱۵۶۹

•تعداد ۱۶۱۳۷ نفردانش‌آموزدر مدارس ایرانی خارج ازکشور در آمار فوق منظور نشده است.

منبع: صافی، احمد؛ *وضعیت نیروی انسانی آموزش و پرورش و راههای همکاری وزارت فرهنگ و آموزش عالی با وزارت آموزش و پرورش*؛ ص ۱۷.

مدت تحصیل در دورهٔ ابتدایی در بعضی از کشورهای جهان و ایران

مدت تحصیل در دورهٔ ابتدایی با توجه به اهداف، سیاستها و مقررات در کشورهای مختلف جهان یکسان نیست.

در گزارش سال ۱۳۷۶ دفتر همکاریهای علمی بین‌المللی وزارت آموزش و پرورش در سال ۱۳۷۶ با عنوان *بهره‌گیری از وقت در کلاس درس*[۱] آمده است مدت تحصیل در دورهٔ ابتدایی در ۱۸۴ کشور جهان از ۳ تا ۱۰ سال در نوسان است. اکثر کشورها، یعنی حدود ۱۲۶ کشور در حد میانی قرار دارند و دورهٔ ابتدایی در آنها به ۵ تا ۷ سال محدود می‌شود. این در حالی است که دورهٔ ۶ ساله آموزش ابتدایی، بیش از بقیهٔ دوره‌ها، در تمام مناطق جغرافیایی (۸۳ کشور) به چشم می‌خورد. در ۲۲ کشور، آموزش ابتدایی کمتر از ۵ سال و در ۳۶ کشور بیش از ۷ سال است. شایان ذکر است که آموزش ابتدایی بیش از ۷ سال، دورهٔ اول متوسطه را نیز شامل می‌شود (جدول ۲ـ۳).

جدول ۲ـ۳ دوره آموزش ابتدایی یا پایه بر حسب منطقه: طول مدت تحصیل

منطقه	۳ سال	۴ سال	۵ سال	۶ سال	۷ سال	۸ سال	۹ سال	۱۰ سال	مجموع نظامها
آسیا و پاسیفیک	-	۱	۷	۲۱	۳	۲	-	-	۳۴
اروپای مرکزی و شوروی سابق	۲	۱۴	۱	-	-	۷	۳	-	۲۷
خاورمیانه و افریقای شمالی	-	۱	۴	۸	-	۱	۵	۱	۲۰
امریکای جنوبی و امریکای شمالی	-	-	۲	۱۳	-	۳	۳	-	۲۱
حاشیه صحرای افریقا	-	۲	۲	۲۷	۱۱	۴	۱	-	۴۷
حوزه کارائیب	-	-	-	۶	۸	۱	-	-	۱۵
اروپای غربی	-	۲	۴	۸	۱	۱	۳	۱	۲۰
جمع	۲	۲۰	۲۰	۸۳	۲۳	۱۹	۱۵	۲	۱۸۴
کشورهای خاص:									
کانادا	-	-	۱	۸	۱	۲	-	-	۱۲
انگلستان	-	-	-	۱	۲	-	-	-	۳
استرالیا	-	-	-	۴	۴	-	-	-	۸
جمع کل	۲	۲۰	۲۱	۹۶	۳۰	۲۱	۱۵	۲	۲۰۷

منبع: دفتر همکاریهای علمی بین‌المللی وزارت آموزش و پرورش، *بهره‌گیری از افت در کلاس درس*؛ ص ۱۰.

توجه: برای تهیه این جدول، کشورها برحسب مناطق جغرافیایی گروه‌بندی شده‌اند.

---

۱. این گزارش به توصیه دفتر بین‌المللی تعلیم و تربیت در اکتبر ۱۹۹۶ تهیه شده است که دفتر همکاریهای علمی بین‌المللی وزارت آموزش و پرورش آن را ترجمه کرده است.

در ایران طبق ماده پنج قانون اساسی معارف مصوب ۱۲۹۰، «هر کس مکلف است اطفال خود را از سن هفت سالگی به تحصیل معلومات ابتداییه وادارد. اعم از اینکه در خانه باشد یا در مدرسه».

بر اساس مصوبات شورایعالی معارف در سال ۱۳۰۲، دورهٔ ابتدایی شامل دوره چهار ساله ابتدایی و دورهٔ دو ساله بوده است (سال ۶=۲+۴). دورهٔ چهار ساله ابتدایی بیشتر در روستاها دایر می‌شده است.

ماده دوم قانون تعلیمات اجباری مصوب ۱۳۲۲ شمسی، دورهٔ تعلیمات ابتدایی اجباری، شش سال تعیین شد و تحصیلات در کلاسهای پنجم و ششم ابتدایی به مدت پنج سال برای ایجاد شرایط مساعد تحصیلی اختیاری اعلام شد.

تا سال ۱۳۴۵ مدت تحصیل در دورهٔ ابتدایی شش سال و سن ورود به این دوره نیز شش سال بود. در سال ۱۳۴۵ در ساختار پیشنهادی مدت تحصیل در دورهٔ ابتدایی از شش سال به پنج سال تقلیل یافت. به موجب مصوبات شورایعالی آموزش و پرورش سن ورود به دورهٔ ابتدایی شش سال تمام و مدت تحصیل در آن نیز پنج سال اعلام شد. در طرح پیشنهادی تغییر نظام آموزش و پرورش ایران در سال ۱۳۶۷، مرحله اول آموزش و پرورش عمومی (اساس) دو سال و مرحله دوم (ارکان) پنج سال پیشنهاد شد و همان‌گونه که در فصل اول مطرح شد، شورایعالی انقلاب فرهنگی مدت دورهٔ ابتدایی را شش سال اعلام کرد.

هم اکنون طول دورهٔ ابتدایی کماکان پنج سال است و درباره مدت این دوره تفاوت دیدگاه بین مسؤولان وجود دارد.

اهداف دورهٔ ابتدایی

آموزش و پرورش در دورهٔ ابتدایی فعالیتی نظام‌دار و هدفمند است؛ از این رو صاحبنظران اهداف متعددی برای این دوره ذکر کرده‌اند.

در قانون اساسی معارف ایران مصوب ۱۲۹۰ به تعریف و هدف تأسیس مکتب و مدرسه اشاره شده و آمده است: مکتب و مدرسه عبارت است از تأسیساتی که برای تربیت اخلاقی و علمی و بدنی ابناء نوع بشر دایر می‌گردد.

مطالعهٔ مصوبات شورایعالی معارف، فرهنگ و آموزش و پرورش و برنامهٔ تفصیلی دورهٔ پنجساله ابتدایی مصوب ۱۳۴۴ مبین آن است که بهنگام پیشنهاد هر

برنامه یا تصویب آن، اهدافی برای دورهٔ ابتدایی تعیین و اعلام شده است.

بر اساس طرح نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۶۷ و در جهت اهداف کلی نظام، اهداف دورهٔ ابتدایی در سه حیطهٔ شناختی، عاطفی و روانی - حرکتی از طرف کمیسیون پیش‌دبستانی و دبستانی به شرح ذیل تعیین و اعلام شده است:

اهداف پایهٔ اول دورهٔ ابتدایی

الف) اهداف شناختی

۱. آموزش اطلاعات مقدماتی، بهداشتی و ایمنی.
۲. آموزش خواندن، نوشتن، حساب کردن و استدلال کردن.
۳. آموزش اطلاعات ساده دربارهٔ محیط طبیعی و اجتماعی پیرامون خود.
۴. یاد دادن بعضی آیات ساده و سوره‌های کوچک قرآن کریم.

ب) اهداف عاطفی

۱. تقویت انگیزه آمدن به مدرسه.
۲. علاقه‌مند کردن کودک به درس خواندن و یادگیری.
۳. علاقه‌مند کردن کودک به ارزشها و آداب و رسوم اسلامی و میهنی و احترام گذاردن به آنها.
۴. یاددادن کنترل و عواطف و ابراز آنها به نحو مطلوب.

ج) اهداف روانی - حرکتی

۱. پرورش تن و روان و حفظ سلامت جسمی و روانی و شادابی کودک.
۲. ایجاد عادت به نظم و تربیت و پرورش روح همکاری با دیگران.
۳. ایجاد زمینه شکوفایی و رشد استعداد هنری.
۴. پرورش دقت، کنجکاوی و خلاقیت.
۵. ایجاد عادات بهداشتی و ایمنی.
۶. آشنایی با نماز.

اهداف پایه‌های دوم تا پنجم دورهٔ ابتدایی

الف) اهداف شناختی

۱. آموزش تدریجی رموز خلقت به کودک و جلب توجه او به مبدأ آن.
۲. یاد دادن قرآن مجید در حد درست خوانی.
۳. دادن اطلاعات لازم در زمینهٔ واجبات دینی.

۴. آموزش اطلاعات بهداشتی و ایمنی.
۵. تقویت حس کنجکاوی دانش‌آموز نسبت به محیط اجتماعی و طبیعی خود و آموزش اطلاعات و مهارتهای سودمند در زندگی اجتماعی و هنجارهای اجتماعی به منظور ایجاد نظم و مسؤولیت‌پذیری در آنان.
۶. آشنا کردن دانش‌آموزان با زندگی پیامبران و ائمه معصومین (ع) در حد ممکن.
۷. آشنا کردن دانش‌آموزان با قوانین و هنجارهای اجتماعی.
۸. آموزش هنری برای پرورش استعدادهای هنری با تأکید بر هنرهای بومی و متناسب با مقتضیات منطقه‌ای.
۹. آموزش مطالبی که به درک موقعیت دانش‌آموزان از لحاظ زمان و مکان کمک کند.

ب) اهداف عاطفی
۱. احترام‌گذاردن به بزرگسالان.
۲. علاقه‌مند کردن به نظم و مسؤولیت‌پذیری و رعایت حقوق دیگران.
۳. علاقه‌مند کردن دانش‌آموز به مطالعه.
۴. علاقه‌مند کردن دانش‌آموز به فعالیتهای اجتماعی و تعاون.

ج) اهداف روانی ـ حرکتی
۱. ایجاد عادات بهداشتی و ایمنی.
۲. ایجاد عادت به تعاون و رعایت حقوق دیگران.
۳. آموزش عملی نماز.
۴. تقویت مهارت خواندن، نوشتن، حساب کردن و استدلال کردن.

دقت نظر در اهداف یاد شده مبین این واقعیت است که هدفهای دورهٔ ابتدایی بسیار مهم و اساسی است و مدیران، معلمان و مربیان مدارس ابتدایی باید برای تحقق این هدفها تلاش گسترده‌ای داشته باشند و دانش‌آموزان این دوره را برای ورود به دوره تحصیلی بعدی آماده کنند.

اصول آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی

از موارد مهمی که در فرایند آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی باید مورد توجه مدیران و معلمان قرار گیرد، آگاهی از اصول آموزش و پرورش این دوره است. در گزارش مصوبه ۱۳۷۳ کمیسیون دورهٔ پیش‌دبستانی و دبستانی، اصول ذیل برای این دوره اعلام شده است:

اصول آموزش و پرورش هفت تا ده ساله‌ها

۱. باید به علاقه کودک به یادگیری توجه کرد و راه یادگرفتن را به وی آموخت.

۲. باید به تقویت کنجکاوی در کودک پرداخت.

۳. باید مقدمات شناخت علمی محیط (طبیعی و اجتماعی) را فراهم کرد.

۴. باید آموزش مفاهیم اساسی (مکان، عدد، زمان و علت) مورد توجه قرار گرفته و از این طریق به پرورش تفکر کودک پرداخت. (منظور تفکری که بر واقعیتهای عینی و محسوس استوار باشد و طفل مشخصاً آنها را تجربه کرده باشد).

۵. باید زمینه را برای شکوفایی علایق و استعدادهای کودک فراهم ساخت.

۶. باید به پرورش استعداد و ذوق هنری کودکان توجه نمود.

۷. باید کودک را با مقدمات زبان و ادبیات فارسی آشنا کرد و متونی را انتخاب نمود که برای کودک قابل فهم و جاذب باشد.

۸. نظر به اینکه در این دوره کودک به تقلید آگاهانه می‌پردازد و مربیان خود را الگوی خویش قرار می‌دهد، باید مربیان واجد فضایل اخلاقی باشند.

۹. نظر به اینکه آموزش و پرورش این دوره به وسیله آموزشگاه و خانواده متفقاً صورت می‌گیرد، لازم است میان این دو نهاد همکاری و هماهنگی لازم برقرار گردد.

۱۰. در سالهای پایانی این دوره که آثار بلوغ بتدریج ظاهر می‌گردد باید کودک را با تحول جسمانی و روانی که در شرف وقوع است در حد امکان آشنا ساخت.

۱۱. باید به تربیت بدنی و ایجاد عادات بهداشتی پرداخت و نکات بهداشتی و ایمنی را به کودک آموخت.

۱۲. باید از راه شرکت دادن کودک در اداره مدرسه و سپردن وظایف مناسب به او به پرورش اجتماعی کودک پرداخت و بتدریج این اصل را به فعالیتهای بیرون از مدرسه نیز تسری داد.

ویژگیهای معلمان دورهٔ ابتدایی

نظر به اهمیت و نقش معلمان دورهٔ ابتدایی در سال ۱۲۹۷ مراکزی با نام دارالمعلمین و سپس دارالمعلمات برای تربیت معلمان مدارس ابتدایی دایر گردید. با تصویب قانون تربیت معلم، دانشسراهای مقدماتی برای تربیت معلمان ابتدایی شهر و روستا به وجود آمد و با گسترش مدارس ابتدایی و نیاز بیشتر به معلمان ابتدایی، بتدریج علاوه بر دانشسراهای مقدماتی، مراکز تربیت معلم یکساله، مراکز تربیت معلم دو ساله (رشته

آموزش ابتدایی، مراکز تربیت معلم عشایری، روستایی و غیره) تأسیس شد.

با گسترش این مراکز و مراکز دانشگاهی و آموزش عالی، امکان ادامه تحصیل معلمان ابتدایی فراهم شد و بر این اساس، تعداد قابل توجهی از معلمان این دوره تحصیلات خود را در سطح فوق دیپلم و لیسانس و بالاتر ادامه دادند و می‌دهند.

طبق آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۳۷۵ـ۱۳۷۶، ۵۹/۱۲ درصد از معلمان ابتدایی دیپلم، ۳۰/۹۸ درصد فوق دیپلم و ۴/۴۸ درصد لیسانس و بالاتر بوده‌اند. در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ سطح تحصیلات معلمان تغییر یافته است، یعنی درصد فوق دیپلم و لیسانس افزایش یافته است (۵۸/۳۵ درصد دیپلم، ۳۲/۱۵ درصد فوق دیپلم و ۶/۱۴ درصد لیسانس و بالاتر).

در گزارش کمیسیون آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی سال ۱۳۷۳ ویژگیهای معلمان این دوره، به شرح ذیل اعلام شده است:

۱. از سلامتی تن و روان برخوردار باشند.

۲. علاقه‌مند به حرفهٔ معلمی باشند.

۳. کودکان و عالم کودکی را دوست داشته باشند و توانایی برقراری ارتباط محبت‌آمیز با آنان را دارا باشند.

۴. به رموز حرفه معلمی آشنا باشند و برای تدریس اطلاعات کافی داشته باشند.

۵. کودکان و نیاز آنها را بشناسند.

۶. در عمل و نظر معتقد باشند و با شیوهٔ برخورد انبیا بویژه پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار با کودکان آشنا باشند.

۷. دارای قدرت رهبری و ادارهٔ امور آموزشی باشند.

۸. خلاق و مبتکر باشند.

۹. متکی بر خود و مسلط بر نفس خویش باشند.

۱۰. در همکاری و برقراری ارتباط با دانش‌آموزان، خانواده‌ها و همکاران مهارت داشته باشند.

برنامه درسی دورهٔ ابتدایی

فرایند یادگیری در هر دوره تحصیلی با عوامل مختلف ارتباط دارد. نقش معلم، ارتباط متقابل دانش‌آموزان، وسایل کمک آموزشی، فضای یادگیری، تواناییهای یادگیرنده و محتوای برنامه درسی از جمله عواملی هستند که هر کدام به گونه‌ای خاص

در یادگیری مؤثرند.

برنامه درسی مجموعهٔ قواعد و ضوابطی است که به مجموعهٔ عوامل و عناصر مرتبط با یادگیری منطق و سازمان می‌دهد.

در آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی، دانش‌آموزان باید تعلیمات شایسته‌ای برای زندگی اثربخش ببینند و از این‌رو در نظام آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی ایران برنامه‌های درسی این دوره با توجه به اصول ذیل تهیه و اجرا شود:

۱. با هدفهای آموزش و پرورش این دوره هماهنگ باشد.

۲. با مراحل رشد کودکان این دوره هماهنگ باشد.

۳. با مدت تحصیل تناسب داشته باشد.

۴. به قدر کافی انعطاف‌پذیر باشد تا مانع معلم در انتخاب روش و رعایت ویژگیهای فردی دانش‌آموزان نشود.

۵. با پیشرفت علوم و فنون هماهنگی داشته باشد.

۶. با امکانات اجرایی قابل حصول، هماهنگی داشته باشد.

۷. به گونه‌ای تنظیم شود که علایق کودکان را به خود جلب کند.

۸. با روشهای آموزشی متناسب این دوره هماهنگ باشد.

۹. متناسب با نیازهای زندگی کودک و جامعه باشد.

۱۰. شرایط محلی و مقتضیات منطقه‌ای لحاظ شود.

۱۱. ارزشها و نگرشهای اجتماعی و میراث فرهنگی رعایت شود.

۱۲. بین محتوای مواد درسی هر پایه و نیز بین محتوای هر درس در پایه‌های مختلف، ارتباط منطقی برقرار باشد.

ساعات درس هفتگی در کشورهای جهان

به توصیه دفتر بین‌المللی تعلیم و تربیت در خصوص حجم کاری معلمان، بویژه با در نظر گرفتن میانگین ساعات آموزش هفتگی دورهٔ ابتدایی مدارس دولتی، در تعدادی از کشورها تحقیقی انجام گرفته است که براساس آن میانگین کل ساعات اختصاص داده شده به آموزش ابتدایی ۲۴/۸ ساعت در هفته است. حداقل میانگین (۲۰/۸ ساعت) در اروپای مرکزی و کشورهای شوروی سابق و حداکثر میانگین (۲۶/۳ ساعت) در کشورهای حاشیه صحرای افریقا دیده می‌شود. همچنین کشورهای جهان از نظر میزان ساعات اختصاص یافته به آموزش دورهٔ ابتدایی در هفته با هم متفاوتند (جدول ۳ـ۳).

جدول ۳.۳ آموزش ابتدایی: میانگین ظرفیت کاری معلمان در بخش دولتی ۷۷ کشور[1]

منطقه/کشور	تعداد ساعاتی که در هفته به آموزش کلاسی اختصاص داده می‌شود	منطقه/کشور	تعداد ساعاتی که در هفته به آموزش کلاسی اختصاص داده می‌شود
حاشیه صحرای افریقا		**امریکای شمالی و جنوبی**	
انگولا	۲۶٫۰	آرژانتین	۲۲٫۵
بنین	۲۸٫۰	بلیز*	۲۷٫۵
بورکینافاسو	۳۰	برزیل*	۲۵٫۰
کامرون	۲۷٫۵	کانادا*	۴۱٫۰
چاد	۲۵٫۰	شیلی	۳۰٫۰
کنگو	۲۷٫۰	کاستاریکا	۲۰٫۰
ساحل عاج	۳۰٫۰	کوبا	۲۵٫۰
غنا	۲۲٫۵	اکوادور	۲۵٫۰
گینه	۳۰٫۰	هائیتی	۲۰٫۰
ماداگاسکار	۲۳٫۰	هندوراس	۲۵٫۰
مالی	۲۶٫۵	مکزیک	۲۰٫۰
موریتانی	۳۰٫۰	نیکاراگوئه	۲۵٫۰
سودان	۲۶٫۰	پاناما	۲۶٫۵
سوازیلند	۲۹٫۰	پاراگوئه	۲۰٫۰
توگو	۲۸٫۰	پرو	۳۰٫۰
تانزانیا	۱۶٫۰	اروگوئه	۲۰٫۰
اوگاندا	۲۲٫۰	ونزوئلا	۲۵٫۰
زئیر	۲۷٫۰		
زیمبابوه*	۲۹٫۰		
میانگین	**۲۶٫۳**	**میانگین**	**۲۵٫۱**
خاورمیانه و افریقای شمالی		**اروپای مرکزی و شوروی سابق**	
الجزایر	۳۰٫۰	روسیه سفید	۲۷٫۰
مصر	۲۴٫۰	بلغارستان	۲۰٫۰
جمهوری اسلامی ایران	۲۸٫۰	کرواسی	۱۹٫۰
کویت	۲۰٫۰	جمهوری چک	۲۳٫۰
لیبی	۲۰٫۰	مجارستان	۲۰٫۰
عمان	۱۷٫۰	لهستان	۱۸٫۰
قطر	۳۲٫۰	اسلواکی	۲۲٫۰
عربستان سعودی	۱۸٫۰	ازبکستان	۱۴٫۰
سوریه	۳۰٫۰	یوگسلاوی سابق	۲۴٫۰
تونس	۲۵٫۰		
ترکیه	۱۸٫۰		
امارات متحده عرب	۳۴٫۰		

ادامهٔ جدول ۳ـ۳

منطقه/کشور	تعداد ساعاتی که در هفته به آموزش کلاسی اختصاص داده می‌شود	منطقه/کشور	تعداد ساعاتی که در هفته به آموزش کلاسی اختصاص داده می‌شود
میانگین	**۲۴٫۷**	**میانگین**	**۲۰٫۸**
آسیا و پاسیفیک		**اروپای غربی**	
افغانستان	۲۴٫۰	اتریش	۲۰٫۰
استرالیا	۲۳٫۰	دانمارک	۱۸٫۷
بنگلادش	۳۶٫۰	فرانسه	۲۴٫۰
چین	۱۹٫۰	آلمان	۲۶٫۵
ژاپن	۱۸٫۰	ایتالیا	۲۲٫۰
جمهوری دمکراتیک خلق لائوس	۲۵٫۰	لوکزامبورگ	۲۳٫۵
میانمار (برمه)	۲۵٫۰	مالت	۲۷٫۵
فیلیپین	۳۱٫۵	نروژ	۲۲٫۵
جمهوری کره	۲۶٫۵	پرتغال*	۳۵٫۰
تایلند	۲۵٫۰	اسپانیا	۲۵٫۰
میانگین	**۲۵٫۳**	**میانگین**	**۲۴٫۵**

میانگین ۷۷ کشور ۲۴٫۸

منبع: *همان*؛ ص ۱۱.

۱. کشورها بر حسب منطقه جغرافیایی و ترتیب حروف الفبایی در نظر گرفته شده‌اند.

* کشورهایی که با علامت ستاره همراه هستند، یعنی ساعاتی که به سایر فعالیتهای آموزشی اختصاص می‌دهند نیز در آمار محسوب شده است.

جدول ۴ـ۳ طول مدت آموزش ابتدایی و مجموعه ساعات درسی ۶۷ کشور را نشان می‌دهد.

جدول ۴ـ۳ دورهٔ آموزش ابتدایی یا پایه: طول مدت تحصیل و جمع ساعات کلاسی در بخش دولتی در ۶۷ کشور

کشور/نظام	دوره تحصیلی (سال)	جمع کل ساعات کلاسی	کشور/نظام	دوره تحصیلی (سال)	جمع کل ساعات کلاسی
پرتغال	۹	۸۱۳۸	توگو (تقریبی)	۶	۵۴۰۰
سودان	۸	۷۷۵۹	پاراگوئه (تقریبی)	۶	۵۴۰۰
ونزوئلا	۹	۷۵۳۳	انگلستان (وویلز)	۶	۵۲۵۲
هلند	۸	۷۵۲۰	کامرون (تقریبی)	۶	۵۲۵۰
اسلونی	۹	۷۳۶۲	قبرس	۶	۵۲۴۷

ادامهٔ جدول ۴ـ۳

کشور / نظام	دوره تحصیلی (سال)	جمع کل ساعات کلاسی
ایسلند	۱۰	۷۰۰۳
اسلواک	۴+۵	۶۹۹۰
فیلیپین	۶	۶۸۶۵
فنلاند (حداکثر)	۶+۳	۶۶۶۹
نروژ	۹	۶۶۶۹
سوئد (میانگین)	۹	۶۶۶۵
دانمارک	۹	۶۵۴۰
لیبی	۹	۶۴۱۶
برزیل	۸	۶۴۰۰
بحرین (تقریبی)	۹	۶۳۷۵
انگلستان (اسکاتلند)	۷	۶۳۶۵
لهستان (تقریبی)	۸	۶۳۰۱
السالوادور	۹	۶۳۰۰
شیلی	۸	۶۲۷۰
لیتوانی	۴+۵	۶۰۷۲
نیوزلند	۶	۶۰۰۰
استرالیا (میانگین)	۶	۶۰۰۰
کانادا (میانگین)	۶	۶۰۰۰
زیمبابوه	۷	۵۸۳۲
تانزانیا	۷	۵۸۰۶
انگلستان (ایرلند شمالی)	۷	۵۷۹۵
لوکزامبورگ	۶	۵۶۱۸
مالزی (تقریبی)	۶	۵۵۹۷
سنگاپور	۶	۵۴۳۴
بنین (تقریبی)	۶	۵۴۰۰
لبنان	۵	۴۰۵۰
عمان	۶	۳۸۴۰
اندونزی (تقریبی)	۶	۵۲۴۴
جامائیکا (تقریبی)	۶	۵۱۳۰
بلژیک	۶	۵۰۹۶
بلغارستان	۴+۴	۵۰۸۶
سورینام	۶	۵۰۰۰
اسپانیا	۶	۴۸۶۰
گواتمالا (تقریبی)	۶	۴۸۶۰
یوگسلاوی سابق	۸	۴۸۱۸
مکزیکو	۶	۴۸۰۰
نیجریه (تقریبی)	۶	۴۶۸۰
سوئیس (تقریبی)	۶	۴۶۱۷
مصر	۵	۴۵۳۹
اکوادور	۶	۴۵۳۶
کلمبیا (تقریبی)	۵	۴۵۰۰
بروندی (تقریبی)	۶	۴۴۴۶
ترکیه (تقریبی)	۵	۴۳۷۵
سریلانکا	۵	۴۳۷۰
ژاپن	۶	۴۳۳۹
پرو	۶	۴۳۲۰
ایتالیا	۵	۴۳۰۰
مقدونیه	۴+۴	۴۲۹۶
کوبا	۶	۴۲۶۰
فرانسه	۵	۴۲۳۰
ویتنام	۵	۴۲۰۰
یونان	۶	۴۰۶۸
کاستاریکا	۶	۳۸۱۰
اروگوئه	۶	۳۷۸۰
جمهوری کره	۶	۳۵۶۶
اتریش	۴	۲۷۶۰
آلمان	۴	۲۵۷۵

میانگین کشورها ۵٫۳۶۷

منبع: *همان*؛ ص ۱۲.

تحول برنامه‌های درسی دورهٔ ابتدایی

در ایران در مطالعاتی که با عنوان سیر تحول برنامه‌های درسی ابتدایی و راهنمایی از ۱۳۰۲ تا ۱۳۷۶ انجام گرفته است[1]، موارد مشابه و متفاوتی را در تعداد مواد درسی در هر پایه تحصیلی، نام مواد درسی و ساعات آن و برنامه تفصیلی می‌یابیم. نکات مهم در این مطالعات عبارتند از:

۱. دانش‌آموزان کلاس اول دبستان ساعات کمتری را در مدرسه بوده‌اند و مواد درسی کمتری داشته‌اند و بتدریج این ساعات و مواد بیشتر شده است. حداقل ساعات درس هفتگی در کلاس اول دبستان ابتدا ۱۸ ساعت بوده است که بتدریج به ۲۴ ساعت رسیده است.

۲. ساعات درس هفتگی دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی (کلاسهای دوم تا ششم) بین ۲۲ تا ۲۸ ساعت در نوسان بوده است.

۳. برنامه‌های دورهٔ شش ساله ابتدایی پسران و دختران در گذشته از نظر مواد درسی تفاوتهایی داشته است؛ یعنی مواد درسی به تناسب جنسیت اختصاص داده می‌شده است؛ مثلاً دروس طباخی و هنری که به دختران اختصاص یافته بود.

۴. برنامه‌های درسی شش کلاسه ابتدایی شهر و روستا نیز در گذشته با هم تفاوتهایی داشته است و در برنامه درسی مدارس روستا موادی چون، پرورش حیوانات، باغبانی، آفات نباتی، گلکاری و سبزیکاری دیده می‌شود.

۵. نام مواد درسی و تعداد ساعت هر درس در تغییر بوده است.

۶. از سال ۱۳۰۰ تاکنون برای هر ماده درسی، برنامه تفصیلی یا «سرفصل دروس» تهیه شده است.

۷. مرجع تصویب جدول ساعات هفتگی و مواد درسی دورهٔ ابتدایی به ترتیب شورایعالی معارف، فرهنگ و شورایعالی آموزش و پرورش بوده است.

جدول ساعات درسی دورهٔ ابتدایی مورد عمل که در سال ۱۳۷۳ به تصویب شورایعالی آموزش و پرورش رسید به شرح ذیل است:

---

۱. ر.ک.: حسینی روح‌الامینی، جمیله؛ *سیر تحول برنامه‌های درسی دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی*.

جدول ۵-۳ ساعات درسی دورهٔ ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۷۷-۱۳۷۸

مواد درسی	پایهٔ اول	پایهٔ دوم	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم
قرآن	-	-	۲	۲	۲
تعلیمات دینی	-	۳	۲	۲	۲
املای فارسی	۱۲	۳	۲	۲	۲
انشای فارسی		۲	۲	۲	۲
قرائت فارسی (خواندن و درک مطلب و دستور زبان فارسی)		۴	۴	۳	۳
مطالعات اجتماعی	-	-	۲	۳**	۳**
ریاضیات	۵	۵	۴	۴	۴
علوم‌تجربی و بهداشت	۳	۳	۲*	۲	۲
هنر (نقاشی، خوشنویسی وکاردستی)	۲	۲	۲*	۲**	۲**
ورزش	۲	۲	۲	۲	۲
جمع	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴

* علوم تجربی و بهداشت و هنر در پایهٔ سوم مجموعاً در هفته چهار ساعت ارائه می‌شود (یک هفته یک جلسه هنر، سه جلسه علوم تجربی و هفته دیگر دو جلسه هنر و دو جلسه علوم تجربی).
** دروس مطالعات اجتماعی و هنر در پایه‌های چهارم و پنجم مجموعاً در هفته چهار ساعت ارائه خواهد شد (یک هفته یک جلسه هنر و سه جلسه مطالعات اجتماعی و هفته دیگر دو جلسه هنر و دو جلسه مطالعات اجتماعی).

دقت در این جدول از نظر مواد درسی و ساعات درسی هر ماده در هر پایه نشان می‌دهد که:

۱. دانش‌آموزان کلاس اول ابتدایی مانند دانش‌آموزان کلاسهای بعد در هفته ۲۴ ساعت درس رسمی دارند. تفاوت بین سنین مختلف دیده نمی‌شود.

۲. درس قرآن درکلاسهای اول و دوم در این جدول ارائه نشده است.[۱] ولی تدریس این درس درکلاس اول به صورت آزمایشی در بعضی از مدارس ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۷۷-۱۳۷۸ انجام گرفته است که در صورت تصویب در برنامه منظور خواهد شد.

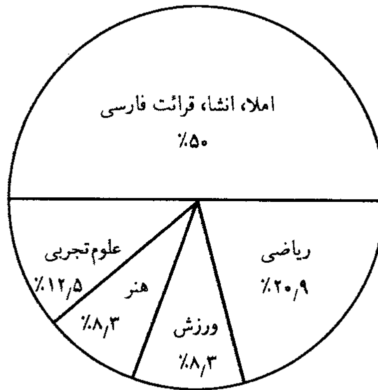
---

۱. طبق مصوبه شورایعالی آموزش و پرورش قرار است از سال تحصیلی ۱۳۷۸-۱۳۷۹ در پایه‌های اول و دوم درس قرآن ارائه شود.

۳. تعداد مواد درسی دورهٔ ابتدایی ده ماده است که در پایه‌های مختلف به صورت مستقل یا در مواردی مشترک ارائه شده است.

۴. ساعات مواد درسی در بعضی موارد یکسان و در مواردی متفاوت است و برای ورزش و هنر در هر پایه در هفته دو ساعت در نظر گرفته شده است.

۵. بیشترین ساعات در دورهٔ ابتدایی به درس زبان و ادبیات فارسی و سپس

نمودار ۲ـ۳ درصد ساعات درسی دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی به تفکیک در طول هفته

ریاضیات اختصاص یافته است. ۵۰ درصد برنامه کلاس اول ابتدایی را درس زبان فارسی تشکیل می‌دهد.

۶. دروس تاریخ و جغرافیا و تعلیمات اجتماعی با هم به نام مطالعات اجتماعی ارائه شده است که از پایهٔ سوم به بعد ارائه می‌شود.

۷. درس تعلیمات دینی در کلاس اول دبستان در متن درس فارسی مطرح شده است.

۸. دروس علوم تجربی و بهداشت در کلاس اول به عنوان یک درس مستقل ارائه گردیده است.

طبق مصوبه شورایعالی آموزش و پرورش، زمان هر جلسه درس و زمان تفریح به شرح ذیل است:

ـ زمان هر جلسه در پایه‌های اول و دوم ۴۵ دقیقه و در پایه‌های سوم و چهارم و پنجم ۵۰ دقیقه است.

ـ برای پایه‌های اول و دوم، بعد از هر جلسه درس، حداقل بیست دقیقه و برای پایه‌های سوم و چهارم و پنجم، حداقل پانزده دقیقه زنگ تفریح در نظر گرفته شده است.

ـ ساعات سالانهٔ درس دبستانها، هشتصد جلسه درس است. طبق دستورالعملهای وزارت آموزش و پرورش بر اساس مصوبه مجلس شورای اسلامی، سال تحصیلی از اول مهر آغاز می‌گردد و تا پایان خرداد ادامه دارد؛ از این رو با توجه به تعطیلات رسمی، دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی در سال ۳۲ جلسه درس رسمی دارند.

کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی

کتاب درسی در ایران همواره مهمترین نقش را در آموزش و پرورش داشته و دارد. همه‌ساله وزارت آموزش و پرورش برای دانش‌آموزان دوره‌های مختلف تحصیلی و دانشجویان مراکز تربیت معلم کتاب درسی تألیف و منتشر می‌کند.

معمولاً برای هر یک از مواد درسی دوره‌های مختلف تحصیلی، کتاب درسی نوشته می‌شود. جدول ۶ـ۳ نام کتاب و تعداد صفحهٔ هر کدام را نشان می‌دهد. تألیف، چاپ و انتشار کتابهای درسی از وظایف وزارت آموزش و پرورش است و این امر در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش انجام می‌گیرد و برابر مقررات باید با تأیید شورایعالی آموزش و پرورش منتشر شود.

برای معلمان مدارس بویژه در دورهٔ ابتدایی کتاب راهنمای معلم نیز نوشته شده و انتشار می‌یابد.

روشهای آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی

در فرایند آموزش و پرورش، روشها و فنون تدریس و تربیت جایگاه مهمی دارد.

روش عبارت است از «راه انجام دادن هر کاری»[1] و روش تدریس عبارت است «از راه منظم، باقاعده و منطقی برای ارائه درس»[2] و روش آموزش «مجموعهٔ تدابیر منظمی است که معلم برای رسیدن به هدفهای تربیتی با توجه به شرایط و امکانات اتخاذ می‌کند»؛[3] بنابراین تدریس تعامل یا رفتار متقابل معلم و شاگرد است که بر اساس طراحی منظم و هدفمند معلم، برای ایجاد تغییر در رفتار شاگرد انجام می‌گیرد.

---

۱. صفوی، امان‌الله؛ *کلیات روشها و فنون تدریس*؛ ص ۶۴.
۲. *همانجا*.
۳. شعبانی، حسن؛ *مهارتهای آموزشی و پرورشی*؛ ص ۲۸۲.

جدول ۳.۶ دروس و نام کتابهای درسی دوره ابتدایی در جمهوری اسلامی ایران سال تحصیلی ۱۳۷۷-۱۳۷۸

مواد درسی	پایه اول	نام کتاب	تعداد صفحه	پایه دوم	نام کتاب	تعداد صفحه	پایه سوم	نام کتاب	تعداد صفحه	پایه چهارم	نام کتاب	تعداد صفحه	پایه پنجم	نام کتاب	تعداد صفحه	ملاحظات
قرآن[1]			-			-		آموزش قرآن‌کریم	۸۴		آموزش قرآن کریم	۷۸		آموزش قرآن کریم	۹۲	
تعلیمات دینی		-	-		تعلیمات دینی	۵۵		تعلیمات دینی	۶۶		تعلیمات دینی	۷۰		تعلیمات دینی	۷۴	
انشای فارسی		-	-		-	-		-	-		-	-		-	-	
املای فارسی		-	-		-	-		-	-		-	-		-	-	
قرائت فارسی		فارسی	۱۱۰		فارسی	۱۳۰		فارسی	۱۴۴		فارسی	۱۵۴		فارسی	۲۰۹	
مطالعات اجتماعی		-	-		-	-		تعلیمات اجتماعی	۱۰۰		تعلیمات اجتماعی	۱۴۶		تعلیمات اجتماعی	۱۶۸	جغرافی:۷۲صفحه تاریخ: ۶۸ صفحه مدنی: ۲۸ صفحه
ریاضیات		ریاضی	۱۶۴		ریاضی	۱۵۶		ریاضی	۱۸۴		ریاضی	۱۶۸		ریاضی	۱۵۳	
علوم تجربی		علوم تجربی	۱۰۶		علوم تجربی	۱۱۰		علوم تجربی	۱۱۰		علوم تجربی	۱۱۹		علوم تجربی	۱۷۴	
هنر		-	-		-	-		-	-		-	-		-	-	
ورزش		-	-		-	-		-	-		-	-		-	-	

۱. در سال اول و دوم ابتدایی یک کتاب با عنوان آموزش قرآن به‌طور آزمایشی تدریس می‌شود.

معلم موفق کسی است که در استفاده از روشها و فنون تدریس به تناسب شرایط مهارت دارد؛ زیرا شیوه تدریس محور تعلیم و تربیت است و معلم بدین وسیله می‌تواند هم سطح معلومات شاگردان را بالا ببرد و هم رسالت تربیتی خود را ایفا کند.

برای این هدف صاحبنظران تعلیم و تربیت روشهای مختلفی را طرح کرده‌اند، مانند روشهای[۱] سخنرانی؛ سقراطی؛ توضیحی؛ پرسش و پاسخ؛ مباحثه؛ حل مسأله؛ نمایشی؛ حفظ و تکرار؛ ایفای نقش (نمایشنامه)؛ گردش علمی؛ آزمایشی (آزمایشگاهی)؛ واحد تجربی؛ واحد پروژه و تمرین.

شیوه‌های تربیت اسلامی

گرچه شیوه آموزش تأثیر تربیتی دارد و معلمان با استفاده از روشهای مختلف آموزش، مانند شیوهٔ حل مسأله می‌توانند علاوه بر کمک به کسب معلومات فرد، در ایجاد و رشد شخصیت او مؤثر باشند ولی منابع مربوط به تربیت اسلامی به بررسی شیوه‌های ذیل در تربیت دانش‌آموزان پرداخته‌اند و تأکید کرده‌اند که معلمان با استفاده از این شیوه‌ها می‌توانند در تربیت آنان موفق شوند:

روش الگویی؛ روش محبت؛ روش تکریم شخصیت؛ روش موعظه و نصیحت؛ روش تشویق و تنبیه[۲]؛ روش تزکیه؛ روش توبه و روش محاسبهٔ نفس.[۳]

لازم است توضیح داده شود که در آموزش و پرورش کودکان دبستانی و نوجوانان دورهٔ راهنمایی و متوسطه می‌توان از روشهای مختلفی استفاده کرد. اما معلمان در انتخاب روش و فرایند آموزش و پرورش دانش‌آموزان لازم است به نکات ذیل توجه کنند:

- روشها با توجه به هدفها و اصول آموزش و پرورش و محتوای برنامه در هر دوره انتخاب شوند.
- در انتخاب روشهای تدریس به تفاوتهای فردی و مراحل رشد دانش‌آموزان توجه شود.

---

۱. با توجه به اینکه ویژگیهای هر یک از این روشها در درس فنون و روشهای تدریس و کتابهای نوشته شده در این زمینه بتفصیل بحث شده است از ذکر خصوصیات هر روش خودداری می‌شود و مطالعه منابع آخر کتاب توصیه می‌شود.

۲. ر.ک.: شکوهی یکتا، محسن؛ *تعلیم و تربیت اسلامی*.

۳. ر.ک.: باقری، خسرو؛ *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*؛ ص ۶۸.

ـ روشها با توجه به شرایط و عوامل آموزش، انعطاف‌پذیر باشند.

ـ زمینه‌هایی فراهم شود تا مشارکت دانش‌آموزان در فرایند آموزش و پرورش میسر باشد.

ـ روش به گونه‌ای باشد که راه خودآموزی را به دانش‌آموز یاد بدهد.

ـ نقش معلم در فرایند آموزش، راهنمایی کردن دانش‌آموز باشد و فعالیت بیشتر از جانب شاگرد انجام شود.

ـ والدین نیز با روشهای آموزش و پرورش فرزندان خود در مدرسه آشنا باشند و در این زمینه هماهنگی بین خانه و مدرسه انجام شود.

ـ معلمان از نظر گفتار و رفتار برای دانش‌آموزان الگوی مناسبی باشند.

فصل چهارم

آموزش و پرورش دورهٔ راهنمایی تحصیلی

تعریف آموزش و پرورش دورهٔ راهنمایی تحصیلی

دورهٔ راهنمایی تحصیلی پس از دورهٔ ابتدایی (مرحلهٔ اول تعلیمات عمومی) آغاز می‌شود و مرحلهٔ دوم تعلیمات عمومی به شمار می‌رود. معمولاً گروه سنی یازده تا سیزده ساله[1] در این دوره تحصیل می‌کنند.

علت نامگذاری مرحلهٔ دوم تعلیمات عمومی به نام دورهٔ راهنمایی تحصیلی وارد شدن مفهوم راهنمایی در آموزش و پرورش و لزوم توجه به تفاوتهای فردی و فراهم کردن شرایط بهره‌برداری صحیح از استعدادهاست که در همهٔ سطوح تعلیمات رسمی باید مورد توجه قرار گیرد.

انتخاب رشته تحصیلی مناسب از موارد مهمی است که باید به آن در این دوره بیشتر توجه شود.

بنابراین مدارس راهنمایی تحصیلی عبارتند از مراکزی که با اجازه وزارت آموزش و پرورش برای تربیت نوجوانان یازده تا سیزده ساله برای تحقق اهداف این دوره تأسیس می‌شوند و در آنها علاوه بر افزایش معلومات و توجه به رشد بدنی، عقلی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی نوجوان، خدمات راهنمایی و مشاوره نیز ارائه می‌شود.

اهمیت دورهٔ راهنمایی تحصیلی

این دوره از چند نظر حائز اهمیت است:

- در دورهٔ راهنمایی تحصیلی دانش‌آموزانی تحصیل می‌کنند که معمولاً در گروه

---

۱. طبق ضوابط مربوط به برنامه‌ریزی توسعه مدارس راهنمایی تحصیلی، سنین یازده تا سیزده ساله به عنوان گروه سنی این دوره (پوشش واقعی) در نظر گرفته شده است.

یازده تا سیزده سالگی[1] ـ سالهایی که آثار بلوغ در آنان ظاهر می‌شود ـ قرار دارند؛ به عبارت دیگر دانش‌آموزان این دوره در مرحله حساسی از زندگی، به نام نوجوانی هستند. ویژگیهای خاص این سنین و تحولات جسمانی و روانی در نوجوانان ایجاب می‌کند که آنان در مراکز تربیتی خاصی تحت تعلیم و تربیت قرار گیرند و جدا کردن آنان از کودکان دورهٔ ابتدایی و نوجوانان و جوانان دبیرستانی ضرورت دارد.

ـ همان گونه که گفته شد این سنین به لحاظ روانشناسی رشد و تربیت، مرحلهٔ مهمی است؛ زیرا بنابر تحقیقات روانشناسان علاوه بر ظهور ویژگیهای شخصیت[2]، تفکر انتزاعی دانش‌آموزان در این مرحله شکل می‌گیرد و موضوعات و شیوه آموزش به آنان با کودکان دورهٔ قبل تفاوت بارز پیدا می‌کند.[3]

ـ طبق سرشماری سال ۱۳۷۵، گروه سنی ۱۰ـ۱۴ ساله ۱۵/۱۲ درصد و گروه سنی ۱۱ـ۱۳ ساله، ۹/۰۷ درصد از کل جمعیت را نشان می‌دهد.

این جمعیت زیاد نیاز به آموزش و پرورش دارد. شناسایی و بکارگیری استعدادها و افزایش معلومات و ایجاد زمینه برای کارهای عملی و هدایت تحصیلی آنان، سازمان و تشکیلات ویژه‌ای را می‌طلبد.

ـ دورهٔ راهنمایی تحصیلی، دورهٔ انتقال از محیط ساده مدرسه ابتدایی به محیط پیچیده‌تر مدارس متوسطه است. دوره‌ای که انتقال از کودکی را به اواخر نوجوانی و جوانی بر عهده دارد و نسبت به دورهٔ ابتدایی از نظر تنوع دروس و تنوع دبیر تفاوت دارد؛ از این رو توجه خاص به این دوره و ایجاد و توسعهٔ مراکز تربیتی برای اجرای برنامه‌های تدوین شده ضرورت دارد.

ویژگیهای دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی تحصیلی

آموزش و پرورش نوجوانان در این دورهٔ زمانی موفقیت‌آمیز است که دست‌اندرکاران

---

۱. یازده تا سیزده سالگی پوشش واقعی دورهٔ راهنمایی تحصیلی است. پوشش ظاهری برابر آیین‌نامه مدارس راهنمایی یازده تا هفده سالگی است.

۲. سیزده تا چهارده سالگی سن متوسط این دوره است و بلوغ جسمانی و روانی برحسب جنس، محیط طبیعی و اجتماعی ممکن است زودتر یا دیرتر آغاز شود.

۳. ر.ک.: *تعلیم و تربیت و مراحل آن*.

تعلیم و تربیت این گروه سنی با ویژگیهای آنان آشنا باشند.

دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی تحصیلی را معمولاً نوجوانانی تشکیل می‌دهند که به لحاظ ماهیت زیستی، اجتماعی و روانی خود نسبت به دانش‌آموزان دوره‌های دیگر ویژگیهای متفاوتی دارند. مدت دورهٔ نوجوانی پسر از نظر روانشناسان، زیست‌شناسان و جامعه‌شناسان یکسان نیست، ولی اکثر صاحبنظران، این دوره را بین دوازده تا هفده یا هجده سالگی اعلام کرده‌اند؛ بنابراین دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی تحصیلی و دورهٔ متوسطه، در این گروه سنی قرار دارند.

گروه سنی شاغل به تحصیل در دورهٔ راهنمایی تحصیلی را بیشتر نوجوانان یازده تا سیزده ساله تشکیل می‌دهند.[1]

اهمّ ویژگیهای نوجوانان از نظر بدنی، شناختی، اخلاقی، اعتقادی، عاطفی و اجتماعی عبارت است از:

ـ سریعتر شدن آهنگ رشد جسمی و تغییر در تناسب و تعادل بدن: از آشکارترین تظاهرات دورهٔ نوجوانی، رشد سریع جسمی است که بیشتر ناشی از ترشح غدد داخلی و هورمونهاست. این امر «کودک پر جنب و جوش دورهٔ قبل را به جوانی خستگی‌پذیر بدل می‌سازد».[2]

ـ گذر از مرحلهٔ تفکر انضمامی و ورود به مرحلهٔ تفکر انتزاعی: پایان سنین چهارده یا پانزده سالگی را حد تکمیل ساختمان ذهنی می‌دانند و نوجوانان در این سن از لحاظ ابزار ذهنی به حداکثر تحول عقلی خود می‌رسند.

ـ بلوغ جنسی و ظهور علایم جسمی و روانی آن: در دورهٔ نوجوانی، به دلیل فعال شدن غدد هیپوفیز، فوق کلیوی و گنادها، صفات اولیه جنسی فعال شده، همچنین به دلیل رشد صفات ثانویه جنسی، تغییرات و تفاوتهای ظاهری بین دختران و پسران ایجاد می‌شود. بلوغ جنسی و پدید آمدن علایم جسمی و روانی آن، نوجوانان را نگران و مضطرب می‌سازد.

ـ *ویژگیهای اخلاقی و اعتقادی*: نوجوانان در این دوره سعی می‌کنند هر چیزی را از نو ارزیابی کنند و بتدریج در جهت تشخص‌طلبی اخلاقی گام بردارند. آنان مایلند که

---

۱. دختران یکی، دو سال زودتر از پسران به دورهٔ نوجوانی می‌رسند.

۲. *همان*؛ ص ۱۷۸.

درباره معنی حیات به اعتقادی مستحکم برسند؛ از این رو به فلسفه زندگی قانع کننده‌ای نیاز دارند. مسائل مذهبی، سیاسی و اجتماعی فکر کودکان را به خود مشغول می‌کند؛ از این رو نقش دست‌اندرکاران آموزش و پرورش نوجوانان بویژه معلمان دینی در دوره راهنمایی تحصیلی در رشد اخلاقی و اعتقادات نوجوانان این دوره مهم است.

ویژگیهای عاطفی: این ویژگیها متعددند از جمله:

- به محبت دیدن و محبت کردن تمایل بیشتر دارند.
- عواطف آنان فعال و پویاست و از حالات عاطفی ناپایداری برخوردارند.
- به افتخارجویی تکیه می‌کنند.
- تا حدی پرخاشگر به نظر می‌رسند و رفتاری گستاخانه و تا اندازه‌ای بی‌ادبانه دارند.

ویژگیهای اجتماعی نوجوانان: نوجوانان در این دوره با محیط اجتماعی برخوردی فعال دارند. وابستگی آنان به خانواده کمرنگ و همانندسازی نوجوانان با گروه همسال تقویت می‌شود و بیشتر از هر دوره‌ای تحت تأثیر دوستان قرار می‌گیرند و گروه گرایی آنان به اوج خود می‌رسد. نوجوانان در جستجوی احراز هویت و تشخص‌طلبی و استقلال‌جویی، حمایت و همدردی و کسب نقشهای اجتماعی هستند. تمایل به استقلال رأی دارند و در سازگاری اجتماعی آنان آشفتگی دیده می‌شود.

با توجه به ویژگیهای نوجوانان توصیه می‌شود که دست‌اندرکاران آموزش و پرورش نوجوانان به نکات زیر توجه کنند:

الف) با توجه به سریعتر شدن آهنگ رشد جسمی دانش‌آموزان لازم است:

- از ترتیب دادن مسابقاتی که انرژی زیادی می‌طلبد و موجب خستگی نوجوانان می‌شود پرهیز گردد.
- به تغذیه نوجوان توجه شود و شرایط مساعدی از نظر فضای آموزشی و امکانات ورزشی برای آنان فراهم گردد.

ب) با توجه به ورود نوجوان از مرحلهٔ تفکر انضمامی به تفکر انتزاعی لازم است:

- محتوای دروس در این سطح عمیقتر مطرح گردد و با مشغول کردن ذهن

دانش‌آموزان با دروس مختلف و فعالیتهای آزمایشگاهی، فرایند ذهنی جدیدی برای آنان پدید آید و با بهره گیری از دروس ریاضیات با مفاهیم اساسی قانون و محیط آشنا شوند تا شرایط لازم برای تربیت عقلانی و رشد شناختی آنان مساعد گردد.

ج) با توجه به بلوغ جنسی در دانش‌آموزان این دوره لازم است:

ـ در مدارس راهنمایی تحصیلی، نوجوانان با معنا و مفهوم بلوغ و علایم آن و فلسفهٔ فعالیتهای جنسی آشنا شوند. این امر باید با روش صحیح، به طور غیر مستقیم و به وسیلهٔ افرادی که حسن نیت دارند انجام گیرد. این موضوع می‌تواند در برنامه‌های آموزش خانوادهٔ مدارس راهنمایی تحصیلی نیز پیش‌بینی شود.[1]

ـ برای کاهش فشار انگیزه جنسی، لازم است به نوجوانان کمک شود تا اوقات فراغت خود را به نحو مطلوب پر کنند و علاوه بر آن در حدی که زیاد خسته نشوند فعالیت بدنی داشته باشند و از غذای کافی، ولی ساده و کار و تلاش مداوم بهره‌مند گردند.

د) با توجه به ویژگیهای اخلاقی و اعتقادی نوجوانان لازم است:

ـ مدیران، مربیان و دبیران مدارس راهنمایی تحصیلی با هوشیاری و صبر و حوصله و با تنظیم برنامه‌های مناسب به سؤالهای نوجوانان درباره مسائل مذهبی و اخلاقی پاسخ دهند و راه مناسب زندگی را به آنان نشان داده، خداجویی و کمال طلبی را در وجودشان زنده نگهدارند.

هـ) با توجه به ویژگیهای اجتماعی نوجوانان لازم است:

ـ برنامه‌های مدارس راهنمایی تحصیلی، روشهای تدریس کیفیت روابط مربیان و دبیران بویژه مدیران و معاونان به گونه‌ای باشد که به رشد اجتماعی آنان کمک کند و زمینه بروز لیاقت و قبول مسؤولیت در امور خانه و مدرسه در آنان فراهم شود.

ـ در برنامه‌ریزیهای مدرسه و مقررات آن، با آنان مشورت شود و در موارد لازم در امور خانه و مدرسه در جلسه‌های مربوطه شرکت داده شوند.

ـ از تحقیر آنان و تنبیه بدنی خودداری شود.

ـ در انتخاب دوست و فعالیتهای اجتماعی، به آنان کمک شود و راههای برقراری

---

۱. برای آگاهی بیشتر مطالعه کتاب *خانواده و فرزندان در دوره راهنمایی تحصیلی* از انتشارات انجمن اولیاء و مربیان توصیه می‌شود.

ارتباط مؤثر با دیگران آموخته شود.

ـ برای سازگار شدن آنان با محیط اجتماعی مقدماتی از درسهای زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی و روانشناسی به آنان ارائه شود.

و) با توجه به ویژگیهای عاطفی نوجوانان لازم است:

ـ با هوشیاری و صبر و حوصله در مدارس راهنمایی تحصیلی با آنان رفتار شود.

ـ با تلطیف تمایلات نوجوانان و بکارگیری استعدادهای سرشار آنان، تکیه بر افتخارجویی و توجه به تشخص‌طلبیِ این گروه سنی، زمینه برای رشد عاطفی آنان مساعد شود.

ـ از واگذاری مسؤولیتهای سنگین و دور از توانایی واقعی به نوجوانان خودداری شود و موجبات نومیدی، اضطراب و اختلال در رفتار طبیعی آنان فراهم نشود.

تاریخچه ظهور و تکوین دورهٔ راهنمایی تحصیلی

در فصول قبل مطرح شد که تا سال ۱۳۴۴ دانش‌آموز دورهٔ ابتدایی پس از شش سال تحصیل به دورهٔ اول متوسطه وارد می‌شدند و در این دوره به مدت سه سال به تحصیلات خود ادامه می‌دادند.

در طرح اصلاح نظام آموزش و پرورش ایران در سال ۱۳۴۴، دورهٔ ابتدایی پنج سال اعلام شد و بعد از آن، دوره‌ای با نام دورهٔ راهنمایی تحصیلی به مدت سه سال اعلام شد.

این دوره از سال ۱۳۵۰ با اهداف و برنامه معینی در سراسر کشور آغاز شد و اولین‌بار فارغ‌التحصیلان دورهٔ پنجساله ابتدایی در سال اول دورهٔ راهنمایی تحصیلی ثبت نام کرده به تحصیلات خود ادامه دادند. طبق آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش، تعداد دانش‌آموزان سال اول راهنمایی در سال تحصیلی ۱۳۵۰ـ۱۳۵۱، حدود ۲۵۰ هزار نفر بوده است.

با گسترش دورهٔ راهنمایی تحصیلی در شهرها و روستاها، تعداد دانش‌آموزان این دوره افزایش یافت. به گونه‌ای که در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ نزدیک به ۵ میلیون و ۳۰۰ هزار نفر در این دوره تحصیل کرده‌اند.[1]

---

۱. از کل دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی در سال ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸، ۴۵/۲۸ درصد در شهرها و ۳۰/۱۸ درصد در روستاها بوده‌اند. دانش‌آموزان این دوره در ۲۷۴۱۳ مدرسه و ۱۷۰۲۲۳ کلاس تحصیل کرده‌اند.

در ساختار آموزش و پرورش مصوب ۱۳۴۴، همزمان با پیش‌بینی دورهٔ راهنمایی تحصیلی، مدارس حرفه‌ای ویژه روستاها نیز در نظر گرفته شده بود و درصدی از فارغ‌التحصیلان مدارس ابتدایی روستا در مراکز آموزش حرفه‌ای ادامه تحصیل می‌دادند. با وقوع انقلاب اسلامی مطالعاتی برای تغییر در این دوره انجام گرفت که در طرح نظام آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۷ مطرح شده است.[۱]

اهداف دورهٔ راهنمایی تحصیلی

در برنامه تفصیلی دورهٔ سه ساله راهنمایی تحصیلی مصوب ۱۳۴۶ اهداف این دوره به شرح ذیل تعیین شده است:

«۱. پرورش فضایل اخلاقی و معنوی دانش‌آموزان.

۲. کمک به ایجاد نظم و تربیت و پرورش عادت و تفکر علمی که از دورهٔ پنجساله ابتدایی آغاز شده است.

۳. افزایش تجارب و معلومات عمومی دانش‌آموزان برای بهتر زیستن در اجتماع.

۴. تشخیص استعدادها و رغبتهای فردی دانش‌آموزان در رشته‌های نظری، فنی و حرفه‌ای و راهنمایی آنان برای انتخاب رشته‌های مختلف برحسب استعدادهای عمومی و اختصاصی و نیازهای کشور».

بنابراین باید این دوره طوری طراحی و اجرا شود که:

- دانش‌آموزان فرصتهای لازم برای فعالیتهای گسترده آموزشی و پرورشی داشته باشند تا استعدادهای نهفته آنان شکوفا شود.
- آن دسته از فارغ‌التحصیلان دورهٔ راهنمایی تحصیلی را که به عللی ترک تحصیل می‌کنند برای شروع زندگی اجتماعی و تولیدی آماده نمایند.
- محتوای برنامه‌ها و کتابهای درسی و اجرای برنامه رسمی تحصیلات به گونه‌ای باشد که نوجوانان علاقه‌مند به تحصیل را برای دورهٔ بعد بخوبی آماده کنند.
- موجباتی فراهم شود تا فارغ‌التحصیلان این دوره برای انتخاب رشته تحصیلی یا

---

۱. در طرح تغییر نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران نظر این بود که نام این دوره به ارشاد تغییر داده شود و مدت تحصیل در آن دو سال تعیین گردد. لکن اسناد مربوط به تغییر نظام آموزش و پرورش نشان می‌دهد که این پیشنهاد مورد تأیید شورایعالی انقلاب فرهنگی و مراجع دیگر قرار نگرفته است.

اشتغال به کار و حرفه بخوبی هدایت شوند.

ـ توزیع فارغ‌التحصیلان این دوره در شعب مختلف تحصیلی و کار تولیدی، باید بر اساس استعدادها، علایق شخصی، معلومات و اولویتهای نیاز بازار کار انجام گیرد. به گونه‌ای که این توزیع، نیروی انسانی مورد احتیاج بخشهای مختلف را در حد معقولی تضمین کند.

در طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران که در سال ۱۳۶۷ پیشنهاد شده است، برای این دوره به عنوان مرحله سوم آموزش و پرورش عمومی اهداف متعددی تعیین شده است.[۱] در این طرح هدف کلی دورهٔ راهنمایی (ارشاد) را «هدایت دانش‌آموزان در مرحلهٔ انتقالی بین کودکی و نوجوانی و آماده‌سازی آنان برای انتخاب مسیرهای مختلف زندگی، منطبق با استعداد و علاقه آنان و نیاز و امکانات کشور» ذکر کرده‌اند.

در لایحه پیشنهادی وزارت آموزش و پرورش به دولت و مجلس شورای اسلامی در تیر ۱۳۷۷ با عنوان «لایحه نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران» در فصل دوم (ساختار) ماده ده آمده است:

«دورهٔ راهنمایی تحصیلی برای هدایت دانش‌آموز از مرحله کودکی به نوجوانی، شناخت استعداد، علایق و توانایی نوجوانان و زمینه‌سازی برای شکوفایی آنان، رشد شخصیت، پرورش اعتماد به نفس و خودشناسی، تقویت و تعمیق باورهای دینی، اخلاقی و اجتماعی و آماده‌سازی او برای انتخاب مسیرهای تحصیلی و شغلی منطبق با استعداد، توانایی و علاقه وی و نیازها و امکانات کشور فعالیت می‌کند. طول این دوره سه سال است».

اهداف آموزش و پرورش دوره راهنمایی تحصیلی در دو حیطهٔ شناختی و عاطفی در شورای تغییر نظام آموزش و پرورش در سال ۱۳۷۴ تعیین شده است (جدول ۱ـ۴).

---

۱. ر.ک.: *طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران پیشنهادی در سال ۱۳۶۷*؛ فصل دورهٔ ارشاد.

جدول ۱ـ۴ اهداف آموزشی و تربیتی دوره راهنمایی تحصیلی مصوب ۱۳۷۴/۱۱/۲۴ شورای تغییر نظام آموزش و پرورش

حیطه اهداف / مقوله	(انتظار می‌رود دانش‌آموزان در زمینه‌ها و مقوله‌های زیر شناخت لازم را کسب کنند.) (شناختی)	(انتظار می‌رود دانش‌آموزان در زمینه‌ها و مقوله‌های زیر حالات، عادات، و باورها و ارزشها را کسب کنند.) (عاطفی)
دینی	۱ـ۱ـ۱ رموز خلقت و مبدأ آفرینش ۱ـ۱ـ۲ مبانی اعتقادی اسلام ۱ـ۱ـ۳ آداب و احکام اسلامی و ارزشهای دینی ۱ـ۱ـ۴ تجوید قرآن و ترجمه ساده آیات قرآن	۱ـ۲ـ۱ اعتقاد و ایمان به اصول دین با مراعات اصول دوازدهم و سیزدهم قانون اساسی در مورد پیروان مذاهب اسلامی و اقلیتهای دینی ۱ـ۲ـ۲ التزام عملی به احکام و آداب و ارزشهای اسلامی ۱ـ۲ـ۳ اُنس با قرآن
علمی	۲ـ۱ـ۱ محیط زیست و چگونگی حفظ آن ۲ـ۱ـ۲ طبیعت و قوانین حاکم بر آن ۲ـ۱ـ۳ ریاضیات ۲ـ۱ـ۴ روشهای پژوهش ۲ـ۱ـ۵ حداقل یک زبان خارجی ۲ـ۱ـ۶ زبان عربی ۲ـ۱ـ۷ انسان	۲ـ۲ـ۱ حقیقت جویی ۲ـ۲ـ۲ نگرش علمی و تفکر منطقی و تحلیلی و توجه به نسبی بودن دستاوردهای علمی بشر ۲ـ۲ـ۳ تقویت کنجکاوی ۲ـ۲ـ۴ ابتکار و خلاقیت ۲ـ۲ـ۵ شوق تجربه‌اندوزی و آموختن مستمر ۲ـ۲ـ۶ نقادی و انتقادپذیری و تحمل آراء و عقاید دیگران ۲ـ۲ـ۷ ارزش قائل شدن برای تلاش انسانها در راه تعالی
اجتماعی	۳ـ۱ـ۱ ساختار و روابط خانوادگی و اجتماعی ۳ـ۱ـ۲ شیوه‌های تعاون و همکاری ۳ـ۱ـ۳ حقوق و تکالیف فردی و اجتماعی ۳ـ۱ـ۴ سازمانها و نهادهای ملی و بین‌المللی ۳ـ۱ـ۵ تشخیص مصالح فردی و اجتماعی ۳ـ۱ـ۶ شناخت سرزمین مسکونی، و واحدهای جغرافیایی ۳ـ۱ـ۷ فهم اقوام و ملل ۳ـ۱ـ۸ رشد جمعیت و پیامدهای آن	۳ـ۲ـ۱ آمادگی برای همکاری و تعاون ۳ـ۲ـ۲ گذشت و فداکاری در روابط اجتماعی و مقدم شمردن مصالح اجتماعی بر منافع فردی ۳ـ۲ـ۳ رعایت آداب معاشرت در روابط اجتماعی ۳ـ۲ـ۴ احساس مسؤولیت نسبت به خانواده و جامعه ۳ـ۲ـ۵ ارزش قائل شدن برای شخصیت دیگران ۳ـ۲ـ۶ احترام به قوانین جامعه و التزام به رعایت آنها ۳ـ۲ـ۷ وطن دوستی ۳ـ۲ـ۸ علاقه‌مندی به فراگیری مهارتهای برقراری ارتباط با دیگران

ادامه جدول ۱ـ۴

فرهنگی و هنری	۱ـ۱ـ۴ زبان و ادبیات فارسی (به منظور تقویت مهارتهای خواندن، فهمیدن، نوشتن و برقراری ارتباط) ۲ـ۱ـ۴ آثار فرهنگ ملی و قومی، اهمیت و و چگونگی حراست از آنها ۳ـ۱ـ۴ انواع هنرها	۱ـ۲ـ۴ ارزش گذاردن به میراث فرهنگی، حفظ آنها ۲ـ۲ـ۴ علاقه‌مندی به شکوفایی ذوق و استعدادهای هنری
بهداشتی	۱ـ۱ـ۵ بهداشت تن و روان	۱ـ۲ـ۵ عادت به رعایت بهداشت فردی و اجتماعی ۲ـ۲ـ۵ کوشش در جهت حفظ سلامت تن و روان
اقتصادی	۱ـ۱ـ۶ اقتصاد و مسائل اقتصادی جامعه ۲ـ۱ـ۶ حِرف و مشاغل و فنون (تکنولوژی)	۱ـ۲ـ۶ ارزش قائل شدن برای کار و پرهیز از تنبلی و بیکارگی ۲ـ۲ـ۶ روحیه حراست از اموال شخصی و عمومی ۳ـ۲ـ۶ ساده‌زیستی و پرهیز از مصرف زدگی و تجمل‌گرایی
فردی و اخلاقی	۱ـ۱ـ۷ اصول مطالعه و شیوه یادگیری ۲ـ۱ـ۷ شیوه‌های استفاده از اوقات فراغت ۳ـ۱ـ۷ مهارتهای ضروری در کار و زندگی ۴ـ۱ـ۷ اخلاق فردی، خانوادگی و اجتماعی	۱ـ۲ـ۷ عزت نفس ۲ـ۲ـ۷ داشتن نظم و انضباط در شئون مختلف زندگی ۳ـ۲ـ۷ استفاده صحیح از اوقات فراغت ۴ـ۲ـ۷ داشتن شخصیت متعادل ۵ـ۲ـ۷ داشتن فضایل و مکارم اخلاقی نظیر: امانت، شهامت، اعتماد به نفس و غیره
سیاسی	۱ـ۱ـ۸ مسائل و امور سیاسی داخلی و بین‌المللی ۲ـ۱ـ۸ تحولات زندگی سیاسی و اجتماعی مردم ایران ۳ـ۱ـ۸ رابطه ایران با سایر ملل	۱ـ۲ـ۸ داشتن نگرش منفی نسبت به ستمگری و ستم‌کشی ۲ـ۲ـ۸ بیداری نسبت به اوضاع سیاسی ایران و جهان، بخصوص جوامع اسلامی و ملل محروم ۳ـ۲ـ۸ علاقه به شرکت فعال در سرنوشت سیاسی کشور.

اصول آموزش و پرورش دورهٔ راهنمایی تحصیلی

در فصول قبل گفته شد که اصل به معنی ریشه و تعیین کننده خط‌مشی و شیوه عمل است

و در تعلیم و تربیت، نحوهٔ دستیابی به اهداف را مشخص می‌کند و فعالیتهای فرد را نیز جهت می‌دهد.

در آموزش و پرورش دورهٔ راهنمایی تحصیلی مانند دوره‌های تحصیلی دیگر اصولی حاکم است که از اصول کل نظام آموزش و پرورش تبعیت می‌کند و با اهداف این دوره ارتباط زیادی دارد.

شورای تغییر نظام آموزش و پرورش بر اساس مطالعات کمیسیون دورهٔ راهنمایی تحصیلی اصول و خط‌مشیهای این دوره را در آبان ۱۳۷۴ به شرح ذیل تصویب کرده است:

۱. از آنجا که دورهٔ راهنمایی تحصیلی با سن نوجوانی و دورهٔ انتقال از مرحله کودکی به مرحله نوجوانی و کمال مقارن است، برای موفقیت در این انتقال باید به دانش‌آموزان این دوره کمک کرد تا خود را بشناسند، به تفاوتهای خود با دیگران پی ببرند، از خویشتن در حد امکاناتی که دارند متوقع باشند و از تحولات جسمانی و روانی خود آگاه شوند.

۲. از آنجا که با رشد و تحول سریع جسمی و روانی، نوجوانان دورهٔ راهنمایی تحصیلی با مشکلات گوناگونی مواجه می‌شوند باید آنان را در شناخت مشکلات خود و روشهای روبه‌رو شدن و حِل آنها یاری کرد. رعایت این اصل مستلزم ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره در مدارس راهنمایی تحصیلی است.

۳. از آنجا که نوجوان باید بتدریج مستقل زیستن و نحوهٔ پاسخگویی به نیازهای خود را بدرستی بیاموزد و بتواند در مواقع ضروری تصمیم مناسب اتخاذ کند باید به دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی کمک شود تا به خویشتن متکی باشند و بتدریج به اداره زندگی خود بپردازند.

۴. از آنجا که نوجوان به شناخت محیط و کشف اسرار آن علاقه‌مند است، باید شرایطی فراهم گردد که محیط خود را بشناسد و با طبیعت اُنس پیدا کند؛ از این رو لازم است مقدمات شناخت علمی محیط (طبیعی و اجتماعی) برای وی در دورهٔ راهنمایی تحصیلی فراهم شود.

۵. باید از راه شرکت دادن نوجوان در امور مدرسه راهنمایی و سپردن وظایف مناسب به وی به پرورش اجتماعی و پذیرش نقش اجتماعی او کمک کرده به نحوی که روحیه همکاری و تعاون و تشریک مساعی در نوجوان تقویت شده و به قوانین و

مقررات زندگی اجتماعی احترام بگذارد.

۶. در دورهٔ راهنمایی تحصیلی باید به هدایت تحصیلی دانش‌آموزان توجه شود و به آنان در انتخاب رشته تحصیلی براساس رغبت، استعدادها، امکانات و نیازهای جامعه کمک شود.

۷. باید به پرورش استعدادهای عمومی و بتدریج استعدادهای اختصاصی دانش‌آموزان این دوره توجه شود و زمینه برای تشخیص علایق و استعدادهای آنان مساعد شود.

۸. با توجه به اهداف و ویژگیهای دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی تحصیلی باید راههای بهره‌گیری صحیح از اوقات فراغت به آنان آموخته شود.

۹. نظر به اینکه آموزش و پرورش این دوره به وسیله آموزشگاه و خانواده مانند دورهٔ ابتدایی انجام می‌گیرد باید همکاری و هماهنگی لازم بین خانه و مدرسه برقرار گردد و شرایط برای پرورش استعدادهای دانش‌آموزان و انتخاب رشد تحصیلی مناسب فراهم شود.

۱۰. نظر به ضرورت انتخاب مسیرهای تحصیلی و در مواردی شغلی باید همکاری لازم بین مدارس راهنمایی و سازمانهای فرهنگی، صنعتی، کشاورزی و خدماتی جامعه فراهم شود. به گونه‌ای که دانش‌آموزان با حِرف و مشاغل و امکانات جامعه آشنا گردند.

۱۱. آموزش و پرورش دورهٔ راهنمایی تحصیلی باید همگانی باشد و شرایط و امکانات لازم برای برخورداری از برنامه‌های این دوره برای همه نوجوانان یازده تا سیزده ساله فراهم شود.

۱۲. باید به علاقه نوجوانان به یادگیری توجه کرد دو راه یادگرفتن و خودآموزی و تحقیق را به وی آموخت.

ویژگیهای معلمان دوره راهنمایی تحصیلی

هر آن کس که آموخت حرفی به من — سزد گر کند بندهٔ خویشتن

معلمان این دوره باید ویژگیهایی داشته باشند تا بتوانند در فرایند یاددهی، یادگیری و تغییر رفتار دانش‌آموزان مؤثر باشند. این ویژگیها متعددند و در مبحث آموزش و پرورش ابتدایی به برخی از آنها اشاره شد.

معلمان این دوره باید واجد صلاحیتهای عمومی و اختصاصی باشند؛ از جمله:

- متقی باشند و الگوی مناسب و شایسته‌ای برای متعلمان قرار گیرند.

خواجه نصیرالدین طوسی معتقد است: «معلم باید عاقل و دیندار و شیرین سخن و نظیف و واقف به تربیت اطفال و باوقار و باهیبت و بامروّت باشد. کودک باید حرمت معلم و مربی و استاد را نگاه دارد و در اوقات احتیاج از بذل و معاونت به ایشان دریغ نکند».[۱]

در کتاب *منیةالمرید* شهید ثانی آمده است: «معلم و اهل علم در گفتار و کردار سرمشق مردم است و عامهٔ خلق از او پیروی می‌کنند؛ بنابراین وجود او ممکن است برای جامعه منشأ خیر باشد به حسب اینکه اخلاق و رفتارش نیکو باشد یا گمراه کننده و فسادآلود و آمیخته به ریا». همچنین شهید ثانی در آداب و وظایف معلم نسبت به خود به موارد متعددی اشاره کرده است و تأکید می‌کند که معلم باید، «در امر تعلیم صلاحیت و شایستگی داشته باشد؛ علم را با تهذیب عملی به کار گیرد؛ حسن خلق داشته و فروتن باشد؛ از تعلیم علم دریغ نورزد؛ از نام و مشخصات شاگردان مطلع باشد؛ به تفاوتهای فردی متعلمان توجه کند؛ در بحث و مطالعات علمی ممارست داشته باشد؛ اسوه و الگوی شایسته‌ای برای شاگردان باشد».[۲]

- از سلامت جسمانی و ثبات عاطفی و تعادل روانی برخوردار باشند.

افلاطون گوید: «ای گروه معلمین، وصایا و سفارشهای مرا درک کنید: روش شما با شاگردان روشی مستقیم و معتدل باشد. افراط و تفریط را به کار ندارید و به خدایی که ادب و آیین و دانش را آفریده شما را سوگند می‌دهم که از حدود خود تجاوز ننمایید. ... عادات خویشتن را بشناسید و مقام خود را حفظ کنید. ... برای شاگردان همچون آیینه‌ای روشن باشید تا آنها را مانند خود بار آورید و آنها را از هرگونه زشتیها و تمایلات نکوهیده و اشتباهات باز دارید».[۳]

سعدی در گلستان تأکید می‌کند: «معلم گاه سخت‌گیری باید بکند، گاه ارفاق و هیچ‌گاه اعتدال را از دست ندهد.

درشتی و نرمی به هم در، به است — چو رگ‌زن که جراح و مرهم‌نه است
درشتی نگیرد خردمند پیش — نه سستی که نازل کند قدر خویش»

---

۱. *تاریخ فرهنگ ایران*؛ ص ۱۶۴.
۲. صافی، احمد؛ *سیمای معلم*؛ ص ۲۹ و ۳۰.
۳. *همان*؛ ص ۳۲.

- علاقه‌مند به کار با نوجوانان و تربیت آنان باشند.
- در کمک به شاگردان و کاهش مشکلات آنان توانا باشند.

راجرز از صاحبنظران مشاوره، تدریس را به روان‌درمانی شبیه می‌کند و می‌گوید: «همان‌طور که در روان‌درمانی بیمار خودش، خودش را درمان می‌کند و روانشناس فقط به او کمک می‌کند تا به استعدادهای خود پی ببرد و مشکلات خویش و راههای رفع آن را بداند، در تدریس نیز دانش‌آموز خودش مطالب را فرا می‌گیرد و معلم فقط به او کمک می‌کند که به هدفهای آموزشی نزدیک گردد و موفق بشود. برای اینکه معلم بتواند در این کمک و راهنمایی مؤثر و موفق باشد، باید افراد را به عنوان یک انسان قبول داشته باشد و برای آنان ارزش قائل شود و آنان را درک کند و در موقع مشکلات با آنان همدلی کند».[1] بنابراین معلم موفق معلمی است که به دانش‌آموزان ارزش دهد و آنان را در شناخت و کاهش مشکلات خود بویژه مشکلات تحصیلی یاری دهد.

- با فنون و روشهای راهنمایی و مشاوره و کشف و پرورش استعدادهای دانش‌آموزان آشنا باشند و بتوانند دانش‌آموزان را در انتخاب رشته تحصیلی یاری کنند.
- با ویژگیهای دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی که در مرحله نوجوانی هستند آشنا بوده و در ایجاد ارتباط مؤثر با نوجوانان مهارت داشته باشند.
- به موضوع مورد تدریس مسلّط باشند و به دانش‌افزایی و مطالعهٔ مستمر علاقه نشان دهند.
- از اهداف و برنامه‌های دورهٔ راهنمایی تحصیلی مطلع باشند و در طراحی آموزشی و استفاده از روشهای مناسب تدریس مهارت و تجربه لازم را به دست آورده باشند.
- علاقه‌مند به خودسنجی باشند و در ارزشیابی از کار دانش‌آموزان با استفاده از روشها و فنون مناسب سنجش و اندازه‌گیری، مهارت داشته باشند.
- ظاهری آراسته داشته باشند و در ادارهٔ کلاس، جذب شاگردان و علاقه‌مند کردن آنان به یادگیری و پرورش خلاقیت آنان از مهارت لازم برخوردار باشند.[2]

---

۱. *همان*؛ ص ۳۳. ۲. ر.ک.: *همان*.

راههای تربیت و تأمین دبیران دورهٔ راهنمایی تحصیلی. با توجه به نقش مهم دبیران دوره راهنمایی تحصیلی، از سال ۱۳۴۸مراکز تربیت معلم دو ساله (دانشسراهای راهنمایی) برای تربیت و تأمین دبیران این دوره به وجود آمد.[۱]

سعی بر آن است که در این مراکز دبیران دورهٔ راهنمایی در رشته‌های زبان خارجی، زبان و ادبیات فارسی، ریاضی، علوم تجربی، حرفه و فن، هنر، ورزش و تربیت بدنی، پرورشی و علوم اجتماعی، دینی و عربی و رشته‌های استثنایی تحصیل کنند و علاوه بر صلاحیتهای عمومی، واجد صلاحیتهای حرفه‌ای شوند.

در این مراکز علاوه بر تدریس دروس رشته مربوطه، دروس عمومی، علوم تربیتی، مشاوره، روانشناسی تربیتی و روشهای تدریس به دانشجویان آموخته می‌شود.

برای تأمین دبیران دوره راهنمایی علاوه بر مراکز تربیت معلم، از مراکز عالی ضمن خدمت فرهنگیان و دانشگاههای مختلف نیز استفاده می‌شود. طبق برنامه‌ریزیهای وزارت آموزش و پرورش، معلمان شاغل دورهٔ راهنمایی تحصیلی می‌توانند در دوره‌های کارشناسی ناپیوسته نیز شرکت کنند یا در دانشگاهها به تحصیلات خود در سطحی بالاتر از فوق دیپلم ادامه دهند.[۲]

برنامه درسی دورهٔ راهنمایی تحصیلی

با تغییر ساختار آموزش و پرورش ایران در سال تحصیلی ۱۳۵۰ـ۱۳۵۱، بعد از دورهٔ پنجساله ابتدایی، دورهٔ سه ساله راهنمایی تحصیلی آغاز شده است و به جای برنامه درسی دورهٔ اول متوسطه، برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی به شرح جدول ۲ـ۴،

---

۱. ر.ک.: *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران.*

۲. آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش نشان می‌دهد که در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸، از حدود ۹۶۰ هزار کارمند شاغل رسمی و پیمانی آموزش و پرورش حدود ۲۵۸ هزار نفر در دورهٔ راهنمایی تحصیلی شاغل بوده‌اند که ۱۱۵ هزار نفر آنان زن بوده‌اند.

بررسی وضعیت تحصیلات کارکنان دورهٔ راهنمایی تحصیلی نشان می‌دهد که سطح تحصیلی کارکنان بویژه دبیران دورهٔ راهنمایی تحصیلی بهتر شده است.

توزیع معلمان مدارس راهنمایی تحصیلی از نظر مدرک تحصیلی در سال ۱۳۷۶ـ۱۳۷۷، ۱۴/۱۰ درصد لیسانس و بالاتر، ۷۹/۵۳ درصد فوق دیپلم و ۶/۲۷ درصد دیپلم و در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸، ۱۶/۷۸ درصد لیسانس و بالاتر، ۷۰ درصد فوق دیپلم و ۱۲/۰۶ درصد دیپلم بوده است.

جدول ۲ـ۴ مواد درسی و ساعات برنامه درسی دورهٔ راهنمایی تحصیلی ۱۳۵۰ـ۱۳۵۱
«مرحله دوم تعلیمات عمومی»

سطح تحصیلی / ساعت‌درس‌در / مواد درسی	راهنمایی تحصیلی			
	اول	دوم	سوم	جمع
	هفته	هفته	هفته	هفته
قرآن و دینی و اخلاق	۳	۳	۳	۹
زبان و ادبیات فارسی	۶	۵	۵	۱۶
علوم تجربی (فیزیک، شیمی، طبیعی، زیست‌شناسی و بهداشت)	۵	۵	۵	۱۵
مقدمات حرفه‌وفن	۴	۴	۴	۱۲
ریاضیات	۵	۵	۵	۱۵
عربی	-	۱	۱	۲
تاریخ، جغرافی و تعلیمات اجتماعی	۳	۳	۳	۹
زبان خارجی	۴	۴	۴	۱۲
تربیت بدنی و ایمنی	۲	۲	۲	۶
هنر (نقاشی، خط، شکل‌سازی و موسیقی)	۲	۲	۲	۶
جمع	۳۴	۳۴	۳۴	۱۰۲

بعدازظهر روزهای پنجشنبه به فعالیتهای تربیتی اختصاص دارد.

تدوین و اجرا گردید. سپس تا سال ۱۳۷۸ تغییراتی از نظر تعداد مواد درسی و ساعات درس هفتگی هر پایه تحصیلی پدید آمد.

نظر به اهمیت برنامه درسی و ضرورت آگاهی از تغییرات انجام شده به بررسی اجمالی مواد درسی مورد مطالعه دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی تحصیلی می‌پردازیم.

در برنامه تفصیلی سه ساله دورهٔ راهنمایی تحصیلی و در ارتباط با ویژگیهای این دوره آمده است:

به تناسب هدفهای دورهٔ راهنمایی، برنامه این دوره نسبت به برنامه‌های گذشته تنوع و انعطاف بیشتری را نشان می‌دهد؛ زیرا:

۱. برنامه هر ماده درسی به قسمتهای متعادل نظری و عملی تقسیم شده است تا قوای مختلف دانش‌آموزان به نحو متناسب و متعادلی پرورش یابد.

۲. محتویات برنامه با توجه به رشد بدنی و عقلی دانش‌آموزان و احتیاجات آنان تنظیم گردیده است.

۳. مواد درسی که با یکدیگر ارتباط نزدیک دارند مانند فیزیک، شیمی، علوم طبیعی و بهداشت در یکدیگر ادغام و در نتیجه از مقدار مواد درسی کاسته شده است.

۴. دامنهٔ فعالیت و تجارب دانش‌آموزان توسعه یافته است و برای اولین بار، ماده درسی با عنوان «مقدمات حرفه‌وفن» در برنامه گنجانیده شده است و هدف آن تشخیص استعداد و رغبتهای دانش‌آموزان در اشتغال به کارهای مختلف و آشنایی با زندگی واقعی است.

۵. به فعالیتهای هنری از قبیل نقاشی، مجموعه‌سازی، موسیقی که موجب شکوفا شدن استعدادهای مختلف دانش‌آموزان است توجه خاصی مبذول گردیده است.

۶. علاوه بر هدفهای کلی برای هر یک از مواد برنامه، هدفهای خاصی تعیین شده است تا معلمان با توجه به هدف، برنامه کار خود را تنظیم کنند.

در همین برنامه برای اجرای برنامه مقدمات حرفه‌وفن که در برنامه‌های بعدی به شناخت حرفه‌وفن تغییر نام داده است، رعایت اصول متعددی مورد تأکید قرار گرفته است؛ از جمله: آموزش با عمل توأم باشد و تا آنجا که مورد نیاز این برنامه است از کارگاه و مزرعه و ابزار و ادوات و وسایل سمعی و بصری استفاده شود. ساعت اختصاص یافته به این برنامه در هر هفته چهار ساعت و رشته‌های آموزشی شامل شانزده رشته در سه بخش خدمات، صنعت و کشاورزی تعیین شده است.

در اجرای این برنامه تأکید شده است که در سال اول شانزده رشته به همه دانش‌آموزان معرفی گردد و در سال دوم و سوم ۵۰ درصد از رشته‌های سه بخش معرفی شود. به طوری که هر بخش حداقل شامل دو رشته باشد.

بعد از انقلاب اسلامی با تأکید بر اصل پانزده قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸، درس عربی در هر سه پایه تحصیلی به مدت دو ساعت در هفته

جدول ۳ـ۴ مواد درسی و تعداد ساعات برنامه درسی دورهٔ راهنمایی تحصیلی (۱۳۶۶ـ۱۳۷۸)

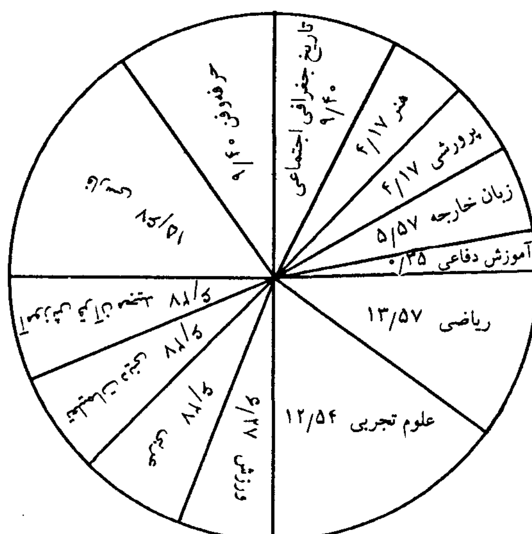
مواد درسی	اول		دوم		سوم		جمع‌سه‌سال
	هفته	سال	هفته	سال	هفته	سال	
قرآن	۲	۶۴	۲	۶۴	۲	۶۴	۱۹۲
تعلیمات دینی	۲	۶۴	۲	۶۴	۲	۶۴	۱۹۲
عربی	۲	۶۴	۲	۶۴	۲	۶۴	۱۹۲
تعلیمات اجتماعی	۱	۳۲	۱	۳۲	۱	۳۲	۹۶
تاریخ	۱	۳۲	۱	۳۲	۱	۳۲	۹۶
جغرافیا	۱	۳۲	۱	۳۲	۱	۳۲	۹۶
زبان‌وادبیات‌فارسی	۵	۱۶۰	۵	۱۶۰	۵	۱۶۰	۴۸۰
زبان خارجه	-	-	۴	۱۲۸	۴	۱۲۸	۲۵۶
ریاضیات	۵	۱۶۰	۴	۱۲۸	۴	۱۲۸	۴۱۶
علوم تجربی	۴	۱۲۸	۴	۱۲۸	۴	۱۲۸	۳۸۴
شناخت حرفه‌وفن	۳	۹۶	۳	۹۶	۳	۹۶	۲۸۸
هنر	۲	۶۴	۱	۳۲	۱	۳۲	۱۲۸
ورزش	۲	۶۴	۲	۶۴	۲	۶۴	۱۹۲
آموزش آمادگی‌دفاعی	-	-	-		۱		
جمع	۳۰		۳۲			۳۳ پسران ۳۲ دختران	
امور پرورشی	۲		۱		۱		
جمع کل	۳۲		۳۳			۳۴ پسران ۳۲ دختران	

مطرح گردید و به میزان ساعات و درس تعلیمات دینی و قرآن افزوده شد.

در تعداد مواد درسی و ساعات دروس هفته از ۱۳۵۰ تاکنون تغییراتی پدید آمد. هم‌اکنون مواد درسی و تعداد ساعات برنامه درسی دورهٔ راهنمایی تحصیلی مصوب شورایعالی آموزش و پرورش به شرح جدول ۳ـ۴ اجرا می‌شود.

کتابهای درسی دورهٔ راهنمایی تحصیلی

در بخش مربوط به آموزش و پرورش ابتدایی دربارهٔ اهمیت و جایگاه کتاب درسی و

نمودار ۱ـ۴ درصد دایره‌ای دروس دورهٔ راهنمایی کلاسهای اول، دوم و سوم سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸

ویژگیهای کتاب درسی مطلوب بحث شد. این ویژگیها شامل تألیف و انتشار کتابهای درسی دورهٔ راهنمایی تحصیلی نیز می‌شود.

کتابهای درسی این دوره براساس برنامه مصوب تألیف و منتشر شده است و از نظر تعداد و حجم کتاب در هر پایه تحصیلی با سال پنجم ابتدایی تفاوت زیادی دارد.[1] جدول ۴ـ۴ نام مواد درسی، ساعات درس هفتگی و نام کتابهای درسی را نشان می‌دهد.

دقت نظر در جداول مواد درسی دوره اول متوسطه قدیم و دورهٔ راهنمایی تحصیلی و کتابهای این دوره مبین نکات ذیل است:

ـ میزان ساعات درس هفتگی همواره از ۳۰ ساعت در هفته تا ۳۶ ساعت در هفته در پایه‌های مختلف دورهٔ راهنمایی در نوسان بوده است. این امر در دورهٔ اول متوسطه از ۲۸ تا ۳۵ ساعت تعیین شده است.

---

۱. تعداد مواد درسی در کلاس پنجم ابتدایی هشت درس (انشا، املا و قرائت فارسی یک درس) است که در سال اول راهنمایی به سیزده ماده افزایش یافته است و تعداد کتابهای درسی سال پنجم ابتدایی شش کتاب است که به یازده کتاب در سال اول راهنمایی و دوازده کتاب در سال دوم و سیزده کتاب در سال سوم بالغ می‌شود.

جدول ۴.۴ مواد درسی و تعداد ساعات، برنامه‌های درسی، کتابهای درسی، تعداد صفحات دورهٔ راهنمایی تحصیلی سال ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸

مواد درسی	پایه اول			پایه دوم			پایه سوم			جمع ساعات هفتگی هر درس	جمع ساعات سالیانه هر درس	جمع ساعات سه کلاس سالیانه در هر درس	درصد کل سه کلاس دریک سال تحصیلی
	ساعت درسی	نام کتاب	تعداد صفحه	ساعت درسی	نام کتاب	تعداد صفحه	ساعت درسی	نام کتاب	تعداد صفحه				
قرآن	۲	آموزش قرآن مجید	۹۲	۲	آموزش قرآن مجید	۱۰۶	۲	آموزش قرآن مجید	۹۷	۶	۱۹۸	۵۹۴	۶٫۲۷
تعلیمات دینی	۲	فرهنگ اسلامی وتعلیمات دینی	۱۲۲	۲	فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی	۱۱۴	۲	فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی	۱۱۸	۶	۱۹۸	۵۹۴	۶٫۲۷
عربی	۲	عربی	۹۸	۲	عربی	۹۱	۲	عربی	۸۴	۶	۱۹۸	۵۹۴	۶٫۲۷
زبان خارجه	-	-	-	۴	انگلیسی	۱۳۶	۴	انگلیسی	۱۴۴	۸	۲۶۴	۵۲۸	۵٫۵۷
ادبیات فارسی	۵	فارسی	۱۸۸	۵	فارسی	۱۹۴	۵	فارسی	۱۷۰	۱۵	۴۹۵	۱۴۸۵	۱۵٫۶۷
تاریخ ـ جغرافی اجتماعی	۳	جغرافی ـ ۷۵ تاریخ ـ ۸۵ اجتماعی ـ ۶۶	۲۲۶	۳	جغرافی ـ ۶۶ تاریخ ـ ۸۶ اجتماعی ـ ۹۲	۲۴۴	۳	جغرافی ـ ۸۳ تاریخ ـ ۹۳ اجتماعی ـ ۷۴	۲۵۰	۹	۲۹۷	۸۹۱	۹٫۴۰
علوم تجربی	۴	علوم	۱۳۰	۴	علوم	۱۶۶	۴	علوم	۱۶۸	۱۲	۳۹۶	۱۱۸۸	۱۲٫۵۴
ریاضیات	۵	ریاضی	۱۶۸	۴	ریاضی	۱۵۲	۴	ریاضی	۱۵۲	۱۳	۴۲۹	۱۲۸۷	۱۳٫۵۸
حرفه‌وفن	۳	شناخت حرفه‌وفن	۱۰۸	۳	شناخت حرفه‌وفن	۱۱۸	۳	شناخت حرفه‌وفن	۱۹۴	۹	۲۹۷	۸۹۱	۹٫۴۰
هنر	۲	آموزش هنر	۱۲۸	۱	آموزش هنر	۱۳۵	۱	آموزش هنر	۱۷۵	۴	۱۳۲	۳۹۶	۴٫۱۸
ورزش	۲	-	-	۲	-	-	۲	-	-	۶	۱۹۸	۵۹۴	۶٫۲۷
پرورشی	۲	-	-	۱	-	-	۱	-	-	۴	۱۳۲	۳۹۶	۴٫۱۸
آموزش دفاعی	-	-	-	-	-	-	۱	آموزش دفاعی	۱۰۹	۱	۳۳	۳۳	۰٫۳۵
جمع کل در هفته	۳۲			۳۳			۳۴			۹۹	۳۲۶۷	۹۴۷۱	۹۹٫۹۵
جمع کل در سال	۱۰۵۶			۱۰۸۹			۱۱۲۲						

- برنامه‌های درسی دورهٔ اول متوسطه قدیم و دورهٔ راهنمایی تحصیلی از نظر تعداد مواد درسی هفتگی همواره بین ده تا چهارده ماده در نوسان بوده است. دروس تعلیمات اجتماعی و تاریخ و جغرافیا، دروس تعلیمات دینی و قرآن و عربی، گاه با هم و گاه جدا از هم مطرح گردیده است. دروس فیزیک و شیمی و طبیعی ابتدا جدا از هم و سپس با هم ارائه شده است.

- میزان ساعات هفتگی در بعضی از سالها در تمام پایه‌ها مساوی و در بعضی از زمانها متفاوت بوده است. این تفاوت بین دو تا سه ساعت تعیین شده است. معمولاً میزان ساعات هفتگی پایه اول از پایه‌های دیگر کمتر شده است.

- درس زبان خارجه، در برنامه‌های دوره اول متوسطه در تمام پایه‌ها وجود داشته است. این درس در دوره راهنمایی تحصیلی نیز تا سال ۱۳۶۶ در هر پایه هفته‌ای چهار ساعت وجود داشت، ولی از این سال در پایهٔ اول حذف شده است.

- درس آمادگی دفاعی اولین بار در سال ۱۳۶۶ و برای پسران سال سوم راهنمایی مطرح شده است؛ از این رو از این سال به بعد پسران یک ساعت بیش از دختران درس دارند.

- درس امور پرورشی خارج از برنامه رسمی در پایه اول دو ساعت و در پایه‌های دوم و سوم هفته‌ای یک ساعت ارائه شده است.

- بالاترین درصد ساعات درسی هفتگی به درس زبان و ادبیات فارسی، سپس به ریاضی اختصاص یافته است.

- از ساعات درس حرفه‌وفن در آخرین جدول مصوب کاسته شده است.

- برنامه‌ریزی درسی، همواره متمرکز طراحی شده است.

- در مواد درسی و محتوا، تفاوت چشمگیری بین دختران و پسران دیده نمی‌شود.

- برنامه‌های درسی از نظر جدول مواد درسی و محتوا برای دانش‌آموزان شهری و روستایی یکسان ارائه شده است.

- در برنامه‌ریزی درسی، زمان اجرای برنامه‌ها از اول مهر تا پایان خرداد پیش‌بینی شده و شرایط آب و هوایی در ارائه برنامه‌ها در نظر گرفته نشده است.

- بالاترین درصد ساعات درس هفتگی به زبان و ادبیات فارسی اختصاص داده شده است. دروس ریاضی و علوم تجربی به ترتیب ۱۳/۵۸ و ۱۲/۵۴ درصد برنامه سه پایه را در سه سال نشان می‌دهد.

ـ کتابهای درسی از نظر تعداد صفحه و تعداد کتاب در هر پایه تحصیلی متفاوت است و از ۸۴ صفحه درس عربی تا ۱۹۴ صفحه درس شناخت حرفه‌وفن در نوسان است.

ـ دانش‌آموزان دورهٔ راهنمایی تحصیلی طی سه سال در سه پایه، ۳۲۶۷ ساعت درس دارند که ۱۰۵۶ ساعت در سال اول و ۱۰۸۹ ساعت در سال دوم و ۱۱۲۲ ساعت در سال سوم می‌شود.[۱]

روشهای آموزش و پرورش دورهٔ راهنمایی تحصیلی

در فرایند آموزش و پرورش، روش به عنوان بخش جدا نشدنی از کار تدریس و پرورش اندیشهٔ یادگیرنده اهمیت دارد و تحقق اهداف تعلیم و تربیت را روش امکانپذیر می‌سازد. در قلمرو آموزش و پرورش، روش، عمل و نقشی خاص دارد و نشانه مجموع کارهایی است که از آنها استفاده می‌کنیم تا پیشرفت امر تدریس و تربیت جهتی مطلوب یابد. در روشهای آموزش و پرورش دورهٔ ابتدایی به انواع روشهای تدریس و تربیت اشاره کردیم؛ لذا از ذکر دوباره آنها خودداری می‌کنیم. توجه به موارد ذیل به یادگیری و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان کمک می‌کند:

ـ روش آموزش و پرورش باید انعطاف‌پذیر باشد تا نوجوان بتواند استعدادها، رغبتها و خوی و خصلت خود را بخوبی آشکار کند.

ـ بر استفاده از شیوه فعال تأکید شود. روش فعال عنوانی است که بر شیوه‌های متعددی از روش تدریس و آموزش اطلاق می‌گردد که در همهٔ آنها، نسبت به پرورش روحیه تجزیه و تحلیل و تفکر و تعقل در دانش‌آموز توجه خاص مبذول می‌شود. در روش فعال عموماً، سلیقه و ذوق و استعدادهای دانش‌آموز در طراحی و اجرای برنامه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. در این روش دانش‌آموز با تلاش خود و به راهنمایی معلم و با مشورت او به اهداف تربیتی نائل می‌شود و در پی کشف روابط و تشکیل یک مفهوم است. او علاوه بر یادگیری دارای طرز تفکر منطقی نیز می‌گردد و بتدریج قادر می‌شود به حل مسائلی که با آن مواجه می‌گردد بپردازد.

---

۱. ر.ک.: صافی، احمد؛ «سیر تحول در برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی ایران»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*؛ شماره ۱.

ـ در آموزش هر درس، به تناسب موضوع از کارگاه، آزمایشگاه، کارهای عملی و تجربه، مطالعه و تحقیق، بازدید و غیره که از یک طرف هماهنگی مغز و دست و از طرف دیگر همراهی علم و عمل را تسهیل کند استفاده شود.

ـ تمرینها و تکالیف درسی دانش‌آموزان به گونه‌ای باشد که به ثبت دانشها، مهارتها و نگرشهای دانش‌آموزان بینجامد و به بروز خلاقیت آنان منجر شود.

ـ در فرایند تدریس و یاددهی ـ یادگیری از انواع مواد آموزشی و کمک آموزشی استفاده شود و انگیزه و رغبت دانش‌آموزان به یادگیری تقویت گردد.

ـ طراحی و ارائه موضوعات درسی و فعالیتهای تربیتی به گونه‌ای باشد که برای دانش‌آموزان موفقیت ایجاد کند و موجب افزایش علاقه آنان به یادگیری بیشتر شود.

ـ تفاوتهای فردی دانش‌آموزان و مراحل رشد آنان به هنگام یاددهی ـ یادگیری در نظر گرفته شود و تعامل ذهنی و عملی معلم و دانش‌آموز انجام گیرد.

ـ برای یادگیری مؤثر و تغییر رفتار دانش‌آموزان، از روشهای مناسب تشویق و تنبیه استفاده شود.

خدمات راهنمایی در دورهٔ راهنمایی تحصیلی

راهنمایی چندگونه تعریف شده است؛ از جمله: «راهنمایی، کمک منظمی است به فرد در اینکه:

ـ استعدادهای خود را بشناسد و به توانمندیها و محدودیتهای خود آگاه شود.

ـ رفتار و حالات خویش را منظم و متعادل کند.

ـ در انتخاب دروس یا رشته تحصیلی بتواند تصمیم بگیرد.

ـ برای رقابت آزاد و پسندیده تربیت شود.

ـ قادر به حل مشکلات و مسائل خود در امور مختلف زندگی شود.

ـ بین خصوصیات خود و زندگی تحصیلی، شغلی و اجتماعی، حداکثر توافق ممکن را برقرار کند».[۱]

مفهوم و تعریف راهنمایی حاکی از آن است که استفاده از این خدمت در همه دوره‌های تحصیلی بویژه در دورهٔ راهنمایی تحصیلی ضرورت دارد؛ زیرا ویژگیهای

---

۱. اردبیلی، یوسف؛ *اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در تعلیم و تربیت*؛ ص ۱۶.

نوجوانان در این دوره، وضعیت تحصیلی و رفتاری آنان و اهدافی که بر دورهٔ راهنمایی تحصیلی مترتب است این ضرورت را تأیید می‌کند.

نظر به چنین ضرورتی بود که از آغاز سال تحصیلی ۱۳۵۰ـ۱۳۵۱ این دورهٔ تحصیلی، راهنمایی نامیده شد و در دانشگاه تربیت معلم و بتدریج دانشکده‌های علوم تربیتی و روانشناسی به تربیت افرادی با عنوان مشاور راهنمایی پرداخته شد.

مشاوران مدارس راهنمایی با داشتن تحصیلاتی در حد لیسانس و فوق لیسانس وظایف متعددی بر عهده داشتند؛ مانند مشاوره فردی و گروهی، کاربرد آزمونهای مختلف، تشکیل پرونده تحصیلی، کمک به انتخاب رشته و هدایت تحصیلی و ارائه اطلاعات شغلی.[۱]

استفاده از مشاوران در مدارس راهنمایی در سال ۱۳۵۹ متوقف گردید.[۲] در اسناد و مدارک آموزش و پرورش دلایل این امر دیده نمی‌شود.

گرچه نیاز به ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره در این دوره کماکان در وزارت آموزش و پرورش مورد تأیید است، ولی عملاً در مدارس راهنمایی تحصیلی دولتی، فردی که این خدمت را مستقلاً انجام دهد وجود ندارد و برنامه مدون و نظام یافته و مصوبی دیده نمی‌شود و با تغییر در نظام آموزش متوسطه، تربیت و تأمین مشاور و موضوع انتخاب رشته تحصیلی در این دوره مطرح شد که در این باره در مبحث آموزش و پرورش متوسطه بحث خواهد شد.

---

۱. ر.ک.: صافی، احمد؛ *اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش*.

۲. ر.ک.: پژوهشکده تعلیم و تربیت؛ *بررسی و تحلیل و ارزیابی سیر تحول برنامه راهنمایی و مشاوره از مهر ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۹*.

فصل پنجم

آموزش و پرورش دورهٔ متوسطه

تعریف آموزش و پرورش دورهٔ متوسطه

از کلمه متوسطه در نظام آموزش و پرورش مستفاد می‌شود که دوره‌ای است که نقش واسطهٔ میانی، دورهٔ ابتدایی و دورهٔ عالی را ایفا می‌کند.

در گزارش نهایی اجلاس منطقه‌ای یونسکو آمده است: دورهٔ متوسطه عبارت است از دورهٔ برزخ یا دورهٔ انتقالی میان آموزش پایه که عمومی و غیر تخصصی است و آموزش تخصصی‌تر در سطح آموزش عالی. دورهٔ انتقال میان کودکی و جوانی است و یک دورهٔ میانی که به واسطهٔ بسیاری از فشارهای روانی، جسمانی و مشکلات سازگاری، ویژگیهای خاصی را به نوجوان و جوان می‌بخشد. این دوره در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، منبع اصلی تولید نیروی انسانی نیمه ماهر است.

این دوره ممکن است از سه جهت دورهٔ انتقالی باشد:

ـ انتقال از آموزش عمومی، همگانی و غیر تخصصی به آموزش دانشگاهی، تخصصی خاص عده‌ای محدود.

ـ انتقال از محیط آموزشی به محیط کار و زندگی.

ـ انتقال از دورهٔ میان کودکی که نیازهای فرد تحت نظر و مراقبت دیگران تأمین می‌شود و جوانی و بلوغ که به فرد استقلال و قبول مسؤولیت می‌دهد.

هر یک از این ابعاد به تنهایی از حساسیت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

در قانون اساسی معارف مصوب ۱۲۹۰، مدارس متوسطه به عنوان مدارسی که بعد از دورهٔ ابتدایی و قبل از مدارس عالی تشکیل می‌شود مطرح شده است. این دوره با سنین چهارده تا هفده و هجده سالگی مقارن است.

در دورهٔ متوسطه برنامه‌های درسیِ متنوع، در شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی

تقسیم شده و در نتیجه فرصتهای مناسب برای انتخاب درس و رشته تحصیلی، بر اساس استعداد، علاقه، معلومات پایه و نیازهای آینده بهتر فراهم می‌شود. بسیاری از صاحبنظران دورهٔ متوسطه معتقدند که انتقال همه‌جانبه دانشها و فنون در سطحی بالاتر از آموزش عمومی به همه دانش‌آموزان نه ممکن است و نه ضرورت دارد و لذا باید در این دوره نوعی تقسیم کار انجام گیرد و به دلیل گستردگی و تراکم برنامه‌های متعدد آموزشی، شاخه‌ها، رشته‌ها و گرایشهای زیادی ایجاد شود.

بنابراین دورهٔ متوسطه دوره‌ای است که در آن دانش‌آموزان گروه سنی چهارده تا هفده یا هجده ساله[1] تحصیل می‌کنند و به دلیل تنوع برنامه‌ها و تعدد رشته‌های تحصیلی، فرصت انتخاب دارند.

اهمیت آموزش و پرورش دورهٔ متوسطه

دورهٔ متوسطه از دوره‌های مهم، حساس و مؤثر در زندگی فردی و اجتماعی آدمی است. دوره‌ای است که به سبب وضع زیستی، اجتماعی و روانی دانش‌آموزان آن با سایر دوره‌های تحصیلی مشترکات و ممیزاتی دارد و دارای طیف وسیعی است که دوران نوجوانی را در برمی‌گیرد و در انتهای طیف به دنیای جوانی می‌رسد.

در دورهٔ متوسطه، قسمت اعظم استعدادهای اختصاصی نوجوان و جوان بروز می‌کند، قدرت یادگیری آنان به حد اعلای خود می‌رسد، کنجکاوی آنان جهت معینی می‌یابد و مسائل جدید زندگی نظیر انتخاب رشته، انتخاب حرفه و شغل، اداره خانواده و گرایش به مرام و مسلک، ذهن آنان را به خود مشغول می‌دارد و به مرحلهٔ ادراک ارزشهای اجتماعی، اقتصادی و معنوی می‌رسند؛ از این رو این دوره در نظامهای تعلیم و تربیت کشورهای مختلف جهان اهمیت زیادی دارد.

دورهٔ متوسطه، از لحاظ مبانی فلسفی، زیستی، روانی و اجتماعی دورهٔ بسیار مهمی است. دوره‌ای که آموزش عمومی را به آموزش عالی پیوند می‌دهد و گروه کثیری را برای ورود به جامعه و بازار کار مهیا می‌کند؛ از این رو هر نوع نارسایی و خلل در این دوره مستقیماً بر عملکرد و کیفیت هر دو حلقه آموزش، عمومی و عالی، تأثیر بسزایی خواهد داشت.

---

۱. سنین چهارده تا هفده ساله پوشش واقعی دوره متوسطه است. پوشش ظاهری برابر مقررات چهارده تا نوزده سالگی است.

طبق سرشماری سال ۱۳۷۵، متجاوز از ۷ میلیون نفر ۱۱/۸۵ درصد از جمعیت ۶۰ میلیونی ایران در گروه سنی ۱۵ـ ۱۹ ساله قرار دارند. گروه سنی ۱۴-۱۷ ساله بیش از ۶ میلیون نفر (۱۰/۱۳ درصد) بوده است که با روند رشد جمعیت ایران، جمعیت این گروه سنی تاکنون بیشتر شده است. در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ بیش از ۵ میلیون و ۳۰۰ هزار دانش‌آموز در دورهٔ متوسطه تحصیل کرده‌اند.

بنابراین دورهٔ متوسطه دوره مهمی است که برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و هماهنگی همه جانبه‌ای را برای تحقق اهداف این دوره می‌طلبد.

ویژگیهای دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه

اهم ویژگیهای دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه (چهارده تا هفده ساله) عبارت است از:[1]

۱. بروز بخش اعظمی از استعدادهای اختصاصی به دنبال استعدادهای عمومی.

۲. رشد سریع قوای جسمانی و نیرومندی کم سابقه.

۳. رشد کامل هوش و رسیدن قدرت یادگیری به حد اعلای خود.

۴. فزونی گرفتن الگوپذیری و همانندسازی.

۵. جهت‌دار شدن کنجکاوی نوجوان.

۶. تفکر درباره مسائل جدی زندگی نظیر انتخاب رشته، انتخاب شغل و انتخاب همسر و نگرانی نسبت به این مسائل.

۷. پایان یافتن وابستگی شدید به والدین و تمایل به رهایی تدریجی از این وابستگی و داشتن استقلال فردی.

۸. دست یافتن به قواعد اجتماعی پایدار و احساس محدودیت نسبت به برخی از قواعد اجتماعی و خانواده.

۹. گرایش به امور سیاسی و مرام و مسلک.

۱۰. افزایش روحیه ارزشگذاری به امور فرهنگی، هنری و علمی.

۱۱. احساس توانایی تأثیرگذاری و ایفای نقشهای مفید اجتماعی و شرکت در زندگی گروهی.

۱۲. رسیدن به بلوغ جنسی و بلوغ شرعی.

---

۱. *تعلیم و تربیت و مراحل آن*؛ ص ۱۷۸ـ ۱۷۹ و ۱۹۷ـ ۱۹۸.

۱۳. وجود تفاوت بین پسران و دختران از لحاظ زمان بلوغ جنسی، شرعی و غیره.
۱۴. ورود به مرحلهٔ تفکر انتزاعی و گسترده شدن تواناییهای فکری و ذهنی.
۱۵. پرداختن به قضاوت، سنجش و ارزیابی دوباره اشخاص، اشیاء و پدیده‌ها و داشتن نوعی شک و تردید در باورها و اعتقادات برای دوباره‌سازی آنها.
۱۶. گسترش آمال و آرزوها و شدت یافتن تخیلات و تجسمات.
۱۷. شدت یافتن رفاقت بین همسالان و تمایل به جنس مخالف.
۱۸. بیدار شدن و تشدید گرایشات اخلاقی و مذهبی.
۱۹. تمایل به سازگاری با محیط و کاهش ماجراجویی.
۲۰. تمایل به آراستن ظاهر خود و جلب توجه دیگران.

تاریخچه ظهور و تکوین آموزش و پرورش دورهٔ متوسطه

تأسیس دارالفنون را در سال ۱۲۲۸ باید سرآغاز مدرسه متوسطه به سبک جدید در ایران دانست. الگوی این مدرسه از نظر ساخت، برنامه‌های درسی و مقررات آموزشی از کشورهای اروپایی بویژه فرانسه اقتباس شده است.

پس از دارالفنون در شهرهای تهران، تبریز، ارومیه، اصفهان، همدان و رشت، مدارس متوسطه پسرانه و دخترانه توسط فرانسویها، انگلیسیها و امریکاییها تأسیس شده است.[۱]

در دستور تحصیلات شش ساله متوسطه مصوب ۱۳۱۰ پس از دورهٔ شش ساله ابتدایی، دوره متوسطه به صورت دوره اول و دوره دوم اعلام گردید و مدت تحصیل در هر دوره سه سال تعیین شد.

در سال ۱۳۱۳ محل تحصیل دورهٔ ابتدایی را «دبستان» و مدرس این دوره را معلم و محل تحصیل دورهٔ متوسطه را دبیرستان و مدرس این دوره را دبیر نام نهادند.

همزمان با ایجاد و گسترش دبیرستانهای نظری، تأسیس مدارس متوسطه فنی و حرفه‌ای نیز مورد توجه قرار گرفت و مدرسه فلاحت در رشت (۱۲۹۳)، هنرستان فنی با دو رشتهٔ درودگری و فلزکاری (۱۲۸۵) و دبیرستان تجارت (۱۳۰۳) در تهران به وجود آمد.

---

۱. ر.ک.: مشایخی، محمد؛ *آموزش و پرورش تطبیقی*.

تا سال ۱۳۳۵ در مدت دوره اول متوسطه تغییری ایجاد نشد و دورهٔ دوم متوسطه شامل دو سال عمومی و یک سال تخصصی بود و به دارندگان مدرک تحصیلی دورهٔ دوساله عمومی گواهینامه پنجم علمی داده می‌شد. مدت تحصیل در رشته‌های نظری، فنی و حرفه‌ای در دورهٔ دوم متوسطه سه سال بود. سال آخر دبیرستان شامل دو رشتهٔ علمی و ادبی بوده است. به افرادی که سال آخر دبیرستان (دورهٔ یکساله) را می‌گذرانیدند، گواهینامه دیپلم کامل متوسطه داده می‌شد.

در سال تحصیلی ۱۳۳۴ـ۱۳۳۵، با تصویب شورایعالی فرهنگ، رشته‌های ادبی، ریاضی، طبیعی و خانه‌داری برای دختران و رشته‌های فنی و کشاورزی برای پسران ایجاد شد.

در آیین‌نامه مصوب ۱۳۳۸، بر استفاده از خدمات راهنمایی و توجه به استعداد و علاقه دانش‌آموزان در انتخاب رشته تحصیلی تأکید شد.

در طرح اصلاح آموزش و پرورش مصوب ۱۳۴۴ و به دنبال تأسیس دورهٔ راهنمایی تحصیلی، دورهٔ متوسطه عمومی، فنی و حرفه‌ای شامل چهار سال تحصیل رسمی در دو بخش عمده نظری، فنی و حرفه‌ای با رشته‌های متنوع و متعدد پیش‌بینی شد.

در سال تحصیلی ۱۳۵۳ـ۱۳۵۴ ساختار آموزش متوسطه عبارت بود از:

ـ شاخه عمومی یا نظری شامل رشته‌های اقتصاد ـ اجتماعی، فرهنگ و ادب، علوم تجربی و ریاضی ـ فیزیک.

ـ شاخه جامع شامل رشته‌های متنوعی با عنوان آموزش عمومی، فنی، بازرگانی، حرفه‌ای و کشاورزی که پس از یک سال اجرا، متوقف ماند.

ـ شاخه فنی و حرفه‌ای شامل سه بخش صنعت، خدمات و کشاورزی با رشته‌های متعدد از هر بخش.

مدت تحصیل در هر یک از این شاخه‌ها چهار سال بود. دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه معمولاً سال اول متوسطه را در شاخه‌های تحصیلی ذکر شده می‌گذراندند و پس از سال اول متوسطه در یکی از رشته‌های تحصیلی به مدت سه سال تحصیل می‌کردند. به فارغ‌التحصیلان دوره چهار ساله متوسطه، دیپلم کامل در یکی از رشته‌های مربوطه داده می‌شد (نمودار ۵ـ۱).

از سال تحصیلی ۱۳۵۳ـ۱۳۵۴ تا ۱۳۷۰ـ۱۳۷۱ مدت تحصیل در دورهٔ متوسطه چهار سال تعیین شد. رشته‌های تحصیلی فرهنگ و ادب و اقتصاد ـ اجتماعی در هم

ادغام گردید و به نام رشته ادبیات و علوم انسانی اعلام شد و در مدت تحصیلِ شاخه‌ها و رشته‌های دیگر تغییری انجام نگرفت. در سال ۱۳۶۹ طرح تغییر نظام آموزش متوسطه پیشنهاد و پس از تأیید در شورایعالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۷۰ به صورت آزمایشی اجرا شد. در صفحات بعد درباره این طرح بحث خواهد شد.

طرح جدید آموزش دورهٔ متوسطه

در سال ۱۳۶۹، وزارت آموزش و پرورش، طرحی به نام «طرح انتقال به آموزش متوسطه» را تهیه و برای بررسی و تصویب به شورای انقلاب فرهنگی پیشنهاد کرد.

طرح مزبور با اصلاحاتی در دوازده ماده و شش تبصره در دی ۱۳۶۹ به تصویب رسید و اجرای آن به صورت آزمایشی از سال ۱۳۷۰ در مناطقی از کشور آغاز شد.

در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸، همهٔ دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه ایران براساس این طرح به تحصیلات خود ادامه داده‌اند.

مزایای طرح جدید دورهٔ متوسطه. در کلیات طرح جدید متوسطه به مزایای متعددی که طرح دارد اشاره شده است؛ از جمله:

- نیمسالی و واحدی کردن دورهٔ متوسطه و دورهٔ پیش‌دانشگاهی.
- تشکیل شاخهٔ کاردانش و توجه به پودمانهای مهارت.
- ارزش دادن به آموخته‌های خارج از مدرسه.
- کوتاه شدن دورهٔ آموزش عمومی از دوازده سال به یازده سال.
- پیش‌بینی دورهٔ پیش‌دانشگاهی.
- کاهش نگرانی در بین دانش‌آموزان متوسطه.
- ارائه دروس به صورت عمومی، اختصاصی و پودمانهای مهارت.
- آسانتر شدن تغییر رشته تحصیلی.
- امکان خروج از تحصیل و ورود به بازار کار.
- توجه بیشتر به استعدادها و علایق دانش‌آموزان.
- استفاده از فضاها و امکانات درون و بیرون مدارس متوسطه.
- کاهش زیانهای ناشی از تکرار پایه یا ترک تحصیل.
- تشکیل دوره‌های کاردانی پیوسته و کاهش یک سال از دورهٔ کاردانی.

دلایل اولویت اجرای طرح جدید متوسطه

همان‌طور که در فصول قبل مطرح شد، کلیات طرح تغییر نظام آموزش و پرورش در سال ۱۳۶۷ به تصویب شورایعالی انقلاب فرهنگی رسید و قرار بود برنامه تفصیلی هر یک از دوره‌های تحصیلی تهیه شود و بتدریج تغییراتی در هر یک از دوره‌های تحصیلی انجام گیرد.

وزارت آموزش و پرورش تغییر دورهٔ متوسطه را بر دوره‌های دیگر تحصیلی با ذکر دلایل ذیل در اولویت قرار داد:

۱. اهمیت دورهٔ متوسطه به عنوان دورهٔ انتقال از آموزش عمومی، همگانی و غیرتخصصی به آموزش دانشگاهی یا به محیط کار و زندگی.

۲. سرعت در افزایش تقاضا برای آموزش متوسطه بیش از سطوح دیگر تحصیلی و نیروی انسانی مورد نیاز اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.

۳. موارد متعدد نارساییهای آموزش متوسطهٔ در حال اجرا[1]؛ از جمله:

«ـ تأکید بر آماده کردن کلیه دانش‌آموزان برای ورود به دانشگاه و در نتیجه افزایش دائمی تعداد داوطلب عقب مانده از تحصیلات دانشگاهی.

ـ تشدید جو حاکم بر جامعه مبتنی بر کم ارزش بودن آموزشهای فنی و حرفه‌ای در مقایسه با آموزش نظری.

ـ تأکید بر دروس نظری و عدم ارزشگذاری به آموزشهای خارج از مدرسه و نارسا بودن شیوه مهارت‌آموزی (طرح کاد) در آموزش متوسطه.

ـ نداشتن انعطاف لازم برای پذیرش نوآوریها و پاسخگویی به نیازهای خاص مناطق کشور.

ـ نامناسب بودن بافت و محتوای برنامه‌های درسی با وضعیت شهرهای کوچک و روستاها.

ـ اتلاف منابع به لحاظ شیوه برخورد با تکرار پایه در نظام سالی.

ـ عدم ارتباط متقابل آموزشهای فنی و حرفه‌ای با دوره‌های کوتاه مدت مهارت آموزشی».[2]

---

۱. *کلیات نظام جدید آموزش متوسطه*؛ ص ۱۲ـ۱۸.

۲. *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران*؛ ص ۱۹۴.

اهداف دورهٔ متوسطه

به لحاظ اهمیت این دوره از تحصیل و تربیت آدمی، صاحبنظران تعلیم و تربیت برای این دوره اهداف متعددی ذکر کرده‌اند؛ از جمله:

«هدفهای تربیتی دورهٔ متوسطه عبارت است از کسب عادات و مهارتهای لازم برای مطالعه و کار، آشنایی با روشهای مؤثر فکر کردن و بیان کردن، رعایت اصول بهداشت و سازگاری شخصی و اجتماعی، دارا شدن نظر مساعد و قدرشناسی در فرصتهای مختلف و تدوین یک فلسفه جامع از زندگی».[1]

مطالعه روند تعیین اهداف دورهٔ متوسطه در ایران و تحول آن نشان می‌دهد، مهمترین هدف آموزش متوسطه ابتدا تربیت افراد برای جذب و استخدام در ادارات دولتی بوده است. دارا بودن مدرک تحصیلی دورهٔ اول متوسطه و دیپلم کامل از شرایط استخدام در سازمانهای دولتی به شمار می‌رود.

در دستور تحصیلات دوره اول و دوم متوسطه مصوب شورایعالی فرهنگ علاوه بر این هدف، تکمیل اطلاعات عمومی و آماده شدن برای ورود به مدارس عالی نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

در سال ۱۳۳۸، در آیین‌نامه دورهٔ متوسطه اهداف اختصاصی دورهٔ دوم متوسطه به شرح ذیل تعیین شد:

۱. تکمیل اطلاعات عمومی دانش‌آموزان؛

۲. آماده کردن شاگردان برای ورود به دانشگاهها؛

۳. آموختن حِرَف و صنایع و آشنا کردن دانش‌آموزان به مبادی مشاغل آزاد.

در طرح جدید آموزش متوسطه هدفهای خاص این دوره، که مکمل هدفهای کلی و عمومی آموزش و پرورش به شمار می‌رود، در سه گروه به شرح ذیل تعیین شده است:

الف) ایجاد و تقویت یک یا چند مهارت قابل عرضه در بازار کار که با استعدادهای فردی تناسب داشته باشد و در عین حال برای رفع نیازمندی جوانانی که در پایان دورهٔ متوسطه به فعالیتهای اجتماعی و تولیدی و اقتصادی می‌پردازند مفید واقع شود.

ب) ایجاد آمادگی کافی و مطلوب برای تحصیلات دانشگاهی و نیل به درجهٔ تخصص در رشته‌های نظری و عملی یا علمی و فنی.

---

۱. *رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی*؛ ص ۱۷.

ج) کمک و یاری جوانان در جهت کشف و شناخت استعدادها و تواناییهای فردی به ترتیبی که هدایت آنها را به مناسبترین راه ادامه تحصیل یا اشتغال به کار و حرفهٔ مناسب و قبول مسؤولیت تولیدی و اقتصادی مفید و مؤثر متضمن باشد و امر راهنمایی تحصیلی و شغلی را در مقیاس وسیعتر و اساسی‌تر آن در مرحلهٔ نهایی که پایان تحصیلات متوسطه است امکانپذیر سازد.[1]

در طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۷ اهداف متعددی برای دورهٔ متوسطه فراگیر مطرح شده است. در طرح جدید آموزش متوسطه ۱۳۶۹ نیز هدف کلی متوسطه و اهداف هر یک از شاخه‌های تحصیلی مورد بحث قرار گرفته است. در این طرح آمده است: هدف کلی آموزش متوسطه و پیش‌دانشگاهی و کاردانی (پیوسته) عبارت است از: اعتلای سطح فرهنگ و دانش عمومی و آماده ساختن جوانان برای اشتغال مفید یا ادامه تحصیل در سطوح عالی‌تر تحصیلی (آموزشهای علمی - کاربردی و دانشگاهی).

اهداف هر یک از شاخه‌ها نیز به شرح ذیل اعلام شده است:

۱. **هدف شاخهٔ متوسطه نظری.** اعتلای سطح فرهنگ و دانش عمومی و شناخت بهتر استعداد و علاقه دانش‌آموزان و ایجاد زمینه مناسب برای هدایت آنان به مسیرهای تحصیلی مورد نظر و احراز آمادگی نسبی برای ادامه تحصیلات عالی‌تر دانشگاهی.

۲. **هدف شاخهٔ متوسطه فنی و حرفه‌ای.** اعتلای سطح فرهنگ و دانش عمومی و شناخت بهتر استعداد و علاقه دانش‌آموزان و ایجاد زمینه مناسب برای هدایت آنان به سمت اشتغال مفید و احراز آمادگی نسبی برای ادامه تحصیلات عالی‌تر کاربردی ـ علمی.

۳. **هدف شاخه کار دانش (مهارت آموزشی).** تربیت نیروی انسانی سطوح نیمه ماهر و ماهر، استادکار و سرپرست مورد نیاز بخشهای صنعت، کشاورزی و خدمات براساس نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور. به نحوی که هر یک از افراد شاغل یا متقاضیان اشتغال در جامعه برای کاری که انجام می‌دهند یا داوطلب انجام آن هستند، دانش و مهارت کافی کسب کنند.

۴. **هدف دورهٔ پیش‌دانشگاهی.** ایجاد آمادگی نسبی در دانش‌آموزان برای ورود به تحصیلات عالی‌تر.

---

۱. *تعلیم و تربیت و مراحل آن*؛ ص ۵۳ به نقل از *طرح نظام آموزش متوسطه*؛ ص ۲۲.

۵. هدف دوره‌های کاردانی (پیوسته). هدف کلی این دوره که جزئی از نظام آموزش و پرورش علمی ـ کاربردی شناخته می‌شود، تربیت نیروی انسانی رده‌های میانی (تکنسین، سرپرست و مربی) برای بخشهای مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور است.

ساختار دوره‌های متوسطه، پیش‌دانشگاهی و کاردانی پیوسته

ساختار جدید متوسطه دارای شاخه‌ها، گروهها و رشته‌های مختلف تحصیلی است. دورهٔ تحصیل در دورهٔ متوسطه سه سال است که یک سال آن عمومی و دو سال اختصاصی است.

دانش‌آموزان سال اول متوسطه در پایان سال اول می‌توانند در یکی از شاخه‌ها، گروهها و رشته‌های تحصیلی به شرح ذیل ادامه تحصیل دهند. هر شاخه معرف سمت‌گیری عمده در زمینه تحصیل یا اشتغال است.

شاخه متوسطه نظری. این شاخه بزرگترین جزء ساختار آموزشی دورهٔ متوسطه است و چهار رشتهٔ، ریاضی ـ فیزیک، ادبیات و علوم انسانی، علوم تجربی و علوم و معارف اسلامی را دربرمی‌گیرد.

شاخهٔ متوسطه فنی و حرفه‌ای. این شاخه شامل سه زمینه[1] صنعت، خدمات و کشاورزی است. زمینه، بزرگترین جزء شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش و متناظر با بخشهای عمدهٔ فعالیتهای اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) است.

زمینهٔ صنعت به چند گروه مانند برق، مکانیک، مواد، عمران و غیره تقسیم می‌شود و هر گروه مشتمل بر چند رشته است.

زمینهٔ خدمات نیز به چند گروه مانند هنر، مدیریت، اقتصاد خانواده، اداری و مالی، هنر، بهداشت و غیره تقسیم می‌شود و هر گروه نیز دارای چند رشته است.

زمینهٔ کشاورزی دارای رشته‌های منابع طبیعی، امور زراعی و باغی و امور دامی است.

شاخهٔ کاردانش. این شاخه دارای سه زمینهٔ صنعت کشاورزی و دامپروری و خدمات است و هر زمینه یک یا چند گروه و هر گروه یک یا چند رشتهٔ مهارتی دارد.

---

۱. وزارت آموزش و پرورش؛ *آیین‌نامه آموزشی دورهٔ سه ساله متوسطه*؛ ص. ۴.

رشته تحصیلی بزرگترین جزء شاخه نظری و کاردانش یا گروه تحصیلی در شاخه فنی و حرفه‌ای است. رشتهٔ تحصیلی معرف سمت‌گیری در یک زمینه مشخص تحصیلی است که چشم‌انداز آن به اشتغال در یک زیربخش اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی یا ادامه تحصیل در یک گروه متجانس از رشته‌های تحصیلی دانشگاهی می‌انجامد.

هم اکنون در شاخهٔ کاردانش ۶۵۰ رشته مهارتی طراحی و اعلام شده است که بعضی از آنها در مدارس متوسطه دایر است.

در کلیه رشته‌های مهارتی «پودمانهای مهارت» وجود دارد. دانش‌آموزانی که در شاخه کاردانش تحصیل می‌کنند می‌توانند پودمانهای مهارت[1] را مطابق برنامه آموزشی مربوطه بگذرانند و در آزمون استاندارد مهارت در حرفه مربوطه شرکت کرده، در صورت توفیق گواهینامه درجه دو مهارت دریافت دارند. همچنین آنان می‌توانند پس از گذراندن پودمان مهارت مطابق برنامه آموزشی مربوطه و توفیق در آزمون استاندارد مهارت، به دریافت گواهینامه درجه یک نایل می‌شوند.

به افرادی که در شاخه کاردانش یا هر یک از شاخه‌های تحصیلی یاد شده ۹۶ واحد درسی را گذرانیده باشند دیپلم متوسطه در رشتهٔ مربوطه داده می‌شود.

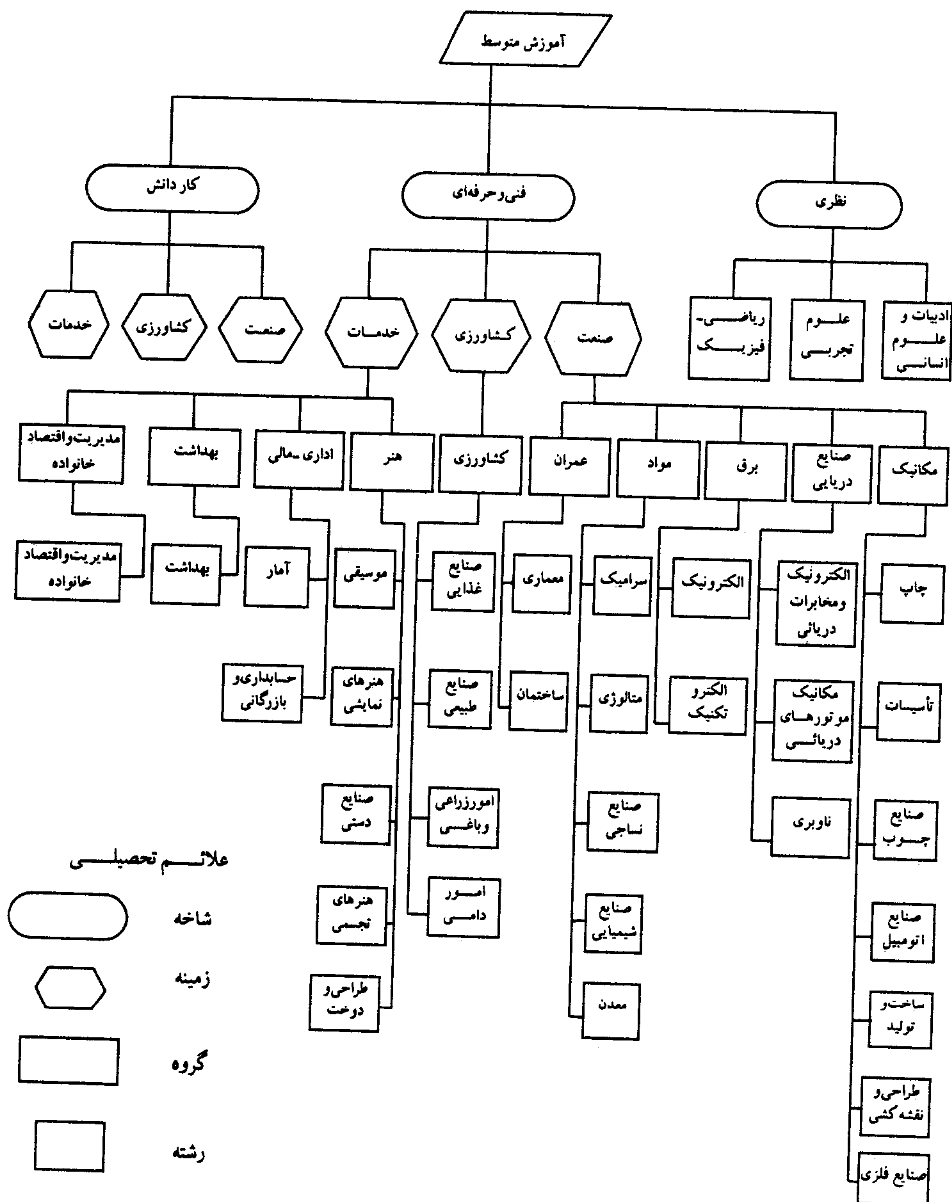
دروه پیش‌دانشگاهی. دورهٔ پیش‌دانشگاهی شامل چندین گروه تحصیلی متناسب با گروههای آزمایشی آزمون ورودی دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی است. هم‌اکنون رشته‌های تحصیلی دورهٔ پیش‌دانشگاهی عبارتند از: علوم ریاضی، علوم تجربی، علوم انسانی و هنر.

دوره کاردانی پیوسته. دانش‌آموزانی که شاخهٔ فنی و حرفه‌ای را انتخاب می‌کنند می‌توانند طبق ضوابطی، دوره پنجساله کاردانی پیوسته (سه سال متوسطه و دو سال کاردانی) را بگذارنند. به فارغ‌التحصیلان این دوره گواهینامه فوق دیپلم (کاردانی) در رشته و گرایشی که تحصیل کرده‌اند اعطا خواهد شد.

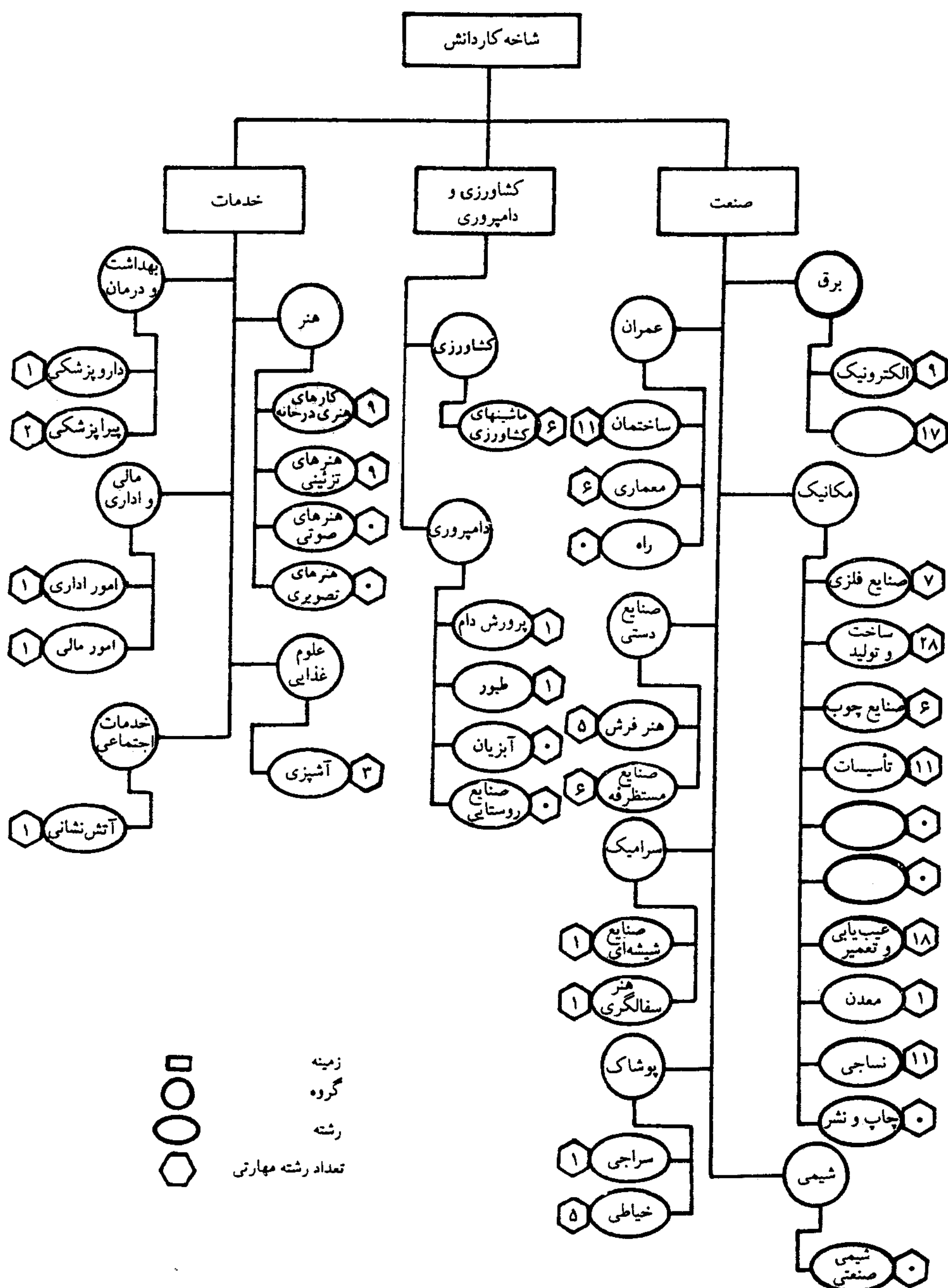
منظور از گرایش تحصیلی، آخرین تقسیم‌بندی ساختار دوره متوسطه است و کوچکترین جزء برخی از رشته‌های تحصیلی است. نمودارهای ۱ـ۵ و ۲ـ۵ شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی آموزش متوسطه و شاخه کاردانش را نشان می‌دهند.

---

۱. *همان*؛ ص ۵.

نمودار ۱ـ۵ نمودار آموزش متوسطه مورد اجرا در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸
(سازمان قوانین آموزش و پرورش؛ ص ۲۱۵)

نمودار ۲ـ۵ نمودار شاخه کاردانش (*همان*؛ ص ۲۱۶)

تصویری از وضعیت کمی آموزش متوسطه و پیش‌دانشگاهی و چگونگی توزیع دانش‌آموزان در رشته‌های مختلف تحصیلی

طبق جدول ۱ـ۳ مربوط به بحث آموزش و پرورش ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۲۲ـ۱۳۲۳، ۲۸۶ دبیرستان نظری، یک مرکز آموزش کشاورزی و ۹ هنرستان فنی در دورهٔ متوسطه در ایران وجود داشته است که در آنها ۲۴۶۸۲ دانش‌آموز تحصیل کرده‌اند.[۱]

در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ طبق آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش در دوره‌های متوسطه و پیش‌دانشگاهی حدود ۴ میلیون و ۳۰۰ هزار نفر در ۱۵۵۰۵ آموزشگاه تحصیل کرده‌اند که ۲۱۰۹۰۷۲ نفر آنان دختر بوده‌اند. این تعداد در ۱۳۶۵۹ کلاس آموزش دیده‌اند.

رشد دانش‌آموزان متوسطه در بعضی از سالها نسبت به سال قبل ۱۲ درصد بوده است. رشد دانش‌آموزان متوسطه و پیش‌دانشگاهی در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ نسبت به سال قبل ۹/۶۷ درصد بوده است.

بررسی آمار دورهٔ متوسطه و پیش‌دانشگاهی سال تحصیلی ۱۳۷۶ـ۱۳۷۷ نشان می‌دهد که از کل دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه ۱۰/۶۹ درصد در مدارس متوسطه روستا تحصیل کرده‌اند. نمودارهای ۳ـ۵ و ۴ـ۵، توزیع دانش‌آموزان تمام پایه‌های تحصیلی و دوره‌ها را در کشور و در استانها در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ نشان می‌دهند.

جداول ۱ـ۵ و ۲ـ۵ درصد دانش‌آموزان کشور و مناطق روستایی را به تفکیک رشته در دورهٔ متوسطه نشان می‌دهند. در این جداول دانش‌آموزان نظام قدیم متوسطه و دورهٔ بزرگسالان منظور نشده است.

جدول ۱ـ۵ درصد دانش‌آموزان کل کشور نظام جدید متوسطه در سال تحصیلی ۱۳۷۶ـ۱۳۷۷

رشته‌های متوسطه	کل	دختر	پسر
ریاضی ـ فیزیک	۲۰/۵۱	۲۴/۵۷	۱۶/۵۷
علوم تجربی	۲۵/۴۰	۲۰/۲۵	۳۰/۴۰
ادبیات فارسی	۳۰/۸۷	۲۴/۸۰	۳۶/۷۶
فنی و حرفه‌ای	۱۲/۳۶	۱۷/۷۱	۷/۱۷
کاردانش	۱۰/۸۴	۱۲/۶۵	۹/۰۸
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

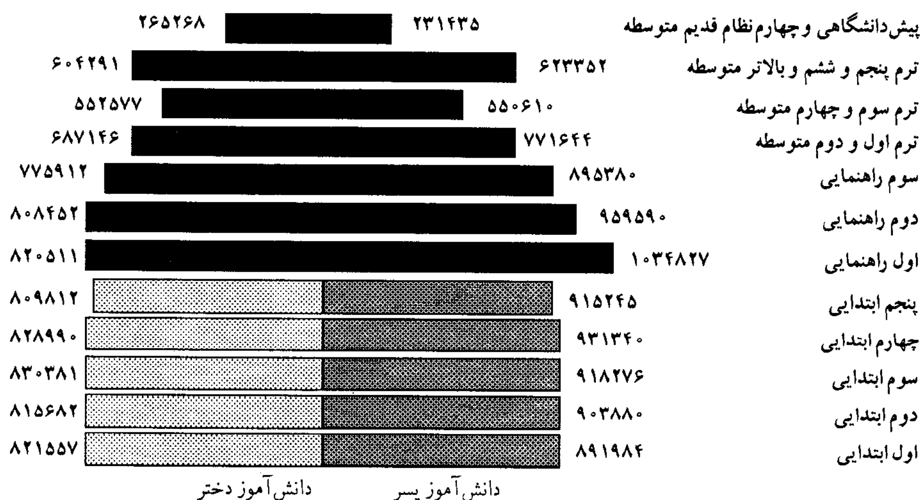
۱. دفتر هماهنگی طرحها و تلفیق برنامه‌ها؛ *آمار تفصیلی سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸*.

۲۰۰۰
۱۸۰۰
۱۶۰۰
۱۴۰۰
۱۲۰۰
۱۰۰۰
۸۰۰
۶۰۰
۴۰۰
۲۰۰
۰

متوسطه
راهنمایی
ابتدایی
سایردوره‌ها

آذربایجان شرقی
آذربایجان غربی
اردبیل
اصفهان
ایلام
بوشهر
چهارمحال و بختیاری
خراسان
خوزستان
زنجان
سمنان
سیستان و بلوچستان
شهر تهران
شهرستانهای تهران
فارس
قزوین
قم
کردستان
کرمان
کرمانشاه
کهگیلویه‌وبویراحمد
گلستان
گیلان
لرستان
مازندران
مرکزی
هرمزگان
همدان
یزد

نمودار ۳ـ۵ توزیع دانش‌آموزان استانهای کشور در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸

نمودار ۴ـ۵ توزیع دانش‌آموزان سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ در پایه‌های مختلف تحصیلی

جدول ۲ـ۵ درصد دانش‌آموزان نقاط روستایی نظام جدید متوسطه در سال تحصیلی ۱۳۷۶ـ۱۳۷۷

رشته‌های متوسطه	کل	دختر	پسر
ریاضی ـ فیزیک	۷/۷۶	۵/۵۲	۹/۵۴
علوم تجربی	۲۱/۲۳	۲۵/۵۴	۱۷/۹۸
ادبیات فارسی	۵۷/۴۱	۶۶/۲۵	۵۰/۷۳
فنی و حرفه‌ای	۶/۵۲	۵/۳	۱۱/۰۵
کاردانش	۷/۰۵	۲/۱۴	۱۰/۷۷
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

طبق آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۳۷۶ـ۱۳۷۷ از کل دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه ۲۰/۵۱ درصد در رشته ریاضی ـ فیزیک، ۲۵/۴۰ درصد در رشته علوم تجربی، ۳۰/۸۷ درصد در رشته ادبیات فارسی، ۱۲/۳۶ درصد در رشته فنی و حرفه‌ای و ۱۰/۸۴ درصد در شاخه کاردانش بوده‌اند.

ویژگیهای دبیران دورهٔ متوسطه

نقش آموزگار در دلهاست دگری جای او نمی‌گیرد
آنکه دلها به عشق او زنده است در دل عاشقان نمی‌میرد

در فرایند آموزش و پرورش دانش‌آموزان دبیرستانی، دبیران نقش مهمی را برعهده دارند. جایگاه و نقش معلمان در همه دوره‌های تحصیلی از جمله در دورهٔ متوسطه بحدی است که صاحبنظران بدون وجود معلمان شایسته بازسازی و اصلاح نظام آموزش و پرورش را موفقیت‌آمیز نمی‌دانند.

ژان پیاژه می‌گوید: «زیباترین طرح اصلاح و بازسازی آموزش و پرورش، در صورتی که معلم به تعداد کافی و با کیفیت مطلوب در اختیار نباشد، با شکست رو به رو خواهد شد».[1]

همان ویژگیهایی که درباره معلمان دورهٔ ابتدایی و راهنمایی تحصیلی گفته شد، درباره دبیران دورهٔ متوسطه نیز صادق است، لذا از ذکر دوباره آنها خودداری می‌شود.

۱. پیاژه، ژان؛ *روانشناسی و دانش‌آموزش و پرورش*؛ ترجمه علیمحمد کاردان؛ ص ۱۳۹.

دبیران این دوره علاوه بر مهارتهای انسانی، ادراکی و فنی باید با خصوصیات دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه و فرایند رشد ابعاد وجود آنان آشنا باشند و سعی کنند، وظایف خود را در دبیرستان بشناسند و بخوبی انجام دهند و به ویژگیهای شخصیتی و حرفه‌ای یک معلم خوب، ماهر و موفق به شرح ذیل توجه کنند:[1]

- در شناخت خویش از جنبه‌های جسمانی، عاطفی، عقلانی، اجتماعی و اخلاقی و نیازها و مشکلات خود توانایی دارد.
- به خودسنجی و ارزشیابی از خود اهمیت دهد؛ از این رو همواره فهرستی از خصوصیات و رفتار معلمان موفق تهیه کرده و خصایص خود را با آن بسنجد و به ارزیابی مستمر خویش بپردازد.
- هرچه می‌گوید، خود عمل کند.
- دانش‌آموزان او را دوست دارند و او دانش‌آموزان را دوست دارد.
- در شناخت جنبه‌های جسمانی، اخلاقی، اجتماعی، عاطفی و عقلانی دانش‌آموزان توانایی دارد.
- اصول حاکم بر یادگیری را می‌شناسد و سعی دارد از آنها در تدریس و تربیت استفاده کند.
- یک‌یک دانش‌آموزان را بشناسد و در کلاس و فضای مدرسه، به نام، هر دانش‌آموز را صدا کند.
- دانش‌آموزان از تُن صدای او در کلاس خوششان آید. صدای او گرم و کلماتش نرم و پربار از محبت است.
- مبتکر و خلاق است و در کلاس درس و طرحهایش، نوآوری وجود دارد.
- به هنگام درس دادن نه بسیار بلند حرف بزند و نه آهسته، بلکه به تناسب، صحبت کند. فریاد نکشد و غیره.
- سعی دارد موافق نیازهای دانش‌آموزان درس دهد.
- از استعدادهای سرشار خود در تدریس، فن معلمی و زندگی استفاده کند.
- نه تنها نباید بر رشد عقلانی و پیشرفت تحصیلی شاگردان تکیه کند، بلکه بر

---

۱. *سیمای معلم*؛ ص ۷۳ به نقل از نوشته دکتر صدیقی، کتابهای روش تدریس، نظرخواهی از دانش‌آموزان و تجارب نگارنده.

رشدی همه‌جانبه پایبند است.

- تجربیات و اندوخته‌های خود را به رشته تحریر درآورد و سعی دارد به نحو مقتضی آنها را در اختیار معلمان دیگر قرار دهد.

- در یک دفتر یادداشت نمره، حضور و غیاب دانش‌آموزان و آنچه دربارهٔ سلامتی و رفتار آنان دیده است، در آن بنویسد.

- با روشهای اداره کلاس آشنایی دارد و از نظر مدیریت کلاس و کلاس‌داری مهارت لازم دارد.

- مطالب درسی را صمیمانه و با علاقه بیان کند و مطالب مهم را خاطر نشان کند و در بیان مطالب درسی در کلاس مهارت دارد.

- تمرینهای داده شده به دانش‌آموزان و تکالیف آنان را تصحیح کند. با دقت موارد اشتباه را خوانا بنویسد و دراجرای نکات یادآوری شده توسط شاگردان اصرار ورزد.

- در گروههای آموزشی و شوراهای مدرسه فعالانه شرکت کند و به ارائه نظرات و دیدگاههای خود در مسائل آموزشی و پرورشی بپردازد.

- او در مجسم کردن مطالب به وسیله نمودارها و تصاویر و بهره گیری از روش نمایشی و استفاده از مثال، سفر، خاطره برای تفهیم مباحث مختلف مهارت دارد.

- او در برخورد با دانش‌آموزان و همکاران باادب است و سعی دارد ارتباطی حسنه و روابطی دوستانه توأم با احترام داشته باشد.

- راه صحیح مطالعه و روش استفاده از کتاب و نحوه یادداشت‌برداری را به شاگردان خود یاد دهد.

- از ادای کلمات زشت بپرهیزد و سعی دارد عصبانی نشود.

- شاگردان را تنبیه بدنی و تهدید نکند و از تحقیر و خفیف کردن آنان مقابل دیگران خودداری کند.

- از روشهای مناسب تشویق و تنبیه استفاده کند و علت استفاده از هر یک را برای شاگردان روشن کند.

- از یاری، همکاری و راهنمایی مدیر مدرسه حداکثر بهره راگیرد و با معلمان، دبیران راهنما، مشاوران مدرسه به تبادل نظر بپردازد و از ارشاد و راهنمایی آنان به موقع استفاده کند.

- با خانوادهٔ دانش‌آموزان در تماس است و آنان را در جریان ویژگیها و چگونگی

وضع تحصیلی فرزندانشان قرار دهد و به پیشنهادهای منطقی آنان توجه کند.

- در کلاس درس با طرح سؤالات ارزنده و جالب خود، دقت شاگردان را برانگیزد و آنان را به اظهار نظر در جوابهای داده شده تشویق کند.

- دانش‌آموزان در کلاس او فعّالند و نقشهای متعددی را برعهده دارند.

- به دوره کردن دروس گذشته اهتمام ورزد و در رفع موارد مبهم بکوشد.

- دانش‌آموزان را به یافتن راه‌حلهای تازه غیر از آنچه خود می‌گوید تشویق کند و به ابتکار و خلاقیت آنان ارزش گذارد.

- اسیر کتابهای درسی نباشد، بلکه کتاب درسی را موافق طرح درسی خود به کار گیرد.

- باانصاف است و تبعیض روا ندارد.

- بدون تأخیر در کلاس حاضر شود و کلاس را زودتر از موقع تعطیل نکند.

- به درست گفتن و درست نوشتن و درست راه رفتن و درست نشستن شاگردان توجه‌دارد‌وسعی‌کند‌تا به مهارت آنان در تندنویسی، تندخوانی و صامت‌خوانی کمک کند.

- به کار معلمی علاقه‌مند است و سعی دارد دانش‌آموزان را به پذیرش این نقش در آینده به تناسب استعداد ترغیب کند.

- سعی دارد در تدریس همواره از روش خاص و واحدی استفاده نکند، بلکه روشهای مختلف تدریس را بخوبی بشناسد و به تناسب موقعیت از آنها استفاده کند.

- به الگو بودن شخصیت معلم معتقد است؛ از این رو سعی کند از همه نظر برای شاگردان الگوی مناسبی باشد.

- در بکارگیری و استفاده از انواع مواد آموزشی و کمک آموزشی و وسایل کارگاهی و آزمایشگاهی مهارت دارد.

- بین دانش‌آموزان رقابت سالم برقرار کند.

- در برقراری انضباط آزادانه در کلاس معتقد است و رفتاری جدی دارد؛ از این رو ضمن کنترل کلاس به دانش‌آموزان در طرح سؤال، اظهارنظر و غیره آزادی دهد و مقررات خشک و افراطی را از کلاس دور کند.

- با اجرای فعالیتهای گروهی و مشارکت شاگردان در امور آموزشی و پرورشی و ادارهٔ کلاس، احساس همکاری و روحیهٔ تعاون را در آنان تقویت کند و بدین وسیله به رشد اجتماعی دانش‌آموزان کمک کند.

دبیران دورهٔ متوسطه از طرق مختلفی تربیت و تأمین می‌شوند؛[1] از جمله:
- تحصیل در دانشگاههای تربیت معلم و استفاده از قانونهای تربیت معلم.
- تحصیل در دانشکده‌های روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاههای کشور.
- تحصیل در دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاههای دیگر کشور.
- تحصیل در مراکز عالی ضمن خدمت فرهنگیان.
- گذراندن دوره آموزش قبل از خدمت برای دارندگان مدارک تحصیلی لیسانس و بالاتر رشته‌های مختلف تحصیلی.

با مصوبه جدید شورایعالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی، وزارت آموزش و پرورش می‌تواند دبیران مورد نیاز خود را از بین فارغ‌التحصیلان رشته‌های آزاد دانشگاهها انتخاب کرده و برای آنان دورهٔ یکساله تربیت دبیر دایر کند.

برنامه‌های درسی دورهٔ متوسطه

در طرح جدید آموزش دورهٔ متوسطه مصوب ۱۳۶۹ درباره سیاستها و اصول حاکم بر برنامه‌های درسی این دوره آمده است:

۱. با توجه به کم شدن یک سال از دورهٔ متوسطه و جدا شدن دورهٔ پیش‌دانشگاهی از دورهٔ سه ساله، سعی شده است درسهایی که محتوای آنها تا حدودی جنبهٔ تخصصی داشته و برای کسانی که مایل به ادامه تحصیل هستند ضرورت بیشتری دارد، به دورهٔ پیش‌دانشگاهی منتقل شوند و در دورهٔ سه ساله متوسطه تأکید بر ارائه درسهایی است که دانش و بینش عمومی دانش‌آموزان را توسعه بخشد و آنان را برای زندگی اجتماعی، ورود به بازارکار و همچنین ادامه تحصیل آماده کند.

۲. به منظور نزدیکتر شدن شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی به یکدیگر در این برنامه‌ها، سعی بر این بوده است که یک هستهٔ مشترک از دروسی که برای همهٔ شاخه‌ها ضروری است با محتوای یکسان ارائه شود تا از یک جهت ضمن بالا بردن پایهٔ علمی

---

۱. در سال تحصیلی ۱۳۷۷-۱۳۷۸، تعداد کل شاغلان دورهٔ متوسطه و دورهٔ پیش‌دانشگاهی ۲۲۰۸۳ نفر بوده‌اند که ۷۱/۸۲ درصد آنان دارای مدرک لیسانس و بالاتر بوده‌اند. ۴۳/۷۹ درصد کارکنان این دوره را زنان تشکیل می‌داده‌اند.

کلیه دانش‌آموزان به صورت هماهنگ، امکان جابه‌جایی بین شاخه‌ها و رشته‌ها را تسهیل کند و از جهت دیگر مسؤولان اجرایی را در سازماندهی بهتر مدارس و نیروی انسانی یاری دهد؛ به همین دلیل دروسی مانند ریاضیات، فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی، بهداشت و غیره، در رشته‌های مختلف با محتوای مشابه ارائه شده است.

۳. به منظور تقویت بینش سیاسی و اجتماعی دانش‌آموزان درسهایی مانند تاریخ، جغرافیا و دانش اجتماعی و اقتصاد در تمام شاخه‌ها به‌طور مشترک ارائه شده است.

۴. چون دانش‌آموزانی که در شاخهٔ کاردانش ادامه تحصیل می‌دهند همانند دانش‌آموزان رشته‌های نظری در تمام روزهای هفته در مدرسه حضور ندارند و عمده فعالیت آنان در جهت فراگیری مهارتها و آموزشهای عملی است، بعضی از دروس مشترک با تعداد واحدهای کمتری ارائه شده است.

دانش‌آموزان این شاخه می‌توانند در صورت تمایل با گذراندن این دروس به دریافت مدرک دیپلم (علاوه بر گواهی مهارت) نائل شوند.

۵. به منظور فراهم کردن امکانات هدایت تحصیلی بهتر برای دانش‌آموزان، سعی شده است دروس سال اول بجز یک یا دو عنوان برای تمام رشته‌ها مشترک در نظر گرفته شود تا دانش‌آموزان بتوانند ضمن گذرانیدن این دروس در سال اول علاقه و استعداد خود را در زمینه گرایشهای مختلف ارزیابی کنند و با آگاهی بیشتری در سالهای بعد، گرایش مورد علاقه خود را انتخاب کنند.

۶. در تقسیم واحدهای درسی بین سه سال و تنظیم جدول ساعات هفتگی سعی بر این بوده است که علاوه بر رعایت همه موارد فوق ساعات هفتگی دروس از ۳۶ ساعت تجاوز نکند تا برنامه‌ریزی اجرایی مدارس دچار مشکل نشود. ساعات آموزش هفتگی دروس هرسال با توجه به محتوای آن به صورت نظری و عملی در جدولها مشخص می‌شود.

برنامه‌های درسی (تعاریف، طول مدت تحصیلی و واحدهای درسی)

در طرح جدید دورهٔ متوسطه، برنامه‌های درسی این دوره و دورهٔ پیش‌دانشگاهی

به صورت دروس عمومی، مشترک، اختصاصی و اختیاری و پودمانهای مهارت و توجه به آموخته‌های خارج از مدرسه[1] ارائه شده است. در این طرح هر یک چنین تعریف شده است:

۱. دروس عمومی: دروسی است که آموختن آنها برای ارتقای سطح علمی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی هر فارغ‌التحصیل دورهٔ متوسطه ضرورت دارد و در تمام شاخه‌های آموزش دورهٔ متوسطه مشترک است.

۲. دروس مشترک (در هر شاخهٔ خاص): گروهی از دروس است که برای همه رشته‌ها و گرایشهای مختلف آن شاخه آموختن آنها الزامی است.

۳. دروس اختصاصی: دروسی است که دانش‌آموز با گذراندن آنها، پایهٔ علمی یا عملی مناسب برای ورود به بازار کار و اشتغال یا ادامه تحصیل در سطوح عالی‌تر در یک رشته یا گرایش خاص کسب می‌کند.

۴. دروس اختیاری: تعدادی از دروس اختصاصی یا دروس مشترک داخل و خارج از برنامه درسی گرایش یا رشته مربوطه است که دانش‌آموز آنها را برحسب علاقه و استعداد خود انتخاب می‌کند.

۵. پودمانهای مهارت: دروسی است که از طریق آنها، مهارتهای حرفه‌ای مورد نیاز برای اشتغال به کار مفید به صورت نظری و عملی آموزش داده می‌شود.

۶. آموخته‌های خارج از مدرسه: مجموعه آموخته‌های نظری و عملی است که هر فرد بدون الزام به حضور به کلاسهای متعارف، می‌تواند مورد آزمون قرار گرفته و ارزش تحصیلی آنها بر اساس آن تعیین شود.

۷. فعالیتهای پرورشی: فعالیتهایی است که به منظور تعمیق باورهای دینی و رشد اخلاقی و تقویت مهارتهای زندگی فردی و اجتماعی و با توجه به استعداد و علایق دانش‌آموزان مطابق با آیین‌نامه‌ها و ضوابط مربوط در کلیه رشته‌ها به‌طور نظری و عملی ارائه می‌شود.

۸. آموزش در دورهٔ متوسطه مبتنی بر نظام سالی واحدی است که دارای ویژگیهای ذیل است:

---

۱. تقسیم‌بندی دروس به عمومی، مشترک، اختصاصی و غیره در آیین‌نامه آموزشی مدارس متوسطه مصوب ۱۳۶۸، ص ۱۳ آمده است.

ـ فرایند آموزش هر درس به طور پیوسته، در طول سال تحصیلی انجام می‌شود.

ـ محتوای ساعات آموزش و میزان تأثیر هر درس در معدل‌گیری بر اساس تعداد واحدهای آن درس مشخص می‌شود.

ـ ارزشیابی در سال اول به صورت پایه‌ای است و چنانچه دانش‌آموز ضوابط ارتقا را کسب نکند باید کلیه دروس این پایه را تکرار کند.

ـ ارزشیابی دروس پایه‌های دوم و سوم به صورت مستقل است و قبولی یا مردودی در هر درس تأثیری بر سایر دروس ندارد.

ـ طول دورهٔ آموزش سه سال است و تعداد واحدهای مورد نیاز برای اخذ دیپلم متوسطه حداقل ۹۶ واحد است.

ـ دانش‌آموزانی که پایه اول را تکرار می‌کنند با رعایت سایر شرایط حداکثر چهار سال تحصیلی می‌توانند در مدارس روزانه تحصیل کنند.

ـ هر واحد درس نظری معادل یک ساعت آموزش در هفته برای طول سال تحصیلی است و هر واحد درس عملی (کارگاهی، آزمایشگاهی، عملیات میدانی و غیره) معادل ۱/۵ تا ۴ برابر ساعات آموزشی یک واحد درس نظری است.

ـ از اول مهر تا آخر شهریور سال بعد یک سال تحصیلی محسوب می‌شود. دوره آموزش رسمی از اول مهر هر سال آغاز و تا پایان اردیبهشت سال بعد ادامه می‌یابد و امتحانات پایان سال در خرداد برگزار خواهد شد.

ـ برای دانش‌آموزان سال سوم، طول سال تحصیلی تا پایان دی سال بعد افزایش خواهد یافت.

ـ در هر سال تحصیلی کلیه واحدهای درسی هر پایه برابر جداول مربوط به دانش‌آموزان ارائه می‌شود و واحدهای دروس انتخابی نیز با توجه به استعداد و علاقه دانش‌آموزان برابر دستورالعمل مربوط به آنان ارائه خواهد شد.

ـ چنانچه پس از برگزاری امتحانات خرداد، برخی از دانش‌آموزان در یک یا چند ماده درسی شرایط قبولی را احراز نکنند، این دروس در تابستان طبق ضوابطی ارائه خواهد شد.

ـ برنامه آموزشی در دورهٔ تابستان به مدت ده هفته ارائه می‌شود که هشت هفته

آن به تشکیل کلاس درس اختصاص دارد و بقیه برای برگزاری امتحانات و اعلام نتیجه منظور می‌شود.

- ساعات آموزش هفتگی دروس نظری و عملی در دورهٔ تابستانی، سه برابر آموزش هفتگی آن دروس در طول سال است.

- دانش‌آموزان سال سوم چنانچه در پایان تابستان نیز موفق به گذراندن برخی از دروس پایه دوم یا سوم نشوند می‌توانند در امتحانات دی شرکت کنند و حداکثر ۳۲ واحد از دروس باقیمانده را امتحان دهند و یا برابر مقررات در واحدهای آموزشی بزرگسالان یا به صورت داوطلب آزاد ثبت نام کنند و باقیمانده دروس را بگذرانند.

- تکرار دروس پایه اول برای دانش‌آموزان مردود پایه اول الزامی است.

- دروس مشترک چهار رشته ریاضی - فیزیک، ادبیات و علوم انسانی، علوم تجربی و علوم و معارف اسلامی حدود ۵۲ واحد است که این دروس بیشتر در سالهای اول و دوم ارائه می‌شود. دروس اختصاصی در هر رشته حدود ۴۴ واحد است که بیشتر در سال سوم ارائه می‌شود.

- دروس مشترک شاخهٔ متوسطه فنی و حرفه‌ای حدود ۵۷ واحد است و دروس اختصاصی برای هر رشته حدود ۳۹ واحد است.

- در کلیه رشته‌های مهارتی شاخهٔ متوسطه کاردانش ۴۹ واحد به دروس عمومی - الزامی و انتخابی و ۴۷ واحد به دروس مهارتی (در شرایط خاص حداقل نهصد ساعت یا معادل بیست واحد درس مهارتی)، تخصصی، پایه متناسب با نیاز رشته‌های مهارتی اختصاص دارد، که دانش‌آموز با گذراندن آنها و کسب گواهینامه یا گواهینامه‌های مهارت مربوطه، موفق به اخذ دیپلم کاردانش در رشته مهارتی مربوطه خواهد شد.

- تعداد واحدهای ارائه شده در تمام رشته‌های تحصیلی دوره متوسطه برای اخذ دیپلم متوسطه حداقل ۹۶ واحد است که معمولاً در طول دوره سه ساله ارائه می‌شود.

- عناوین دروس و تعداد واحدهای هر درس در رشته‌های نظری علوم تجربی، ریاضی - فیزیک، ادبیات و علوم انسانی به شرح جداول ۳ـ ۵، ۴ـ ۵، ۵ ـ ۵، ۶ـ ۵ و ۷ـ ۵ است.

جدول ۵.۳ رأی صادره در دویست و ششمین جلسه گروه دوم شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش (هیئت اجرایی نظام جدید آموزش متوسطه) مورخ ۷۸/۲/۲۱

سال اول مشترک

نام درس		واحد	ساعت
تعلیمات دینی و قرآن (۱)		۲+۲	۲+۲
زبان فارسی «۱»		۲	۲
ادبیات فارسی «۱»		۲	۲
عربی «۱»		۲	۲
زبان خارجی «۱»		۳	۳
فیزیک «۱» و آزمایشگاه		۲+۰/۵	۲+۱
شیمی «۱» و آزمایشگاه		۲+۰/۵	۲+۱
ریاضی «۱»		۴	۴
مطالعات اجتماعی		۳	۳
علوم زیستی و بهداشت		۲	۲
آمادگی دفاعی «۱»		۱	تراکمی
تربیت بدنی «۱»		۱	۲
دروس انتخابی	پرورشی	۱	۲
	جبرانی یا تکمیلی، مهارتی	۲	۴
جمع		۳۲	۳۶

سال دوم رشته ادبیات و علوم انسانی

نام درس		واحد	ساعت
تعلیمات دینی و قرآن «۲»		۲+۱	۲+۱
زبان فارسی «۲»		۲	۳
ادبیات فارسی «۲»		۲	۲
عربی «۲» ویژه علوم انسانی		۴	۴
زبان خارجی «۲»		۲	۲
جامعه‌شناسی «۱»		۲	۲
اقتصاد		۲	۲
آمار و مدلسازی		۲	۲
تاریخ ایران و جهان «۱»		۴	۴
تاریخ‌ادبیات‌ایران‌وجهان«۱»		۲	۲
جغرافیا «۱»		۳	۴
تربیت بدنی «۲»		۱	۲
دروس انتخابی	پرورشی	۱	۲
	جبرانی یا تکمیلی، مهارتی	۱	۲
جمع		۳۱	۳۶

سال سوم رشته ادبیات و علوم انسانی

نام درس	واحد	ساعت	پیش‌نیاز
تعلیمات دینی و قرآن«۳»	۲+۱	۲+۱	-
زبان فارسی تخصصی	۲	۳	-
ادبیات فارسی تخصصی	۲	۲	-
عربی «۳» (ویژه علوم انسانی)	۴	۴	عربی (۲) ویژه علوم انسانی
زبان خارجی «۳»	۲	۲	-
جامعه‌شناسی «۲»	۲	۲	جامعه‌شناسی ۱
روان‌شناسی	۲	۲	-
ریاضی ویژه علوم انسانی	۲	۲	-
تاریخ ایران و جهان «۲»	۳	۳	-
تاریخ‌ادبیات‌ایران‌وجهان«۲»	۲	۲	-
جغرافیا «۲»	۳	۴	-
آرایه‌های ادبی	۲	۲	-
فلسفه و منطق	۳	۳	-
تربیت بدنی «۳»	۱	۲	-
جمع	۳۳	۳۶	-

موضوع: جدول دروس رشته ادبیات و علوم‌انسانی شاخه نظری در دویست و ششمین جلسه هیئت اجرایی نظام جدید آموزش متوسطه مورخ ۷۸/۲/۲۱ به تصویب رسید.

جدول ۵.۴ رأی صادره در دویست و ششمین جلسه گروه دوم شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش (هیئت اجرایی نظام جدید متوسطه) مورخ ۷۸/۲/۲۱

سال اول مشترک

نام درس		واحد	ساعت
تعلیمات دینی و قرآن(۱)		۲+۲	۲+۲
زبان فارسی «۱»		۲	۲
ادبیات فارسی «۱»		۲	۲
عربی «۱»		۲	۲
زبان خارجی «۱»		۳	۳
فیزیک «۱» و آزمایشگاه		۲+۰/۵	۲+۱
شیمی «۱» و آزمایشگاه		۲+۰/۵	۲+۱
ریاضی «۱»		۴	۴
مطالعات اجتماعی		۳	۳
علوم زیستی و بهداشت		۲	۲
آمادگی دفاعی «۱»		۱	تراکمی
تربیت بدنی «۱»		۱	۲
دروس انتخابی	پرورشی	۱	۲
	جبرانی یا تکمیلی، مهارتی	۲	۴
جمع		۳۲	۳۶

سال دوم رشته علوم تجربی

نام درس	واحد	ساعت
تعلیمات دینی و قرآن«۲»	۲+۱	۲+۱
زبان فارسی «۲»	۲	۲
ادبیات فارسی «۲»	۲	۲
عربی «۲»	۲	۲
زبان خارجی «۲»	۲	۲
فیزیک و آزمایشگاه «۲»	۳	۴
شیمی و آزمایشگاه «۲»	۳	۴
ریاضی «۲»	۴	۴
هندسه «۱»	۲	۲
زیست‌شناسی‌وآزمایشگاه«۱»	۴	۴
جغرافیای عمومی و استان	۳	۳
تربیت بدنی «۲»	۱	۲
درس انتخابی (پرورشی)	۱	۲
جمع	۳۲	۳۶

سال سوم رشته علوم تجربی

نام درس	واحد	ساعت	پیش‌نیاز
تعلیمات دینی و قرآن «۳»	۲+۱	۲+۱	-
زبان فارسی «۳»	۲	۲	-
ادبیات فارسی «۳»	۲	۲	-
عربی «۳»	۲	۲	-
زبان خارجی «۳»	۲	۲	-
فیزیک و آزمایشگاه «۳» ویژه علوم تجربی	۳	۴	فیزیک و آزمایشگاه ۲
شیمی و آزمایشگاه «۳»	۳	۴	شیمی و آزمایشگاه۲
ریاضی «۳»	۳	۳	ریاضی ۲
آمار و مدلسازی	۲	۲	-
زیست‌شناسی‌وآزمایشگاه«۲»	۴	۴	زیست‌شناسی و آزمایشگاه ۱
زمین‌شناسی	۲	۲	-
تاریخ معاصر ایران	۲	۲	-
تربیت بدنی «۳»	۱	۲	-
درس انتخابی (جبرانی تکمیلی یا مهارتی)	۱	۲	-
جمع	۳۲	۳۶	

موضوع: جدول دروس رشته علوم تجربی شاخه نظری در دویست و ششمین جلسه هیئت اجرایی نظام جدید آموزش متوسطه مورخ ۷۸/۲/۲۱ به تصویب رسید.

جدول ۵ـ۵ رأی صادره در دویست و ششمین جلسه گروه دوم شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش (هیئت اجرایی نظام جدید آموزش متوسطه) ۷۸/۲/۲۱

سال اول مشترک

نام درس	واحد	ساعت
تعلیمات دینی و قرآن «۱»	۲+۲	۲+۲
زبان فارسی «۱»	۲	۲
ادبیات فارسی «۱»	۲	۲
عربی «۱»	۲	۲
زبان خارجی «۱»	۳	۳
فیزیک «۱» و آزمایشگاه	۲+۰/۵	۲+۱
شیمی «۱» و آزمایشگاه	۲+۰/۵	۲+۱
ریاضی «۱»	۴	۴
مطالعات اجتماعی	۳	۳
علوم زیستی و بهداشت	۲	۲
آمادگی دفاعی «۱»	۱	تراکمی
تربیت بدنی «۱»	۱	۲
دروس انتخابی: پرورشی	۱	۲
دروس انتخابی: جبرانی یا تکمیلی، مهارتی	۲	۴
جمع	۳۲	۳۶

سال دوم رشته ریاضی فیزیک

نام درس	واحد	ساعت
تعلیمات دینی و قرآن «۲»	۲+۱	۲+۱
زبان فارسی «۲»	۲	۲
ادبیات فارسی «۲»	۲	۲
عربی «۲»	۲	۲
زبان خارجی «۲»	۲	۲
فیزیک و آزمایشگاه «۲»	۳	۴
شیمی و آزمایشگاه «۲»	۳	۴
ریاضی «۲»	۴	۴
هندسه «۱»	۲	۲
آمار و مدلسازی	۲	۲
جغرافی عمومی و استان	۳	۳
تربیت بدنی «۲»	۱	۲
دروس انتخابی: پرورشی	۱	۲
دروس انتخابی: جبرانی یا تکمیلی، مهارتی	۱	۲
جمع	۳۱	۳۶

سال سوم رشته ریاضی فیزیک

نام درس	واحد	ساعت	پیش‌نیاز
تعلیمات دینی و قرآن «۳»	۲+۱	۲+۱	-
زبان فارسی «۳»	۲	۲	-
ادبیات فارسی «۳»	۲	۲	-
عربی «۳»	۲	۲	-
زبان خارجی «۳»	۲	۲	-
فیزیک و آزمایشگاه «۳» ویژه ریاضی فیزیک	۴	۵	فیزیک و آزمایشگاه ۲
شیمی و آزمایشگاه «۳»	۳	۴	شیمی و آزمایشگاه ۲
جبر و احتمال	۳	۳	ریاضی ۲
هندسه «۲»	۳	۳	هندسه ۱
حسابان	۴	۴	ریاضی ۲
مبانی کامپیوتر و انفورماتیک	۲	۲	
تاریخ معاصر ایران	۲	۲	
تربیت بدنی «۳»	۱	۲	
جمع	۳۳	۳۶	

موضوع: جدول دروس رشته ریاضی فیزیک شاخه نظری در دویست و ششمین جلسه هیئت اجرایی نظام جدید آموزش متوسطه مورخ ۷۸/۲/۲۱ به تصویب رسید.

جدول ۶ـ۵ جدول دروس عمومی ـ الزامی دورهٔ متوسطه به تفکیک شاخهٔ تحصیلی

نام درس	تعداد واحد	شاخه تحصیلی			
		فنی‌وحرفه‌ای	کاردانش	نظری	
				علوم تجربی و ریاضی فیزیک	ادبیات و علوم انسانی
تعلیمات دینی و قرآن (۱)	۲+۲	×	×	×	×
تعلیمات دینی و قرآن (۲)	۲+۱	×	×	×	×
تعلیمات دینی و قرآن (۳)	۲+۱	×	-	×	×
زبان فارسی (۱)	۲	×	×	×	×
زبان فارسی (۲)	۲	×	×	×	×
زبان فارسی (۳)	۲	-	-	×	-
ادبیات فارسی (۱)	۲	×	×	×	×
ادبیات فارسی (۲)	۲	×	×	×	×
ادبیات فارسی (۳)	۲	-	-	×	-
عربی (۱)	۲	×	×	×	×
عربی (۲) *	۲	×	×	×	-
عربی (۳)	۲	-	-	×	-
زبان خارجی (۱)	۳	×	×	×	×
زبان خارجی (۲)	۲	×	×	×	×
زبان خارجی (۳)	۲	-	-	×	×
مطالعات اجتماعی	۳	×	×	×	×
فیزیک (۱) و آزمایشگاه	۲+۰/۵	×	×	×	×
شیمی (۱) و آزمایشگاه	۲+۰/۵	×	×	×	×
ریاضی (۱)	۴	×	×	×	×
ریاضی (۲)	۴	×	-	×	-
آمار و مدلسازی	۲	-	-	×	×
علوم زیستی و بهداشت	۲	×	×	×	×
تاریخ معاصر ایران	۲	×	×	×	-
جغرافیای عمومی و استان	۳	×	×	×	-
تربیت بدنی (۱)	۱	×	×	×	×
تربیت بدنی (۲)	۱	×	×	×	×
تربیت بدنی (۳)	۱	×	-	×	×
آمادگی دفاعی (۱)	۱	×	×	×	×
دروس انتخابی: پرورشی (۱)	۱	×	×	×	×
دروس انتخابی: پرورشی (۲)	۱	-	-	×	×
دروس انتخابی: آموزشی (۱)	۱	×	×	×	×
دروس انتخابی: آموزشی (۲)	۱	×	×	×	×
دروس انتخابی: آموزشی (۳)	۱	-	-	×	×
جمع		۵۷	۴۹	۶۹	۵۲

* در شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش درس عربی (۲) به دو قسمت تقسیم شده و تحت عنوان دروس عربی ۲/۱ و ۲/۲ به ترتیب در سالهای دوم و سوم هرکدام به میزان یک واحد ارائه خواهد شد.

جدول ۵.۷ جدول دروس اختصاصی - الزامی رشته‌های متوسطه شاخه نظری

رشته ادبیات و علوم انسانی		رشته علوم تجربی		رشته ریاضی فیزیک	
نام درس	تعداد واحد	نام درس	تعداد واحد	نام درس	تعداد واحد
زبان فارسی تخصصی	۲	فیزیک و آزمایشگاه (۲)	۳	فیزیک و آزمایشگاه (۲)	۳
ادبیات فارسی تخصصی	۲	فیزیک و آزمایشگاه (۳) (ویژه علوم تجربی)	۳	فیزیک و آزمایشگاه (۳) (ویژه ریاضی فیزیک)	۴
عربی (۲) ویژه علوم انسانی	۴	شیمی و آزمایشگاه (۲)	۳	فیزیک و آزمایشگاه (۲)	۳
عربی (۳) ویژه علوم انسانی	۴	شیمی و آزمایشگاه (۳)	۳	شیمی و آزمایشگاه (۳)	۳
جامعه‌شناسی (۱)	۲	هندسه (۱)	۲	هندسه (۲)	۲
جامعه‌شناسی (۲)	۲	ریاضی (۳)	۳	جبر و احتمال	۳
اقتصاد	۲	زیست‌شناسی و آزمایشگاه (۱)	۴	هندسه (۲)	۳
روان‌شناسی	۲	زیست‌شناسی و آزمایشگاه (۲)	۴	حسابان	۴
ریاضی ویژه علوم انسانی	۲	زمین‌شناسی	۲	مبانی کامپیوتر و انفورماتیک	۲
تاریخ ایران و جهان (۱)	۴				
تاریخ ایران و جهان (۲)	۳				
تاریخ ادبیات ایران و جهان (۱)	۲				
تاریخ ادبیات ایران و جهان (۲)	۲				
جغرافیا (۱)	۳				
جغرافیا (۲)	۳				
آرایه‌های ادبی	۲				
فلسفه و منطق	۳				
جمع	۴۴	جمع	۲۷	جمع	۲۷

بررسی جداول و ساعات درسی دورهٔ متوسطه نشان می‌دهد:

- دانش‌آموزان سال اول متوسطه دروس سال اول را به صورت مشترک می‌گذرانند.
- در سال اول متوسطه ۳۲ واحد درسی پیش‌بینی شده است که در ۳۶ ساعت در هر هفته ارائه می‌شود.

- تعداد واحدهای درسی در رشته‌های مختلف در سالهای دوم و سوم متوسطه یکسان نیست.
- در سالهای دوم و سوم متوسطه دروس اختصاصی به تناسب رشته ارائه شده است.
- دروس انتخابی با عنوان پرورشی، جبرانی یا تکمیلی و مهارتی در سال اول با سه واحد پیش‌بینی شده است.
- در ساعات پرورشی مباحث ذیل مطرح می‌شود:

الف) آشنایی با قوانین مهم اجتماعی؛
ب) مهارتهای زندگی؛
ج) بهداشت محیط و خانواده؛
د) فعالیتهای تربیت بدنی؛
ه) فعالیتهای گروهی و اجتماعی؛
و) مهارتهای مطالعه و آیین پژوهش.

برنامه درسی دورهٔ پیش‌دانشگاهی

جدول واحد و ساعات درسی دورهٔ پیش‌دانشگاهی

در طرح جدید نظام آموزش متوسطه مصوب ۱۳۶۹، پس از اتمام دورهٔ متوسطه دوره‌ای به نام دورهٔ پیش‌دانشگاهی پیش‌بینی شده است. درباره اهداف این دوره در فصول قبل بحث شده است.

دانش‌آموزانی که دورهٔ متوسطه را به پایان می‌رسانند طبق ضوابطی می‌توانند به دورهٔ پیش‌دانشگاهی وارد شده و ادامه تحصیل دهند.

دانش‌آموزانی که در سال تحصیلی ۱۳۷۷-۱۳۷۸ فارغ‌التحصیل می‌شوند می‌توانند براساس معدل کتبی امتحانات نهایی متوسطه و مبتنی بر ظرفیت و امکانات مراکز پیش‌دانشگاهی هر منطقه ثبت نام کنند.[۱]

شورایعالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی در جلسه ۳۷۹ مورخ ۱۳۷۸/۶/۱۴ اهداف، اصول و برنامه این دوره را به شرح ذیل تصویب و برای اجرا به وزارت آموزش و پرورش ابلاغ کرد:

---

۱. در سالهای قبل به جای معدل دورهٔ متوسطه، شرکت و موفقیت در کنکور ورود به دورهٔ پیش‌دانشگاهی از جمله ضوابط ادامه تحصیل بوده است.

۱. اهداف دوره

- تعمیق آموزش دروس تخصصی دوره دبیرستان.
- فراهم آوردن زمینه‌های مناسب و آمادگی لازم جهت ادامه تحصیل در دوره‌های آموزش عالی.
- هدایت دانش‌آموزان به دوره‌های آموزش عالی مطابق با استعداد و علاقه آنها.
- فراهم آوردن زمینه مناسب برای شکوفایی خلاقیت و افزایش معرفت علمی و فرهنگی دانش‌آموزان.

۲. اصول حاکم بر برنامه‌های درسی

الف) قابلیت انعطاف در برنامه‌ها به منظور:
- امکان تغییر گرایش تحصیلی دانش‌آموزان بر اساس استعداد و علایق آنان.
- فراهم نمودن امکان رقابت تعداد بیشتر افراد جهت ورود به هر یک از رشته‌های دانشگاهی.

ب) ارائه آموزشهای جبرانی جهت تقویت پذیرفته‌شدگان مناطق محروم و گروههای خاص.

ج) ارائه دروس اختصاصی دورهٔ دبیرستان با عمق بیشتر.

د) ارائه دروس اجباری و اختیاری به منظور شکوفایی خلاقیت و تقویت بینش علمی و فرهنگی دانش‌آموزان.

۳. رشته‌های پیش‌دانشگاهی

الف) علوم ریاضی؛
ب) علوم تجربی؛
ج) علوم انسانی؛
د) هنر:
ه) علوم و معارف اسلامی.

۴. برنامه دورهٔ پیش‌دانشگاهی

الف) تعداد واحدهای دورهٔ پیش‌دانشگاهی ۲۴ است (هر واحد درسی معادل سه ساعت آموزش) است.

ب) تقسیم‌بندی واحدهای درسی به قرار ذیل است:
- دروس عمومی ۸ واحد؛

- دروس تخصصی ۱۶ واحد؛
- دروس اختیاری.

ج) دروس عمومی عبارتند از:

- معارف اسلامی ۲ واحد؛
- زبان فارسی ۲ واحد؛
- زبان خارجه ۴ واحد.

در برنامه این دوره تأکید شده است که کلیه دانش‌آموزان دورهٔ پیش‌دانشگاهی باید در آزمون روخوانی قرآن نمرهٔ قبولی کسب کنند. همچنین درس زبان خارجه در برنامه به صورت چهار واحد نظری ارائه می‌شود. برنامه دورهٔ پیش‌دانشگاهی رشته‌های علوم ریاضی، علوم انسانی، علوم تجربی، علوم و معارف اسلامی و هنر به شرح جداول ۸ـ۵، ۹ـ۵، ۱۰ـ۵، ۱۱ـ۵ و ۱۲ـ۵ است.

راهنمایی و مشاوره در دورهٔ متوسطه

تحقیقات انجام گرفته دربارهٔ دورهٔ متوسطه در ایران حاکی از آن است که دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه با مشکلات جسمانی، اخلاقی و مذهبی، عاطفی، اجتماعی و تحصیلی مواجهند.

بر اساس بررسی‌ای که دفتر مشاوره و تحقیق وزارت آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۳۷۰ـ۱۳۷۱ دربارهٔ دانش‌آموزان کشور انجام داده است[۱]، ۱۳/۳ درصد دانش‌آموزان پسر مورد مطالعه و ۱۰/۷ درصد دانش‌آموزان دختر با مشکلات تحصیلی، ۹/۱ درصد پسران و ۶/۷ درصد دختران با مشکلات رشد جسمی و ۱۷/۹ درصد پسران و ۱۶/۲ درصد دختران با مشکلات روان ـ رنجوری رو به رو بوده‌اند.

در این بررسی مشکلات تحصیلی دانش‌آموزان عبارت بوده است از:

اختلال در یادگیری؛ ترک تحصیل؛ مردودی؛ عقب‌ماندگی ذهنی؛ تنبلی و عدم انجام تکالیف درسی.

---

۱. ر.ک.: فرقانی‌رئیسی، شهلا؛ *تحقیق شناسایی، تنوع و فراوانی ناهنجاریهای رفتاری دانش‌آموزان کشور.*

جدول ۸ـ۵ برنامه دورهٔ پیش‌دانشگاهی رشته علوم ریاضی

نیمسال اول	تعداد واحد	نیمسال دوم	تعداد واحد
معارف اسلامی	۱	معارف ۲	۱
زبان فارسی ۱	۱	زبان فارسی ۲	۱
زبان خارجه ۱	۲	زبان خارجه ۲	۲
فیزیک ۱	۲	فیزیک ۲	۲
شیمی ۱	۲	شیمی ۲	۲
حساب دیفرانسیل و انتگرال ۱	۲	حساب دیفرانسیل و انتگرال ۲	۲
هندسه تحلیلی و جبر خطی	۲	ریاضیات گسسته	۲
جمع	۱۲	جمع	۱۲

جدول ۹ـ۵ برنامه دورهٔ پیش‌دانشگاهی رشته علوم انسانی

نیمسال اول	تعداد واحد	نیمسال دوم	تعداد واحد
معارف اسلامی ۱	۱	معارف اسلامی ۲	۱
زبان فارسی ۱	۱	زبان فارسی ۲	۱
زبان خارجه ۱	۲	زبان خارجه ۲	۲
ادبیات فارسی ۱	۱/۵	ادبیات فارسی ۲	۱/۵
عربی ۱	۱/۵	عربی ۲	۱/۵
تاریخ	۲	جغرافیا	۲
علوم اجتماعی	۲	فلسفه	۲
ریاضی پایه ۱	۱	ریاضی پایه ۲	۱
جمع	۱۲	جمع	۱۲

جدول ۱۰ـ۵ برنامه دورهٔ پیش‌دانشگاهی رشته علوم تجربی

نیمسال اول	تعداد واحد	نیمسال دوم	تعداد واحد
معارف اسلامی ۱	۱	معارف اسلامی ۲	۱
زبان فارسی ۱	۱	زبان فارسی ۲	۱
زبان خارجه ۱	۲	زبان خارجه ۲	۲
فیزیک ۱	۱/۵	فیزیک ۲	۱/۵
شیمی ۱	۲	شیمی ۲	۲
ریاضی عمومی ۱	۱/۵	ریاضی عمومی ۲	۱/۵
زیست‌شناسی ۱	۲	زیست‌شناسی ۲	۲
علوم زمین ۱	۱	علوم زمین ۲	۱
جمع	۱۲	جمع	۱۲

جدول ۱۱ـ۵ برنامه دورهٔ پیش‌دانشگاهی رشته هنر

نیمسال اول	تعداد	نوع	نیمسال دوم	تعداد	نوع
معارف اسلامی ۱	۱	نظری	معارف اسلامی ۲	۱	نظری
زبان فارسی ۱	۱	نظری	زبان فارسی ۲	۱	نظری
زبان خارجه ۱	۲	نظری	زبان خارجه ۲	۲	نظری
آشنایی با رشته‌های مختلف هنری	۲	نظری	هنر و ادب فارسی	۲	نظری
سیر هنر در تاریخ (۱)	۲	نظری	سیر هنر در تاریخ ۲	۲	نظری
کارگاه هنر ۱	۲	نظری و عملی	کارگاه هنر ۲	۲	نظری
انسان، فضا، طراحی	۲	نظری و عملی	آشنایی با میراث هنری فرهنگی ایران	۲	نظری و عملی
جمع	۱۲		جمع	۱۲	

جدول ۵.۱۲ برنامه دورهٔ پیش دانشگاهی رشته علوم و معارف اسلامی

نیمسال اول

عنوان درس	تعداد واحد
اخلاق ۱	۱
اصول عقاید ۱	۱/۵
زبان فارسی ۱	۱
زبان خارجه ۱	۲
ادبیات عرب ۱	۲/۵
منطق صوری	۲
اصول فقه	۲
جمع	۱۲

نیمسال دوم

عنوان درس	تعداد واحد
اخلاق ۲	۱
اصول عقاید ۲	۱/۵
زبان فارسی ۲	۱
زبان خارجه ۲	۲
ادبیات عرب ۲	۲/۵
فلسفه	۲
فقه	۲
جمع	۱۲

در بررسی دیگری که در سال ۱۳۷۱ درباره مشکلات نوجوانان دبیرستانی شیراز انجام گرفته است[۱] نشان می‌دهد:

- ۳۷ درصد از دانش‌آموزان دبیرستانی مورد بررسی از استعدادها و رغبتهای خود اطلاع کافی ندارند.
- ۶۲ درصد پسران و ۴۵ درصد دختران نگران پذیرفته شدن در دانشگاه و موفقیت در کنکورند.
- ۵۸/۳ درصد از رشته‌های دانشگاهی بی‌اطلاع هستند.
- ۴۳/۸ درصد درباره انتخاب رشته تحصیلی و انتخاب شغل، با والدین خود توافق ندارند.
- ۳۷ درصد نگران بیکاری پس از تحصیل هستند.

نتایج این تحقیقات و تحقیقات دیگر مؤید ضرورت استفاده از خدمات راهنمایی و مشاوره در دورهٔ متوسطه است؛ از این رو در طرحهای نظام آموزش و پرورش ایران، مانند «طرح کلیات نظام آموزش و پرورش ۱۳۶۷ و طرح نظام جدید متوسطه ۱۳۶۹» توجه به این برنامه مورد تأکید قرار گرفته است. در طرح جدید متوسطه آمده است:

---

۱. صافی، احمد؛ *خانوادهٔ متعادل*؛ ۱۳۷۳، ص ۱۰۹.

«در دورهٔ متوسطه، هر مدرسه از خدمات مشاوره و راهنمایی تحصیلی برخوردار می‌گردد». همچنین علاوه بر هدایت تحصیلی توجه به هدایت شغلی دانش‌آموزان نیز مورد تأکید قرار گرفته و آمده است: «مکمل هدایت تحصیلی، هدایت شغلی است که مخصوصاً برای شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کار دانش واجد اهمیت بسیار است».

برای سیاستگذاری درباره خدمات راهنمایی و مشاوره در دوره‌های مختلف تحصیلی و اجرای پیشنهادهای مطرح شده در طرح تغییر نظام آموزش و پرورش و طرح جدید آموزش متوسطه، کمیسیون راهنمایی و مشاوره از طرف شورای تغییر نظام آموزش و پرورش به وجود آمد و فعالیت خود را از سال ۱۳۷۰ آغاز کرد و سرانجام طرحی نهایی با عنوان «برنامه راهنمایی و مشاوره» در دوره‌های مختلف تحصیلی در ایران تهیه و پیشنهاد کرد.

در این طرح دربارهٔ خدمات مختلف راهنمایی و مشاوره در دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه به شرح ذیل بحث شده است:

- اهداف راهنمایی و مشاوره در هر دوره تحصیلی.
- اهمیت و ضرورت استفاده از خدمات راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش.
- انواع خدمات راهنمایی.
- شرح وظایف شاغلان برنامه راهنمایی و مشاوره.
- شورای تربیتی و مشاوره مدرسه.
- ساعات کار مشاور و دبیر راهنما.
- سازمان و تشکیلات مرکزی، استانها، مناطق و مدارس.

مشاوران دورهٔ متوسطه: شرایط انتخاب و اهم وظایف

در سازمان مدارس متوسطه به تناسب درجهٔ مدارس، اولین باری است که افردی به نام مشاور هدایت تحصیلی منظور شده‌اند و برای آنان وظایف مشخصی تعیین و اعلام شده است. این مشاوران از سال ۱۳۷۰ فعالیت خود را آغاز کرده‌اند.

وزارت آموزش و پرورش طی دستورالعملی به شرح ذیل شرایط احراز پست سازمان مشاوره دورهٔ متوسطه را تعیین و ابلاغ کرده است:

۱. برخورداری از صلاحیت اخلاقی، حرفه‌ای و حسن شهرت.

۲. دارا بودن یکی از شرایط ذیل با رعایت اولویت برای فارغ‌التحصیلان رشته مشاوره:

الف) داشتن حداقل درجه لیسانس در رشته مشاوره.
ب) داشتن حداقل درجه لیسانس در رشته‌های برنامه‌ریزی امور تربیتی، روانشناسی، علوم تربیتی با حداقل سه سال سابقهٔ تدریس یا مربی امور تربیتی.
ج) داشتن حداقل درجه لیسانس با پنج سال سابقه کار، به عنوان امور تربیتی.

چنانچه افراد دیگری باشند که دارای شرایط فوق‌الذکر نبوده ولی صلاحیت مشاوره داشته باشند، با تأیید دفتر مشاوره و برنامه‌ریزی امور تربیتی می‌توانند در این سِمت اشتغال ورزند.

اهم وظایف مشاوران دورهٔ متوسطه

- ایجاد زمینه‌های لازم برای بالا بردن سطح آگاهیهای دانش‌آموزان نسبت به ویژگیها، تواناییها و محدودیتهای فردی.
- شناسایی دانش‌آموزانی که دارای مشکلات تحصیلی و تربیتی هستند و کوشش برای رفع یا تقلیل آن مشکلات.
- انجام مشاوره فردی با دانش‌آموزان در امور تحصیلی، تربیتی و خانوادگی آنان.
- انجام مشاوره گروهی با دانش‌آموزان در امور تحصیلی، تربیتی و خانوادگی آنان.
- آشنا کردن دانش‌آموزان و خانواده‌های آنان با ساختار نظام آموزش و پرورش (اهداف، شاخه‌ها، رشته‌ها و برنامه‌ها) و ضوابط انتخاب رشته.
- کمک به دبیران راهنما و سایر دبیران در انتخاب رشته تحصیلی دانش‌آموزان.
- اجرای آزمونهای هوش، استعداد، رغبت و شخصیت در مدارس متوسطه.
- تدریس درس برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی و مهارتهای زندگی به دانش‌آموزان.

ساعات کار مشاوران مدارس متوسطه تمام وقت، برابر ساعات کار مدارس متوسطه است.

راهنمای تحصیلی در دورهٔ متوسطه و ضوابط انتخاب رشته

در طرح نظام آموزش و پرورش ایران مصوب ۱۳۶۷ دربارهٔ نحوهٔ راهنمایی تحصیلی در دورهٔ متوسطه و ضوابط انتخاب رشته آمده است:

اصل سی و دوم: در نظام آموزش و پرورش، هدایت تحصیلی و شغلی باید

براساس استعداد، علاقه و کوشش دانش‌آموزان و ظرفیت رشته‌های مختلف آموزشی که خود بر حسب نیاز مهارتی، فنی و علمی جامعه و از جمله نیاز به تخصص و آموزش سطوح عالی‌تر تعیین می‌شود، صورت پذیرد.

اصل چهل و پنجم: در نظام آموزش و پرورش ایران، علاقه‌ها و انگیزه‌های دانش‌آموزان و خصوصیات فردی آنان باید مورد توجه قرار گیرد.

اصل بیست و یکم: برنامه‌ریزی و سیاستگذاری آموزشی و درسی باید به‌گونه‌ای باشد که هر یک از رشته‌های تحصیلی از ارزش خاص خود در جامعه بهره‌مند باشد و از ایجاد ارزشهای کاذب برای بعضی از رشته‌ها خودداری شود.

درباره نقش والدین در کمک به انتخاب رشته تحصیلی فرزندان نیز در این طرح آمده است:

مشارکت دادن والدین دانش‌آموز مخصوصاً به هنگام طرح مسائل مهم و انتخاب مسیرهای سرنوشت‌ساز از جمله اصولی است که باید به گونه‌ای چشمگیر در این دوره مورد توجه قرار گیرد.

دقت در مفاد اصول یادشده، مؤید آن است که در دورهٔ متوسطه، هدایت تحصیلی دانش‌آموزان و کمک به آنان در انتخاب رشته تحصیلی از اهم اقداماتی است که باید مورد توجه قرار گیرد.

طبق طرح نظام جدید متوسطه مصوب ۱۳۶۹، دانش‌آموزان سال اول متوسطه در پایان سال مطابق با آیین‌نامه هدایت تحصیلی می‌توانند، رشته‌های علوم تجربی، ریاضی - فیزیک، ادبیات و علوم انسانی و رشته‌های متعدد صنعت، خدمات و کشاورزی و رشته‌های متنوع شاخهٔ کاردانش را انتخاب کنند.

ملاکهای هدایت تحصیلی. بر اساس آیین‌نامهٔ هدایت تحصیلی دانش‌آموزان دورهٔ متوسطه ضوابط ذیل در انتخاب رشته دانش‌آموزان مؤثر است:

- نمرات برخی از دروس دورهٔ راهنمایی تحصیلی و سال اول متوسطه (حداکثر پنجاه امتیاز).
- نظر اولیا (پنج امتیاز).
- نظر دانش‌آموز (پنج امتیاز).
- نظر دبیران دروس مختلف (حداکثر ده امتیاز).
- نتایج آزمونهای رغبت و استعداد (هر کدام ده امتیاز در مجموع بیست امتیاز).

- نظر مشاور بر اساس پرونده تحصیلی (حداکثر ده امتیاز).

در توصیه‌نامهٔ تحصیلی، انتخاب شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی با ذکر اولویت به ترتیب پیشنهاد می‌شود. در ثبت‌نام رعایت حد نصاب نمره الزامی است ولی رعایت اولویتهای پیشنهادی، با آنکه توصیه‌نامه جزو مدارک ثبت نام است، الزامی نیست. در واقع توصیه‌نامه نظر مشورتی است.

ضوابط مربوط به نمرات درسی رشته‌ها و شاخه‌های مختلف

رشته ریاضی - فیزیک

الف) مجموع سه نمره قبولی خرداد یا شهریور هر یک از دروس ریاضی و علوم تجربی در سه پایه در دورهٔ راهنمایی تحصیلی، بدون ضریب کمتر از سی نباشد.

ب) نمره درس ریاضی ۱ (پایه اول) در دوره متوسطه حداقل دوازده باشد و درس فیزیک و آزمایشگاه ۱ را با موفقیت (کسب حداقل نمره ده) گذرانده باشد.

ج) مجموع نمرات دروس مرتبط با رشته در دوره راهنمایی و پایه اول متوسطه باید حداقل ۹۶ باشد؛ به عبارت دیگر معدل دروس مرتبط با رشته از دوازده کمتر نباشد.

رشته علوم تجربی

الف) مجموع سه نمرهٔ پذیرفته شده خرداد یا شهریور هر یک از دروس ریاضی و علوم تجربی در سه پایه در دورهٔ راهنمایی تحصیلی، بدون ضریب کمتر از سی نباشد.

ب) در دورهٔ متوسطه دروس ریاضی ۱، شیمی و آزمایشگاه ۱ و علوم زیستی و بهداشت (دروس سال اول) با موفقیت (کسب نمره حداقل ده) گذرانده شده و حداقل در یکی از سه درس مذکور نمره دوازده اخذ شده باشد.

ج) مجموع نمرات دروس مرتبط با رشته در دورهٔ راهنمایی و پایه اول متوسطه باید حداقل ۱۰۸ باشد؛ به عبارت دیگر معدل دروس مرتبط با رشته از دوازده کمتر نباشد.

رشته ادبیات و علوم انسانی

الف) مجموع سه نمره پذیرفته شدهٔ خرداد یا شهریور، هر یک از دروس ادبیات فارسی (معدل دروس فارسی، دستور، املا و انشا) و عربی در سه پایه در دورهٔ راهنمایی تحصیلی، بدون ضریب کمتر از سی نباشد.

ب) در دروس ادبیات فارسی ۱، زبان فارسی ۱، عربی ۱ و مطالعات اجتماعی نمره حداقل ده کسب شده باشد و معدل نمره دروس ادبیات فارسی ۱ و زبان فارسی ۱

حداقل دوازده باشد.

ج) مجموع نمرات دروس مرتبط با رشته در دورهٔ راهنمایی و پایه اول دورهٔ متوسطه باید حداقل ۱۰۸ باشد؛ به عبارت دیگر، معدل دروس مرتبط با رشته از دوازده کمتر نباشد.

رشته علوم و معارف اسلامی

الف) مجموع سه نمره پذیرفته شده خرداد یا شهریور هر یک از دروس ادبیات فارسی (معدل دروس فارسی، دستور، املا و انشا) و عربی در هر سه پایه در دورهٔ راهنمایی تحصیلی، بدون ضریب کمتر از سی نباشد.

ب) در دروس ادبیات فارسی ۱، زبان فارسی ۱، عربی ۱ و تعلیمات دینی و قرآن ۱ نمره حداقل یعنی ده کسب شده باشد و حداقل در یکی از دو درس عربی ۱ یا تعلیمات دینی و قرآن ۱ نمره دوازده اخذ شده باشد.

ج) مجموع نمرات دروس مرتبط با رشته در دورهٔ راهنمایی و پایه اول دورهٔ متوسطه حداقل ۱۰۸ باشد؛ به عبارت دیگر، معدل دروس مرتبط با رشته از دوازده کمتر نباشد.

شاخهٔ فنی و حرفه‌ای

الف) مجموع سه نمره پذیرفته شده خرداد یا شهریور هر یک از دروس ریاضی، علوم تجربی و حرفه‌وفن در سه پایه در دورهٔ راهنمایی بدون ضریب کمتر از سی نباشد.

ب) در دورهٔ متوسطه دروس ریاضی ۱ و کارگاه خود اتکایی (در صورت انتخاب) با موفقیت (کسب حداقل نمره ده) گذرانیده شده باشد.

ج) مجموع نمرات دروس مرتبط با شاخه دردورهٔ راهنمایی وپایه اول‌دورهٔ متوسطه باید حداقل ۱۳۲ بوده و در صورت عدم انتخاب یا حذف درس کارگاه خوداتکایی، حداقل ۱۲۰ باشد؛ به عبارت دیگر معدل دروس مرتبط با شاخه از ۱۲ کمتر نباشد.

شاخهٔ کاردانش

الف) مجموع سه نمره پذیرفته شده خرداد یا شهریور هر یک از دروس حرفه‌وفن و هنر، در سه پایه در دورهٔ راهنمایی بدون ضریب کمتر از سی نباشد.

ب) در دورهٔ متوسطه درس کارگاه خوداتکایی (در صورت انتخاب) با موفقیت (کسب حداقل نمره ده) گذرانده شده باشد.

ج) مجموع نمرات دروس مرتبط با شاخه در دورهٔ راهنمایی و پایه اول متوسطه دانش‌آموز در صورت انتخاب درس کارگاه خوداتکایی حداقل هفتاد و در صورت عدم

انتخاب یا حذف درس کارگاه خوداتکایی حداقل شصت باشد، به عبارت دیگر معدل دروس مرتبط با شاخه از ده کمتر نباشد.

د) دانش‌آموزان برای ورود به هر یک از رشته‌های مهارتی در شاخهٔ کاردانش علاوه بر احراز شرایط فوق باید ضوابط خاص رشته را که دفتر کاردانش و آموزشهای مهارتی با هماهنگی دفتر مشاوره و بهداشت تعیین می‌نماید کسب کنند. شایان ذکر است که در تعیین ضوابط، در صورت لزوم با سایر دستگاههای ذیربط نیز هماهنگی به‌عمل خواهد آمد.

تعیین دوباره شاخه یا رشته تحصیلی. چنانچه دانش‌آموز در خرداد سال اول متوسطه شرایط ورود به هیچ یک از شاخه‌ها و رشته‌ها را به دلایل ذیل کسب نکرده باشد با نظر مشاور می‌تواند تعیین رشته کند:

ـ موفق به کسب نمره ده از درس یا دروس مرتبط پایه اول متوسطه نشده باشد.

ـ نمره درس یا دروس سه پایه راهنمایی از حدنصاب «سی کمتر» نباشد.

ـ نمره درس یا دروس اختصاصی رشته از حدنصاب «دوازده کمتر» نباشد (ویژه رشته‌های نظری).

ـ مجموع نمرات سه پایه راهنمایی و پایه اول متوسطه در دروس مرتبط با شاخه یا رشته از حدنصاب مقرر کمتر باشد؛ به عبارت دیگر معدل دروس مرتبط با شاخه یا رشته به دوازده نرسد.

تغییر شاخه، رشته در دورهٔ متوسطه. در نظام آموزش متوسطه ایران، تغییر شاخه یا رشته تحصیلی پیش‌بینی شده است. شرایط تغییر رشته عبارت است از:

ـ ضوابط ورود به رشته یا شاخه را کسب نکرده باشد.

ـ ضوابط شاخه یا رشته‌هایی را که در محل سکونت وی وجود دارد به دست نیاورده باشد.

ـ موفقیت در امتحان تغییر شاخه یا رشته طبق ضوابط.

مشاوران راهنمای مدارس متوسطه به کمک دبیران راهنما و بر اساس آیین‌نامه هدایت تحصیلی این دوره و مبتنی بر فرم ۱ـ۵ نظر نهایی خود را در فرم ۲ـ۵ درباره رشته تحصیلی هر یک از دانش‌آموزان اعلام می‌کنند.

وزارت آموزش و پرورش
امور اجرایی نظام جدید متوسطه
سال تحصیلی

فرم ۵.۱ هدایت تحصیلی

نام و نام‌خانوادگی: نام پدر: شماره شناسنامه: محل صدور:
تاریخ تولد: کد و نام دبیرستان: استان: منطقه:

شاخه	شاخه کاردانش					شاخه فنی و حرفه‌ای						شاخه نظری																					
رشته												ادبیات و علوم‌انسانی					علوم و معارف اسلامی					علوم تجربی						ریاضی فیزیک				
مواد درسی	حرفه و فن	هنر	کارگاه خود اتکایی	جمع	معدل رشته	ریاضی	علوم تجربی	حرفه وفن	کارگاه خود اتکایی	جمع	معدل رشته	ادبیات	عربی	مطالعات اجتماعی	جمع	معدل رشته	ادبیات	عربی	تعلیمات دینی و قرآن	جمع	معدل رشته	ریاضی	علوم تجربی	شیمی	علوم زیستی بهداشت	جمع	معدل رشته	ریاضی	علوم تجربی	فیزیک	جمع	معدل رشته
حدنصاب نمرات راهنمایی	۳۰	۳۰		۷۰		۳۰	۳۰	۳۰		۱۳۲		۳۰	۳۰				۳۰	۳۰		۱۰۸		۳۰	۳۰			۱۰۸		۳۰	۳۰			
حد نصاب نمرات متوسطه			۱۰	۶۰		۱۰			۱۰	۱۲۰		۱۲	۱۰	۱۰	۱۰۸		۱۰	۱۰	۱۰			۱۰		۱۰	۱۰			۱۲		۱۰	۹۶	
مجموع نمرات راهنمایی																																
نمره یا معدل اول متوسطه					امتیاز						امتیاز					امتیاز					امتیاز						امتیاز					امتیاز
جمع و امتیاز نمرات																																
امتیاز بررسیهای مشاوره‌ای																																
جمع‌کل‌امتیازها																																

تذکر یکم: دانش‌آموز برای ورود به رشته علوم تجربی باید حداقل در یکی از دروس فیزیک ۱، شیمی ۱، علوم‌زیستی و بهداشت یا ریاضی ۱ نمره دوازده کسب کرده باشد.
تذکر دو: دانش‌آموز برای ورود به رشته علوم و معارف اسلامی باید حداقل در یکی از دروس عربی، تعلیمات دینی و قرائت قرآن ۱ نمره دوازده کسب کرده باشد.
دانش‌آموز عزیز با توجه به سوابق تحصیلی و مطالعات انجام شده، پیشنهاد می‌شود در یکی از شاخه‌ها یا رشته‌های آموزش متوسطه، با در نظر گرفتن اولویتهای زیر به تحصیل خود ادامه دهید:

اولویت اول	اولویت دوم	اولویت سوم	اولویت چهارم	اولویت پنجم	اولویت ششم	نام و نام‌خانوادگی مسؤول ثبت نمره:	تاریخ و امضا:
						نام و نام‌خانوادگی مشاور دبیرستان:	تاریخ و امضا:
توضیحات:						نام و نام‌خانوادگی رییس دبیرستان:	مهر و امضا:

فرم ۲ـ۵ بررسیهای مشاوره‌ای

مشاور پس از بررسی پرونده تربیتی ـ تحصیلی با توجه به عوامل مختلف نظیر علایق، استعدادها، تواناییها و ویژگیهای شخصیتی با محاسبه امتیاز ملاکهای ذیل شاخه یا رشته تحصیلی را پیشنهاد می‌کند.

نام و نام‌خانوادگی دانش‌آموز:

شماره دانش‌آموز:

ملاکها	نظریه دانش‌آموز	نظر اولیای دانش‌آموز	نظر دبیران دروس	نتایج تستها	نظر مشاور	جمع امتیاز
شاخه/ رشته/ امتیاز	۵	۵	۱۰	۲۰	۱۰	۵۰
کار دانش						
فنی و حرفه‌ای						
ادبیات و علوم انسانی						
علوم و معارف اسلامی						
علوم تجربی						
ریاضی فیزیک						

نام و نام خانوادگی مشاور: **تاریخ تنظیم:** **امضا مشاور:**

بررسی سهم هر یک از ملاکهای هدایت تحصیلی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموز دورهٔ آموزش متوسطه. برای آگاهی از سهم هر یک از ملاکهای یاد شده پژوهشی در پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش انجام شده است.[1] بخشی از نتایج تحقیق نشان می‌هد:

- بین عملکرد تحصیلی قبلی دانش‌آموزان (نمره‌های درسی سالهای قبل) و پیشرفت تحصیلی بعدی آنان همبستگی مثبت و معنادار وجود دارد.
- همبستگی بین عملکرد تحصیلی قبلی و پیشرفت تحصیلی دربارهٔ دانش‌آموزان شاخهٔ نظری بسیار قوی و دربارهٔ دانش‌آموزان شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش نسبتاً ضعیف است.
- سهم شاخص عملکرد تحصیلی خاص (نمره‌های دروس مربوط به رشته تحصیلی) دانش‌آموزان در سال اول متوسطه در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی آنان معنادار است.
- سهم عملکرد تحصیلی دروس خاص دانش‌آموزان در دورهٔ راهنمایی در پیشرفت تحصیلی بعدی آنان معنادار است.
- افزودن سایر ملاکهای هدایت تحصیلی به شاخصهای مربوط به عملکرد تحصیلی قبلی دانش‌آموزان، (نمره) دقت پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی بعدی آنان را افزایش نمی‌دهد و شاخصهای عملکرد تحصیلی قبلی، به تنهایی، قادر است آنچه را به وسیله همه ملاکهای هدایت تحصیلی پیش‌بینی می‌شود، پیش‌بینی کند و مشارکت سایر ملاکهای هدایت تحصیلی (امتیازهای هوش، رغبت تحصیلی، نظر دانش‌آموز، نظر اولیا، نظر دبیران و نظر مشاور) در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی بعدی دانش‌آموزان از لحاظ آماری معنادار نیست.

راههای توسعه کمی و کیفی دورهٔ متوسطه (عمومی، فنی‌وحرفه‌ای و کاردانش)

از اجرای نظام جدید آموزش متوسطه در ۱۳۷۰ ـ به‌طور آزمایشی ـ تا ۱۳۷۸ ـ هم اکنون ـ هشت سال می‌گذرد. در طراحی، زمینه‌سازی و اجرای این طرح نقاط قوت

---

۱. نویدی، احمد؛ بررسی سهم هر یک از *ملاکهای هدایت تحصیلی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دورهٔ آموزش متوسطه*.

و ضعف وجود داشته و دارد که دربارهٔ بعضی از آنها در مبحث ساختار آموزش و پرورش بحث شده است. اما تاکنون تحقیقات جامعی که موارد قوت و ضعف را بخوبی نشان دهد انجام نگرفته است. فقط طبق توصیه شورای تغییر نظام آموزش و پرورش طرح ارزشیابی از اجرای نظام جدید متوسطه در چهار مرحله انجام شده که گزارش تفصیلی آن به‌طور محدودی منتشر شده است.[1]

اهداف ارزشیابی مرحله سوم که در سال تحصیلی ۱۳۷۲ـ۱۳۷۳ انجام شده است عبارتند از:

«۱. شناخت ویژگیها و قابلیتهای عوامل انسانی به خدمت گرفته شده در طرح.

۲. شناخت مشکلات اجرایی طرح نظام جدید در سال تحصیلی ۱۳۷۲ـ۱۳۷۳.

۳. شناخت و مقایسه نگرش گروههای مختلف مرتبط با نظام جدید و بررسی سیر تحول و جهت تغییر نگرشها.

۴. شناخت و بررسی عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان.

۵. شناخت وضعیت محتوای کتابهای درسی از دید دبیران.

۶. شناخت چگونگی فرایند هدایت تحصیلی و امکانات و لوازم انجام آن.

۷. شناخت نقش مشاور و دبیران راهنما در راهنمایی و هدایت تحصیلی دانش‌آموزان.

۸. شناخت وضعیت گروههای ضمن خدمت و تأثیر آن بر عملکرد گروههای تحت پوشش».[2]

در طرح جامع ارزشیابی در نظام جدید در سال تحصیلی ۱۳۷۲ـ۱۳۷۳ از پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده استفاده شده است. بخشی از یافته‌های این مطالعه عبارتند از:

۱. نیروی انسانی به کار گرفته شده در طرح جدید گرچه در مجموع بخشی از نیروهای زبده و توانای آموزش و پرورش محسوب می‌شود، اما در موارد قابل ملاحظه‌ای فاقد صلاحیت لازم بوده‌اند. سابقه مدیریت ۳۷ درصد مدیران کمتر از سه سال و مدرک تحصیلی ۱۴ درصد مدیران پایینتر از لیسانس بوده است.

---

۱. کیامنش، علیرضا؛ *گزارش ارزشیابی از نظام جدید متوسطه* ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴.

۲. *همان*؛ ص ۷۰.

گرچه مدرک تحصیلی اکثریت دبیران مورد بررسی (۲۸ درس) لیسانس گزارش شده و دبیران بر این اعتقاد بودند که بین رشته‌های تحصیلی آنان و درسی که تدریس می‌کنند هماهنگی کامل وجود دارد، اما مدیران و دانش‌آموزان می‌گویند که تازه بودن محتوای کتاب سبب شده تا دبیران از تسلط لازم بر محتوای دروس برخوردار نباشند.

۲. نگرش همه گروهها به نظام جدید مثبت بوده است. ۸۷ درصد دانش‌آموزان سال اول، ۹۰ درصد دانش‌آموزان سال دوم شاخهٔ نظری، حدود ۸۵ درصد دانش‌آموزان سال دوم شاخهٔ فنی‌وحرفه‌ای و کاردانش نسبت به نظام جدید نظر مثبتی داشته‌اند.

۳. هدایت تحصیلی و شغلی را دانش‌آموزان و اولیای آنان از جمله قوتهای نظام جدید ذکر کرده‌اند. اما جریان هدایت تحصیلی از وضع مناسبی برخوردار نبوده است.

در بسیاری از مدارس اتاق خاصی به کار مشاوران اختصاص نیافته است.

عبدالحسین نفیسی در کتاب هشت *سال تلاش* ابتدا کوششهای انجام شده در سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۵ را تشریح کرده است سپس به طرح تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش و اجرای نظام جدید آموزش متوسطه پرداخته است. در قسمت دستاوردهای نظام جدید آموزش متوسطه آن آمده است:

۱. هدایت تحصیلی دانش‌آموزان در شاخه‌های تحصیلی به گونه‌ای انجام گرفته است که دانش‌آموزان بر اساس علایق و توانمندی خود در شاخه‌های گوناگون به تحصیل مشغول شوند ... بدین ترتیب نسبت دانش‌آموزان فنی‌وحرفه‌ای و کاردانش به کل دانش‌آموزان نظام جدید متوسطه به ۲۶/۵ درصد رسیده است و حال آنکه قبل از اجرای نظام جدید این نسبت ۱۲/۵ درصد بوده است.

۲. تعداد پذیرش دانشجویان در آموزشکده‌های فنی‌وحرفه‌ای وابسته به وزارت آموزش و پرورش افزایش یافته است.

۳. تعداد مراکز مربوط به شاخه کاردانش گسترش یافته و گرایش دانش‌آموزان سال اول متوسطه به این مراکز و رشته‌های متنوع آن افزایش یافته است.

۴. برای تجهیز آزمایشگاههای دبیرستانها و هنرستانهای نظام جدید در فاصله سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۵، ۸۱/۶ میلیارد ریال و برای تجهیز کتابخانه‌های دبیرستانها و هنرستانها ۲/۲ میلیارد ریال سرمایه گذاری شده است.

۵. نرخ ترک تحصیل در نظام جدید متوسطه کمتر از نظام قدیم بوده است.

۶. حدود ۵۰ هزار دانش‌آموز در نظام آموزشهای مهارتی خارج از آموزش و پرورش تحصیلکرده و از امکانات وزارت کار و امور اجتماعی، جهاد سازندگی، نیروی هوایی، وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی و غیره استفاده کرده‌اند.

۷. تغییر رشته به آسانی انجام گرفته است.

در این گزارش کمبود نیروی انسانی ماهر بخصوص در رشته‌های فنی‌وحرفه‌ای، کاهش مداوم هزینه سرانه دانش‌آموزان، کمبود امکانات آزمایشگاهی و کارگاهی و کمی همکاری سازمانهای مختلف در اجرای طرح کاردانش و غیره از جملهٔ مشکلات نظام جدید متوسطه ذکر شده است.

فصل ششم

نقش نهادهای اجتماعی ـ فرهنگی در آموزش و پرورش مدارس

انجمن اولیا و مربیان مدرسه

تعریف انجمن و انجمن اولیا و مربیان مدرسه

انجمن یکی از گروههای سازمان‌یافته‌ای است که به منظور تحقق هدفهای معینی تشکیل می‌شود. عضویت در آن داوطلبانه انجام می‌گیرد و روابط افراد با یکدیگر رسمی است.

یکی از انجمنهای مهم آموزش و پرورش، انجمن اولیا و مربیان مدرسه است. انجمن اولیا و مربیان مدرسه، هیئت منتخبی است از اولیای دانش‌آموزان و مربیان همان مدرسه که با تفاهم و صمیمت در زمینهٔ تحقق اهداف انجمن و طبق آیین‌نامه آن، فعالیت و همکاری می‌کند.

اهمیت و ضرورت تشکیل انجمن اولیا و مربیان مدرسه

از آنجا که خانواده اولین کانون مؤثر در رشد و تکوین شخصیت آدمی و مدرسه مهمترین سازمان رسمی مؤثر در تربیت جسمانی، عقلانی، عاطفی، اخلاقی و اجتماعی کودکان، نوجوانان و جوانان است، برقراری هماهنگی در اهداف، محتوا و روشهای تربیتی این دو نهاد ضرورت دارد. یکی از راههای مناسب برای تحقق این امر، ارتباط خانه و مدرسه است.

در قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۶، ارتباط مستمر با اولیای دانش‌آموزان و استمداد از آنان در تعلیم و تربیت با توجه به نقش مهم خانواده یکی از وظایف وزارت آموزش و پرورش به شمار آمده است.

در طرح نظام آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۸ در اصل ۶۴ آمده است: میان

دو نهاد اجتماعی مدرسه و خانواده باید ارتباط، هماهنگی و همکاری مستمر برقرار باشد.

تاریخچه ظهور و تکوین انجمن اولیا و مربیان

شورایعالی فرهنگ در سال ۱۳۲۶، با تصویب آیین‌نامه‌ای تشکیل انجمن خانه و مدرسه را در هر واحد آموزشی مورد تأکید قرار داد و وظایفی برای آن تعیین کرد.

بعد از انقلاب اسلامی، نام انجمن خانه و مدرسه به انجمن اولیا و مربیان تغییر یافت و در آیین‌نامه‌ای که تهیه و تصویب شد، اهداف، وظایف و چگونگی تشکیل آن در مدارس مشخص شد. در آیین‌نامه اجرایی مدارس مصوب ۱۳۷۷ شورایعالی آموزش و پرورش یکی از ارکان هر واحد آموزشی را انجمن اولیا و مربیان ذکر کرده و هدف کلی و وظایف این انجمنها مشخص شده است.[۱]

برای برنامه‌ریزی، سازماندهی و هدایت امور مربوط به انجمنهای اولیا و مربیان مدارس کشور در تشکیلات مرکزی وزارت آموزش و پرورش، انجمن اولیا و مربیان مرکزی به عنوان یک سازمان وابسته به وجود آمد (نمودار ۱ـ۶).

مسؤولیت انجمن مرکزی با قائم‌مقام وزیر آموزش و پرورش است که مدیر عامل انجمن است.

انجمن اولیا و مربیان مرکزی یک شورایعالی دارد که وظیفه عمده آن سیاستگذاری توسعه انجمنهای اولیا و مربیان مدارس و تصویب مقررات لازم است.

اهداف انجمن اولیا و مربیان مرکزی

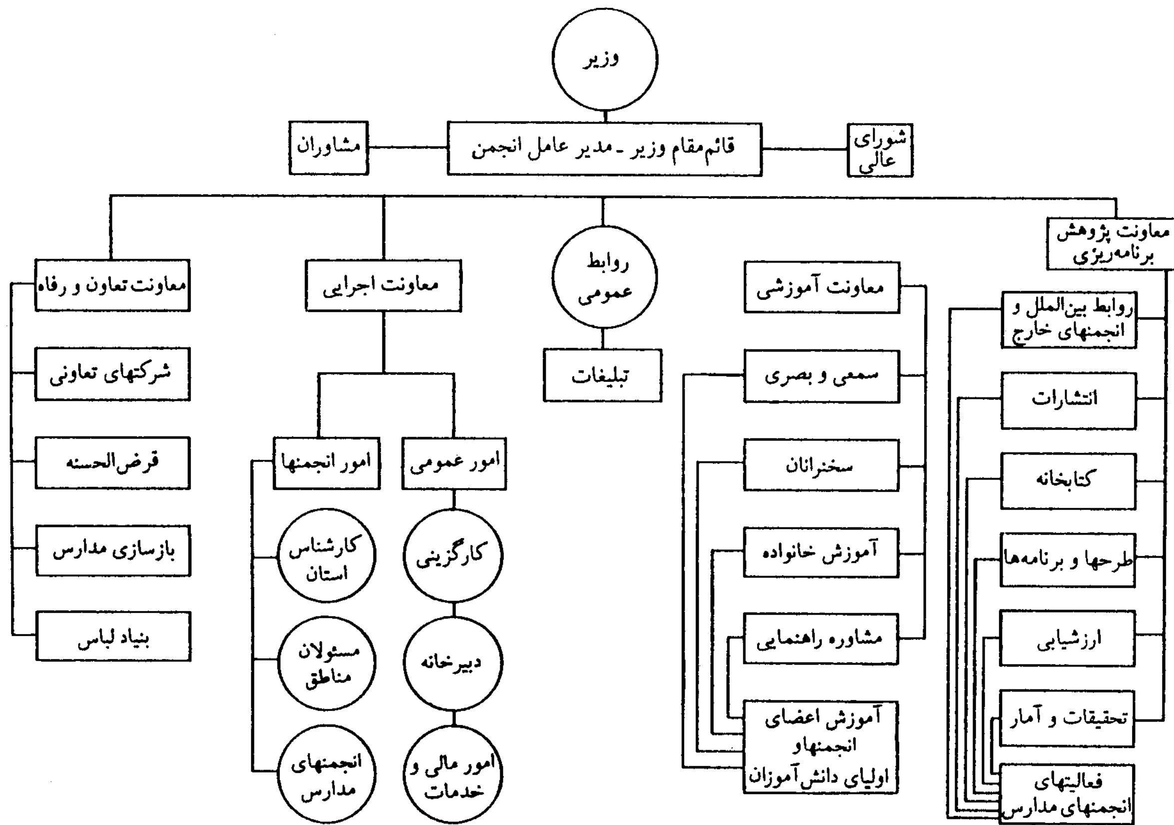
اهداف انجمن اولیا و مربیان مرکزی به شرح ذیل است:

ـ آگاه‌تر کردن پدران و مادران و مربیان به معارف اسلامی، در ارتباط با مسائل رشد و پرورش کودکان، نوجوانان و جوانان با توجه به نیازهای آنان.

ـ ایجاد، تقویت و تحکیم رابطه صمیمی بین اولیا و مربیان از یک طرف و فرزندان از طرف دیگر.

---

۱. ر.ک.: *آیین‌نامه انجمن اولیا و مربیان مدارس مصوب* ۱۳۷۲، *آیین‌نامه اجرایی مدارس مصوب* ۱۳۷۷.

نمودار ۶ـ۱ نمودار سازمانی انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران

ـ مطالعه و بررسی عللی که موجب ناسازگاری یا عواملی که مانع رشد بدنی و روانی کودک، نوجوانان و جوانان می‌شود و یافتن راههای رفع این علل.

ـ جذب امکانات مردمی برای مشارکت همه‌جانبه آنان در پیشبرد اهداف آموزش و پرورش.

برای تحقق اهداف متعدد از جمله اهداف یاد شده، تشکیلاتی در مرکز، استانها و مناطق به وجود آمده است.

اهداف انجمن اولیا و مربیان مدارس

طبق آیین‌نامه مصوب ۱۳۷۲، هر مدرسه، انجمن دارد. هدفهای انجمن اولیا و مربیان مدارس متعدد است؛ از جمله:

۱. تفکر، تلاش، یاری و همکاری در جهت بهبود و پیشبرد هر چه بهتر آموزش و پرورش دانش‌آموزان.

۲. ایجاد و تحکیم پیوندهای لازم بین اولیای دانش‌آموزان و مربیان مدرسه.

۳. بهره‌مندی از امکانات اولیای دانش‌آموزان و جلب مشارکت آنان در امور بهداشتی، آموزشی و پرورشی مدرسه.

۴. تجهیز مدارس به کارگاه و آزمایشگاه و کتابخانه و نمازخانه و توسعه ساختمان مدرسه با همیاری اولیای دانش‌آموزان.

برای تحقق اهداف انجمن مرکزی و انجمن اولیا و مربیان مدارس وظایف انجمنها در آیین‌نامه ۱۳۷۲ مورد بحث قرار گرفته است.

برنامه‌ها و فعالیتها

برای تحقق اهداف انجمن و کمک به آموزش و پرورش دانش‌آموزان مدارس، محور فعالیتهای انجمن عبارتند از:

آموزش خانواده‌ها. در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ بر اساس طرح جامع آموزش خانواده، مدیران مدارس موظف شده‌اند با همکاری انجمن اولیا و مربیان هر مدرسه، دوره‌های آموزش خانواده را طبق برنامه اعلام شده تشکیل دهند. مدت آموزش در هر

دوره تحصیلی شانزده تا بیست ساعت پیش‌بینی شده است.[1] تدریس موضوعاتی نظیر روانشناسی کودک و نوجوان، شیوه‌های تربیت در خانه و مدرسه، مشکلات جنسی و اخلاقی نوجوانان و جوانان، بهداشت جسم و روان کودکان و نوجوانان، راههای مشارکت خانواده‌ها با مدرسه، مدیریت و اقتصاد در خانه و خانواده، مشکلات تحصیلی کودکان و نوجوانان، خدمات راهنمایی و مشاوره و نقش مراکز مشاوره خانواده مورد تأکید قرار گرفته است.

تأسیس و گسترش مراکز مشاوره خانواده. برای کاهش مشکلات خانوادگی دانش‌آموزان و برقراری استحکام بیشتر در خانواده و افزایش آگاهی والدین در رفتار با فرزندان، مراکز مشاوره خانواده زیر نظر انجمن اولیا و مربیان به وجود آمده است. طبق اسناد انجمن، نزدیک به صد مرکز مشاوره خانواده در سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸ فعالیت داشته‌اند.

انتشار نشریه پیوند و کتابهای مناسب برای مطالعه خانواده‌ها. یکی از نشریاتی که در مدارس بین خانواده‌ها توزیع می‌شود، نشریه پیوند است. هدف اساسی از انتشار این نشریه، افزایش اطلاعات خانواده‌ها درباره فرزندان و راههای تعلیم و تربیت و رفتار با آنان از یکسو و تقویت همکاری و مشارکت اولیا با مدارس از سوی دیگر است. همچنین انجمن برای آگاه کردن هر چه بیشتر خانواده‌ها، مدیران و معلمان و مشاوران مدارس و کارشناسان، کتابهای متعددی را منتشر کرده است.[2]

راههای توسعه کیفی و کمی انجمن اولیا و مربیان

نظر به اینکه در فرایند آموزش و پرورش دانش‌آموزان دو نهاد خانه و مدرسه نقشی سازنده دارند، پیشنهاد می‌شود که:

ـ مدیران و سایر کارکنان مدارس به توانمندیهای پدران و مادران معتقد باشند و از این منبع قدرت در بهسازی امور مدرسه بخوبی استفاده کنند.

---

۱. بر اساس برنامه مصوب، پنج کتاب ذیل تألیف شده است که در دوره‌های مربوطه تدریس می‌شوند: *خانواده و فرزندان پیش دبستانی*؛ *خانواده و فرزندان دبستانی*؛ *خانواده و فرزندان راهنمایی*؛ *خانواده و فرزندان متوسطه*، *خانواده و جوان و تشکیل خانواده*.

۲. در فهرستی که انتشارات انجمن اولیا و مربیان در بهار ۱۳۷۸ منتشر کرده است مشخصات ۱۱۲ کتاب مطرح شده است.

ـ والدین و اولیای مدرسه باید از انجام کار گروهی به وسیله دانش‌آموزان در مدرسه حمایت کنند و زمینه را برای رشد اجتماعی و عاطفی آنان فراهم کنند.

ـ پدران و مادران لازم است در دوره‌های آموزشی مدرسه شرکت کنند و مدیران از مدرسان شایسته برای آموزش به آنان استفاده کنند.

ـ والدین لازم است ارتباط خود را با اولیای مدرسه افزایش دهند و با حضور خود در مدرسه از وضعیت درسی و رفتاری فرزندان خود آگاهی لازم را به دست آورند.

ـ پدران و مادران و اولیای مدارس باور کنند که از طریق مشارکت دو جانبه، همفکری و همیاری با هم می‌توانند زمینه را برای بروز استعداد دانش‌آموزان و رشد شخصیت آنان مساعد کنند و موجبات موفقیت تحصیلی کودکان و نوجوانان و جوانان را فراهم کنند.

کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

یکی از سازمانهایی که کودکان، نوجوانان و جوانان را در شناخت و پرورش استعدادها و علایق و استفاده بهتر از اوقات فراغت یاری می‌رساند، کانون پرورش فکری کودکان، نوجوانان و جوانان است.

کانون یکی از سازمانهای وابسته به وزارت آموزش و پرورش است که هدف کلی آن: ایجاد امکانات لازم جهت رشد و پرورش فکری و ذوقی کودکان و نوجوانان و کمک به شکوفایی استعدادهای ایشان بر اساس ارزشها و نظام تعلیم و تربیت اسلامی است.

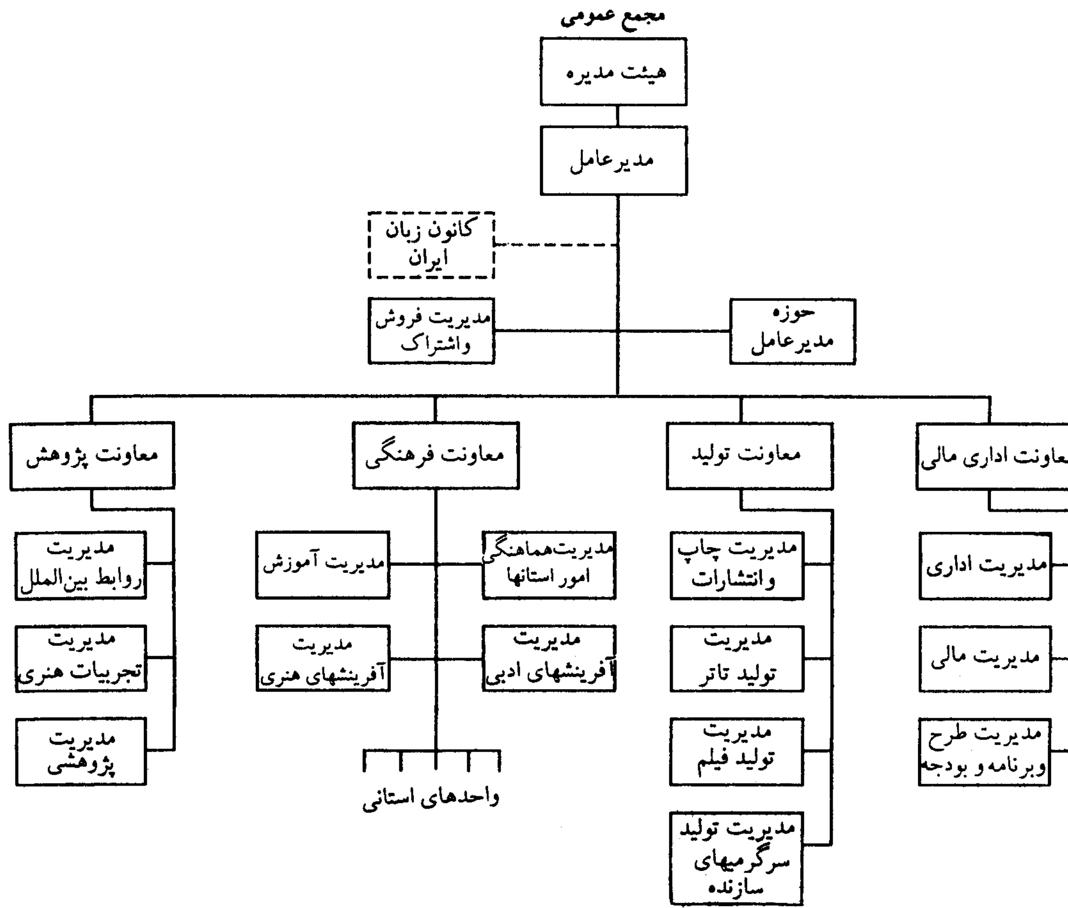
سابقهٔ تأسیس کانون به سال ۱۳۴۴ می‌رسد. وظایف فعلی آن متعدد است؛ از جمله:

ـ تعیین خط‌مشی کانون بر مبنای اصول تعلیم و تربیت اسلامی و ایجاد هماهنگی در تولیدات کانون با توجه به نیازهای جامعه.

ـ تشکیل شورای تصویب برنامه‌های تولید کانون برای بررسی همه جانبه در زمینه تولید فیلم، کتاب، تئاتر، پوستر و نشریه.

ـ دعوت از متخصصان و دست‌اندرکاران و اساتید تعلیم و تربیت کودک و آشنا به مسائل اجتماعی، روانی، عاطفی و اخلاقی برای برنامه‌ریزی امور فرهنگی کانون.

ـ برگزاری جشنواره‌های ایرانی، نمایش فیلمهای کودک و نوجوان در مناطق جنوب شهر تهران و دیگر شهرهای محروم.

نمودار ۲-۶ نمودار تشکیلاتی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

ـ ارائه آموزشهای فرهنگی ضمن خدمت به کتابداران کانون.
ـ چاپ تعدادی کتب مناسب گروه سنی کودکان و نوجوانان.
ـ تهیه و تولید فیلم ویژه کودکان و نوجوانان و نمایشنامهٔ عروسکی.
ـ ایجاد کتابخانه‌های ثابت شهری و روستایی و سیار و پستی برای عرضه کتاب به کودکان و نوجوانان.

خدمات و فعالیتهای کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

کانون بر اساس اهداف، وظایف و مبتنی بر تشکیلات یاد شده، مراکز مختلفی به شرح ذیل را تأسیس کرده است:

مرکز تولید سرگرمیهای سازنده. این مرکز در سال ۱۳۶۱ به وجود آمده است و طراحی و شناخت انواع سرگرمیهای سازنده مانند فیلم استریپ، اسباب‌بازی، احجام هندسی، دیسکتهای کامپیوتری و غیره را برعهده دارد.

این سرگرمیهای سازنده موجب بروز خلاقیت، مهارتهای جسمانی و پرورش ذهنی و شکفته شدن استعدادهای کودکان و نوجوانان می‌شود و علاوه بر جنبهٔ آموزشی و پرورشی، برای آنان وسیله سرگرمی نیز خواهد بود.

به مدیران و مربیان مدارس توصیه می‌شود که ارتباط دانش‌آموزان را با این مرکز بیشتر کنند و در دروس هنر، کاردستی، ریاضی، از مطالعات و تجربیات این مرکز استفاده نمایند و شوق سازندگی، آموزش عملی و علاقه‌مندی به تولید کاردستی و اسباب‌بازی آموزنده در گروههای سنی کودکان و نوجوانان را تقویت کنند.

کانون زبان ایران. وظیفه کانون، آشنا کردن کلیه افراد داوطلب (اعم از کودکان، نوجوانان، جوانان و بزرگسالان) به زبان انگلیسی، فرانسه، عربی و غیره است. مدرک کانون اعتبار بین‌المللی دارد و شرکت در کلاسهای آن می‌تواند دانش‌آموزان را در تقویت زبانهای خارجی یاری دهد.

مرکز آفرینشهای ادبی و مرکز آفرینشهای هنری. هدف عمده این دو مرکز، فراهم کردن زمینه شناسایی و پرورش استعدادهای ادبی و هنری کودکان و نوجوانان و جوانان از طرق ذیل است:

ـ بررسی آثار ادبی کودکان و نوجوانان عضو مراکز فرهنگی و انتخاب آثار برتر.
ـ چاپ برترین آثار ادبی در نشریات مختلف کانون.
ـ تشکیل کلاسهای آموزشی در زمینه‌های فیلمسازی، تئاتر، نقاشی، هنرهای صوتی، عکاسی، گرافیک، نویسندگی و سایر زمینه‌های هنری مربوطه.
ـ شرکت دادن آثار برتر در نمایشگاههای هنری داخل و خارج.
ـ تهیه جزوات و وسایل کمک آموزشی نظیر نوار و فیلم استریپ.
ـ فراهم کردن امکانات مطالعه و کتابخوانی و برقراری ارتباط با کودکان و نوجوانان خارجی.

مرکز نجوم کانون. در این مرکز در زمانهای مختلف، کلاسهایی در محل رصدخانه کانون دایر می‌شود و اطلاعات دانش‌آموزان و بازدیدکنندگان را در امر نجوم افزایش می‌دهد.

سایر مراکز. مراکزی نظیر «زیست‌شناسی کانون»، «آموزش فیلمسازی و عکاسی»، «آموزشهای فرهنگی»، «تولید نوار قصه»، «تولید تئاتر عروسکی»، «تولید فیلمهای سینمایی» و «سینما تئاتر کانون» تشکیل شده است تا به پربار کردن اوقات فراغت کودکان و نوجوانان و جوانان کمک کند.

کتابخانه‌ها و انتشارات کانون. کانون در زمینه تأسیس و گسترش کتابخانه‌ها در نقاط مختلف کشور به صورت کتابخانه مرکزی، مرجع، ثابت شهری، سیار شهری و روستایی، فعالیت گسترده‌ای دارد و انتخاب کتابهای مناسب گروههای سنی مختلف، و چاپ و انتشار بعضی از آنها از اقداماتی است که به افزایش کتابهای کودکان و نوجوان کمک می‌کند.

راههای توسعه کیفی و کمی کانون پرورش فکری کودکان، نوجوانان و جوانان

نظر به اهمیت آموزش و پرورش استعدادهای کودکان و نوجوانان از یکسو، و توجه به پرکردن اوقات فراغت آنان از سوی دیگر پیشنهاد می‌شود:
ـ فعالیتهای مختلف این سازمان گسترش یابد.
ـ تحقیقات متعددی دال بر نیازسنجی کودکان و نوجوانان و معلمان و مدیران انجام گیرد و بر اساس آنها کتابهای هر گروه سنی تولید و منتشر شود.
ـ همکاری همه جانبه‌ای بین مدارس و کانونهای هر منطقه انجام شود و این

واحدها از امکانات خود در برنامه‌های رسمی و فوق برنامه استفاده کنند.
- امکانات و تولیدات کانون با هزینهٔ کمتری در اختیار دانش‌آموزان قرار گیرد.
- کتابخانه‌های مدارس با همکاری کانون توسعه یابد.
- برنامه‌های کانون در مناطق محروم و در روستاها توسعه یابد.
- با استفاده از رسانه‌ها و طرق دیگر علاقه‌مندی به مطالعه در کودکان، نوجوانان و جوانان افزایش یابد.
- با تهیه طرح جامعی استفاده دانش‌آموزان از مراکز مختلف کانون در ایام تابستان و در خلال سال تحصیلی بخوبی میسر شود.

کانونهای فرهنگی ـ تربیتی

برای افزایش اطلاعات دینی، اجتماعی و علمی دانش‌آموزان، بروز استعدادهای ادبی و هنری و پرکردن اوقات فراغت آنان، علاو بر کانون پرورش فکری کودکان، نوجوانان و جوانان، کانونهای فرهنگی ـ تربیتی در مناطق مختلف آموزش و پرورش زیر نظر معاونت پرورشی تأسیس و گسترش یافته است.

محور فعالیتهای کانون فرهنگی ـ تربیتی عبارت است از:
- برگزاری مسابقات فرهنگی و هنری.
- تهیه، تولید و نمایش فیلمهای مناسب دانش‌آموزان.
- تأسیس و گسترش کتابخانه‌های کانون.
- تشکیل گروههای مختلف هنری، ادبی و غیره از دانش‌آموزان.
- تشکیل کلاسهای گفت و شنود در مسائل اجتماعی و تحصیلی.
- تشکیل کلاسهای هنری، کامپیوتر و غیره.
- تشکیل کلاسهای تقویتی.
- آموزش زبانهای انگلیسی، عربی و غیره.

برنامه‌ریزی، سازماندهی و هدایت و نظارت بر فعالیتهای کانونهای فرهنگی ـ تربیتی در وزارت آموزش و پرورش بر عهدهٔ اداره کل امور فرهنگی و هنری است.

طبق اسناد رسمی وزارت آموزش و پرورش[1] بیش از هزار کانون در مناطق

---

۱. *هشت سال تلاش*؛ ص ۴۷.

مختلف آموزش و پرورش تأسیس شده است و تعداد دانش‌آموز جذب شده به کانونهای فرهنگی ـ تربیتی از ۱ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۶۸ به ۴ میلیون و ۹۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۷۴ افزایش یافته و هم‌اکنون از کانونها استقبال زیادی انجام می‌شود. از آنجا که تأسیس و توسعه این مراکز فرایند آموزش و پرورش مدارس را بهبود می‌بخشد و زمینه‌ساز رشد شخصیت کودکان و نوجوانان و بروز استعدادهای آنان می‌شود پیشنهاد می‌گردد:

توسعه این مراکز مورد توجه جدی قرار گیرد و اعتبارات لازم تخصیص یابد و با برنامه‌ریزی و سازماندهی بهتر به غنی‌تر کردن اوقات فراغت دانش‌آموزان کمک شود.

علاوه بر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و کانونهای فرهنگی ـ تربیتی، سازمانهای مختلفی به‌طور غیررسمی به آموزش و پرورش دانش‌آموزان کمک می‌کنند؛ نظیر:

- فرهنگسراها؛
- خانه‌های فرهنگ؛
- مراکز هنری وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛
- مراکز هنری وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی؛
- اردوگاههای مختلف دانش‌آموزی؛
- دفتر انتشارات کمک آموزشی.

نشریات مخصوص دانش‌آموزان

برای افزایش معلومات عمومی و تخصصی دانش‌آموزان و معلمان و مدیران و مربیان در وزارت آموزش و پرورش نشریات مختلفی منتشر می‌شود که برنامه‌ریزی و هدایت فعالیتهای مربوط به بعضی از آنها به عهده دفتر انتشارات کمک آموزشی است.

این دفتر علاوه بر انتشار مجلات رشد کودک، نوآموز، دانش‌آموز، نوجوان و رشد جوان، دوازده مجله دیگر را برای مطالعه کارکنان آموزش و پرورش منتشر می‌کند و به وسیله انتشارات مدرسه کتابهای کمک آموزشی برای دانش‌آموزان تألیف و منتشر می‌کند.

فصل هفتم

گروه و پویایی گروهی در کلاس درس و مدرسه

تعریف گروه و ویژگیهای گروه

گروه از نظر لغوی به معنی جماعت، انجمن، جمعیت، جمعی از مردم و غیره است.

در محدوده روانشناسی و جامعه‌شناسی، تعاریف گوناگونی از گروه، با نگرشهای خاصی به ویژگیهای آن شده است؛ مثلاً ماروین شاو می‌گوید: «گروه ترکیب دو نفر یا بیشتر از افراد است که با هم تعامل دارند و بر هم تأثیر می‌گذارند و از هم تأثیر می‌پذیرند».[1]

ویژگیهای گروه

برای گروه ویژگیهای متعددی ذکر شده است؛ مثلاً کارت رایت وزندر به چند ویژگی اشاره می‌کنند؛ از جمله:

- آنان مبادرت به تعامل فراوانی می‌کنند.
- آنان خودشان را به عنوان عضو معرفی می‌کنند.
- آنان از طرف دیگران نیز به عنوان عضو متعلق به گروه معرفی می‌شوند.
- آنان در هنجارهایی که منافع مشترکی دارند سهیم هستند.
- آنان متمایل به اقدام به عمل با روش واحدی نسبت به محیط هستند.
- گروه برای آنان عاملی پاداش دهنده است.

انواع گروه

گروهها را به گروههای اولیه و ثانویه، کوچک و بزرگ، رسمی و غیررسمی و غیره تقسیم می‌کنند.

---

۱. میرکمالی، سیدمحمد؛ *رفتار و روابط در سازمان و مدیریت*؛ ص ۱۴۷.

گروههای اولیه، گروههایی هستند که روابط صمیمی و نزدیک و رویاروی بین اعضای آن وجود دارد؛ مانند خانواده. گروههای ثانویه، گروههایی هستند موقتی که بر اساس قراردادها و ضرورتهای اجتماعی تشکیل می‌شوند و روابط افراد معمولاً رسمی و اداری است.

گروههای کوچک گروههایی هستند که تعداد اعضای آنها کمتر از دوازده نفر است. گروههای بزرگ، گروههایی هستند که بیش از دوازده نفر عضو دارند.

گروههای رسمی گروههایی هستند که طبق قواعد خاص که نقشها و وظایف اعضا را تعیین می‌کند تشکیل می‌شوند و معمولاً اساسنامه دارند. گروههای غیر رسمی معمولاً بدون اساسنامه و به دلیل تماسهای مکرر و استفاده از تجارب مشترک به وجود می‌آیند.

پویایی گروه

کلمه پویایی در برابر ایستایی به کار می‌رود و به معنی حرکت، تلاش و فعالیت در یک گروه است.

پویایی گروه، امری است که در همه اوقات و پیوسته در تمام گروهها رخ می‌دهد و گروه به‌طور مداوم در حال حرکت، انجام دادن کار و نیز در حال تعامل است. در نظامهای آموزش و پرورش بر پویایی گروهی تأکید و توجه می‌شود و این پویایی باید در کلاس و مدرسه وجود داشته باشد و طرحهای آموزشی در جهت پویایی گروهی تهیه شده و به کار روند.

پویایی گروه و فواید کار گروهی در مدرسه

کودکان و نوجوانان از نهاد خانواده و محیط مأنوس آن به نهاد مدرسه وارد می‌شوند و در جمعی از دانش‌آموزان قرار می‌گیرند. جمعی که به صورت گروههای رسمی و غیررسمی شکل گرفته‌اند. روابط حاکم بر درون این گروهها و روابط فرد با دیگران در مدرسه، در زندگی آینده و تکوین شخصیت کودکان و نوجوانان تأثیر زیادی دارد. اگر هدف اساسی آموزش و پرورش را هدایت فرد در ابعاد بدنی، اجتماعی، عاطفی و عقلانی و اخلاقی بدانیم، مدرسه نقش عمده‌ای در تحقق این هدف دارد و اگر آموزش و پرورش را عاملی مؤثر در آماده کردن افراد برای زندگی در جامعه به شمار آوریم، تهیه و اجرای طرحهای

مختلف برای انجام فعالیتهای گروهی دانش‌آموزان در برنامه‌های رسمی و فوق برنامه، سهم عمده‌ای در اجتماعی کردن دانش‌آموزان و آماده کردن آنان برای زیستن در جامعه بر عهده دارد.

کار گروهی در مدارس فواید متعددی دارد؛ از جمله:

۱. با کار گروهی امکان یادگیری بیشتر از طریق رقابت فراهم می‌شود و در کار گروهی تشویقها و پیشرفتها نیز به صورت دسته جمعی خواهد بود.

۲. در کار گروهی تعداد بیشتری از دانش‌آموزان شرکت می‌کنند.

۳. در کار گروهی معمولاً تمام اعضای گروه فعالیت دارند و همه اعضا از توانمندیهای خود استفاده می‌کنند.

۴. در کار گروهی مهارتهای شنیداری و گفتاری دانش‌آموزان توسعه می‌یابد.

۵. در کار گروهی موقعیتی فراهم می‌شود که مشکلات کلاس درس کاهش یابد و دانش‌آموزان با علاقه به فعالیت بپردازند.

۶. در کار گروهی دانش‌آموزان به ارائه پیشنهادهای خود می‌پردازند و فرصت مناسبی برای بروز خلاقیتهای آنان خواهد بود.

۷. از طریق کار گروهی دانش‌آموزان یاد می‌گیرند که چگونه با دیگران رفتار نمایند و با آنان ارتباط برقرار کنند.[1]

این اهداف و وظایف نشان دهندهٔ هماهنگی نقشهای این کانون با نقشهای مدارس در تربیت و رشد ابعاد وجودی کودکان و نوجوانان است و این کانون با ارائه خدمات مختلف می‌تواند به بروز استعدادهای نهفته دانش‌آموزان و پر کردن اوقات فراغت آنان یاری دهد.

برای نیل به اهداف و وظایف یادشده تشکیلاتی برای کانون پیش‌بینی شده است (نمودار ۲ـ۶) که در رأس آن هیئت مدیره و مدیرعامل قرار دارد. طبق اساسنامه مربوطه، وزیر آموزش و پرورش ریاست هیئت مدیره را بر عهده دارد و مدیرعامل از طرف هیئت مدیره و با حکم وزیر آموزش و پرورش منصوب می‌شود.

گروه کلاسی. کلاس، یک سازمان از گروههای اجتماعی و نیز یک گروه روانشناختی است[2] و لذا یکی از گروههای مؤثر و پراهمیت در زندگی دانش‌آموزان

---

۱. آموزش و پرورش: *سه مقطع ابتدایی، راهنمایی و متوسطه*؛ ص ۴۷۹.

۲. *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی و متوسطه*؛ ص ۱۳۳.

به شمار می‌رود کلاس فعال و پویا موجب می‌شود که شاگردان، فعال و خشنود شوند و خود را شریک کارها بدانند.

کلاس درس را می‌توان یک گروه کار دانست، زیرا به دنبال تحقق هدف یا اهدافی فعالیتهای مختلف انجام می‌گیرد که مهمترین آن یادگیری مطالب تازه در کلاس است. محصول نهایی و دلیل وجودی کلاس، آموزش و پرورش افرادی است که بتوانند در آینده به‌طور مفید و مؤثر در جامعه زندگی کنند.

کلاس درس می‌تواند طوری سازمان یابد که با دارا بودن فضا برای فعالیت، تجهیزات، مواد، وسایل و منابع، جاذبهٔ لازم را برای دانش‌آموزان به وجود آورد. همچنین سازمان کلاس درس باید فرصتهایی برای ارتباط متقابل (تعامل) بین معلم و شاگرد، شاگرد با شاگرد یا شاگردان فراهم کند. در سازمان کلاس، لازم است امکان فعالیت فردی، گروهی و کلاسی فراهم شود.

انجام کار گروهی در کلاس مستلزم طراحی فضای فیزیکی نیز است و لذا برای جابه‌جا شدن و رفت و آمد دانش‌آموزان در کلاس باید فضای مناسب در نظر گرفته شود و امکان استفاده از روش فعال و دیگر روشهای آموزشی فراهم گردد.

انواع گروه در مدارس

گروهها به لحاظ هدفهای متفاوتی که دارند چند نوعند. گروههای همسن، گروههای همکلاس، گروههای هم‌محله و غیره.

در مدارس راهنمایی و متوسطه گروههای متعددی شکل می‌گیرند؛ مانند:

- گروههای ورزشی؛
- گروههای رزمی و نظامی؛
- گروههای علمی و ورزشی؛
- گروههای هنری؛
- گروههای سیاسی، اعتقادی و مذهبی؛
- گروههای اجتماعی؛ مانند گروههای جوانان هلال احمر و غیره.

اهداف و وظایف شورای دانش‌آموزان در مدارس

در آیین‌نامه اجرایی مدارس، مصوب ۱۳۷۷ شورایعالی آموزش و پرورش علاوه بر

شورای مدرسه، شورای معلمان، شورای دانش‌آموزان نیز مورد بحث قرار گرفته است. در این آیین‌نامه دربارهٔ هدف از تشکیل شورای دانش‌آموزان آمده است: به منظور مشارکت دانش‌آموزان در امر مربوط به مسائل آموزشی و پرورشی و انضباطی و ایجاد ارتباط صحیح و مستقیم بین دانش‌آموزان و اولیای مدرسه، شورای دانش‌آموزان تشکیل می‌شود.

وظایف عمده این شورا عبارت است از:

- بررسی درباره چگونگی مشارکت دانش‌آموزان در بخشی از وظایف آموزشی و پرورشی و اجرایی مدرسه و ارائه پیشنهاد به شورای مدرسه.
- همکاری در برنامه‌ریزی و اجرای مناسبتهای ملی و مذهبی و اعتقادی در مدارس.
- اداره نشریه دیواری و اداره امور کتابخانهٔ مدارس.
- همکاری در برگزاری مسابقات فرهنگی، هنری، علمی و ورزشی دانش‌آموزان.
- همکاری در بازدیدهای علمی و اردوهای تفریحی و مذهبی.
- برگزاری نماز جماعت و اداره نمازخانه مدارس.
- تشکیل و اداره تعاونی دانش‌آموزان در مدارس.
- همکاری در امور انتظامی و بهداشتی مدارس.
- انتخاب نماینده برای شرکت در سایر شوراها.
- ارائه پیشنهاد به مدیر مدرسه برای تشویق دانش‌آموزان فعال در امور اجرایی مدرسه.

تکمله

در فاصله سالهای ۱۳۷۹ تاکنون که کتاب *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه* نوشته شده است درباره نظام آموزش و پرورش ایران (دوره‌های تحصیلی مربوط به وزارت آموزش و پرورش و سیاستهای مربوط به آن) مطالعات و تغییراتی صورت گرفته است که آگاهی از آنها برای دانشجویان و خوانندگان این کتاب تا تجدید نظر نهایی ضروری به نظر می‌رسد.

مهمترین این مطالعات و تغییرات عبارت است از:

۱. تهیه و پیش‌نویس لایحه نظام آموزش و پرورش ایران.

۲. تصویب اساسنامه دورهٔ پیش‌دبستانی.

۳. تغییر در برخی از مواد درسی و کتابهای درسی دوره‌های مختلف تحصیلی.

۴. تدوین اصول کلی فعالیتهای فوق برنامه در داخل و خارج از مدرسه و گسترش کانونهای فرهنگی ـ تربیتی.

۵. توجه به آموزش از راه دور.

۶. توسعه فنّاوری.

۷. افزایش رشته‌های فنی و حرفه‌ای و افزایش درصد قبولی.

۱. تهیه پیش‌نویس لایحه نظام آموزش و پرورش ایران برای تصویب در مجلس شورای اسلامی و موارد مهم مربوط به دوره‌های تحصیلی

پس از تصویب طرح تغییر نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۶۷ و تصویب طرح تغییر نظام آموزش متوسطه در سال ۱۳۶۹ و اجرای این مصوبه در مدارس متوسطه نظری، فنی و حرفه‌ای و کاردانش و پیش‌دانشگاهی، مجلس شورای اسلامی مقرر نمود که:

لایحه نظام آموزش و پرورش ایران توسط وزارت آموزش و پرورش تهیه و برای تصویب به مجلس ارائه گردد.

در فاصله سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۳ پیش‌نویس لایحه مربوط به نظام آموزش و پرورش تهیه و در کمیسیونهای ذی‌ربط دولت بررسی شد و سرانجام در سال ۱۳۸۱ در پژوهشکده مجلس «دفتر مطالعات فرهنگی» مورد بررسی نهایی قرار گرفت و برای تقدیم به مجلس در سال ۱۳۸۳ آماده شد.

در این لایحه در زمینه اصول و اهداف کلی آموزش و پرورش، ساختار آموزشی، سیاستهای مربوط به زمان تحصیل، برنامه‌ها و کتابهای درسی، راهنمایی و مشاوره و منابع مالی، انسانی و فیزیکی در وزارت آموزش و پرورش بحث شد. در این لایحه ساختار آموزش و پرورش ایران به دو بخش کلی آموزش و پرورش عمومی و نیمه تخصصی تقسیم شده است.

الف) آموزش عمومی. مدت دورهٔ آموزش عمومی ۸ سال و سن ورود به آن ۶ سال تمام خواهد بود. تحصیل در این دوره اجباری است و به فارغ‌التحصیلان گواهینامه پایان تحصیلات آموزش و پرورش عمومی اعطا می‌گردد.

ب) آموزش و پرورش نیمه تخصصی. مدت دوره آموزش و پرورش نیمه تخصصی متناسب با نوع رشته و گرایش تحصیلی افراد ۳ تا ۵ سال خواهد بود. مشاوره و راهنمایی تحصیلی، تربیتی و شغلی دانش‌آموزان از دوره آموزش و پرورش عمومی آغاز و تا پایان دوره نیمه تخصصی ادامه می‌یابد.

در این لایحه در مورد برنامه‌های درسی آمده است که:

برنامه‌های درسی باید بر اساس نیازها، تواناییهای واقعی یادگیرندگان و با رعایت اصول و اهداف مندرج در این قانون و با استفاده از آخرین دستاوردهای علمی تهیه شوند و با توسعه مهارتهای تفکر و فعالیتهای علمی، مهارت کاربست آموخته‌ها را در زندگی افزایش دهند. برنامه درسی باید از انعطاف لازم برای پاسخگویی به تفاوتهای فردی و منطقه‌ای برخوردار باشد و ضمن ارتقای دروس مشترک و ملی، محتوای دروس در طول برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر اساس نیازهای خاص دانش‌آموز تهیه شود. برنامه‌های درسی همه دوره‌های

تحصیلی با برنامه ثابت هفتگی به صورت سالی ارائه شود: روشهای آموزش و تدریس باید مبتنی بر فعالیت دانش‌آموزان در مفهوم‌سازی و تولید دانش باشد و فنّاوری آموزش و روشهای نوین تدریس نوسازی مداوم آنها در جهت افزایش کیفیت فعالیتها به کار گرفته شود و به معلمان در غنی‌سازی محتوای برنامه‌های درسی فرصت ابتکار کافی داده شود.

ارزشیابی از دانش‌آموزان متناسب با اهداف و محتوای برنامه درسی بر اساس مستندات یادگیری و عملکرد تحصیلی، تربیتی و آموخته‌های خارج از مدرسه دانش‌آموزان صورت گیرد و ضوابط ارتقا به پایه بالاتر به گونه‌ای باشد که دانش‌آموزان به جز در شرایط استثنایی مجبور به تکرار پایه نشوند.

با توجه به اهمیت همسویی تعلیم و تربیت در خانه و مدرسه و تأثیر آن در رشد متعادل و متوازن کودکان و نوجوانان، وزارت آموزش و پرورش موظف به تشکیل کلاسهای آموزش خانواده و ارائه خدمات مشاوره‌ای به خانواده‌هاست.

۲. تصویب اساسنامه دورهٔ پیش‌دبستانی

در جلسه مورخ ۱۳۸۲/۱۱/۲۸ شورای عالی آموزش و پرورش اساسنامه جدید دورهٔ پیش‌دبستانی به تصویب رسیده و برای اجرا ابلاغ شده است.

در این اساسنامه به تعریف دوره پیش‌دبستانی، اهداف کلی این دوره، اصول حاکم بر دوره و مدت آن پرداخته شده است؛ در ماده ۱ آمده است که:

دوره پیش‌دبستانی به دوره دو ساله‌ای اطلاق می‌شود که کودکان ۴ تا ۶ ساله را تحت پوشش برنامه‌های تربیتی قرار می‌دهد. در ماده ۲ اهداف کلی دورهٔ پیش‌دبستانی به شرح زیر تعیین شده است:

۱. پرورش قابلیت جسمانی و ذهنی، هماهنگ‌سازی و رشد مهارتهای حرکتی کودکان.

۲. کمک به رشد عاطفی کودکان، افزایش حس اعتماد به نفس، درک شرایط محیطی و تقویت درک زیباییها.

۳. فراهم ساختن زمینه علاقه و احساس شادی از مشارکت در فعالیتهای

گروهی.
۴. تقویت علاقه به ارزشهای دینی، اخلاقی و هویت ملی.
۵. ایجاد رفتارهای مطلوب فردی و اجتماعی در کودکان متناسب با سن آنان.
در ماده ۳ اساسنامه در مورد اصول حاکم بر آموزش و پرورش دورهٔ پیش‌دبستانی موارد زیر مطرح شده است:
۱. رعایت تفاوتهای فردی و توجه به شرایط فرهنگی و بومی کودکان.
۲. توجه به ویژگیهای مراحل رشد و پرورش حواس گوناگون کودکان.
۳. اولویت دادن به بازی و فعالیتهای نشاط‌آور و پرهیز از روشهای آموزش انتزاعی و حافظه‌مدار.
۴. هماهنگی و همسویی با اهداف دورهٔ ابتدایی.
دوره پیش‌دبستانی طبق اساسنامه مصوب به صورتهای دولتی با مشارکت مردم و غیردولتی بر اساس مقررات مربوط دایر می‌گردد. وزارت آموزش و پرورش وظیفهٔ مدیریت، تأمین نیروی انسانی مورد نیاز این دوره را با استفاده از ظرفیتهای مراکز آموزشی بخشهای دولتی و غیردولتی بر عهده دارد.
اجرای مفاد اساسنامه یادشده از مهر ماه ۱۳۸۳ در وزارت آموزش و پرورش مورد توجه قرار گرفته و در بعضی از مناطق کشور این مراکز دایر شده است.

۳. تغییر در برخی از کتابهای درسی دوره‌های تحصیلی ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی

یکی از نیازهای اساسی دانش‌آموزان پایه‌های مختلف تحصیلی در ایران نیاز به کتابهای درسی و کمک آموزشی است که همه ساله در وزارت آموزش و پرورش ایران توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی تألیف، چاپ و منتشر می‌گردد و تا اوایل مهر ماه هر سال در اختیار میلیونها دانش‌آموز کشور قرار می‌گیرد.
استفاده از کتاب در فرایند یادگیری و یاددهی از گذشته دور تاکنون در مکتب‌خانه‌ها، مساجد، مدارس و دانشگاهها مورد توجه و تأکید بوده است و امروزه برای تألیف آنها مبتنی بر برنامه‌های مصوب از کارشناسان، استادان و متخصصان مرتبط با هر درس استفاده می‌کنند.
تألیف کتاب درسی کاری است علمی، تخصصی و امری است ظریف و دقیق و

فنی است که لازمۀ نگارش صحیح آن هنر است و علم و تجربه.

از این رو در دانشگاهها و مراکز تربیت معلم افرادی در زمینه برنامه‌ریزی درسی در سطوح کاردانی و کارشناسی و کارشناسی ارشد و دکتری تحصیل می‌کنند و با اصول و شاخصهای تألیف کتابهای درسی آشنا می‌گردند و محتوای کتابهای درسی را مورد بررسی و در حد ضرورت مورد نقادی قرار می‌دهند و برای تألیف و تدریس کتابهای درسی مهیّا می‌گردند.

امروزه کارشناسان و صاحبنظران معتقدند که باید در تألیف کتابهای درسی و کمک درسی و چاپ و انتشار آنها به موارد متعددی توجه داشت از جمله:

۱. کیفیّت جلد کتاب،
۲. نام کتاب،
۳. اندازه کتاب،
۴. طرح و تصویر روی جلد کتاب،
۵. رنگ روی جلد کتاب،
۶. قیمت کتاب،
۷. نوع کاغذ کتاب،
۸. حجم کتاب و تناسب آن با ساعات تعیین‌شده،
۹. فصل‌بندی کتاب،
۱۰. مشخص شدن اهداف کتاب،
۱۱. مقدمه و پیشگفتار کتاب،
۱۲. مصور بودن کتاب،
۱۳. خط کتاب،
۱۴. درشتی و ریزی کلمات و نوشته‌های کتاب،
۱۵. رابطه محتوای کتاب با نیازهای فراگیر آن،
۱۶. رابطه محتوای کتاب با نیازهای محلی، منطقه‌ای و کشوری،
۱۷. رابطه محتوای کتاب با مراحل رشد آدمی،
۱۸. علمی بودن کتاب،
۱۹. نوآوری در کتاب و وجود اطلاعات جدید،
۲۰. رابطه محتوای کتاب با فرهنگ و ارزشهای جامعه،

۲۱. استفاده از نمودار و جدول در کتاب،
۲۲. روایی و رسایی مطالب کتاب و قابل فهم بودن آن،
۲۳. توجه به جنسیت «دختر و پسر» در کتاب از همه نظر،
۲۴. طرح سؤال در پایان هر فصل در ارتباط با محتوای فصل،
۲۵. ارائهٔ هدفهای رفتاری در آغاز هر فصل،
۲۶. خلاصه کردن فصل در پایان فصل،
۲۷. ذکر منابع و مستندات علمی کتاب در داخل و آخر کتاب،
۲۸. در حد امکان، تألیف کتاب به وسیله چند متخصص و استاد به صورت مشترک،
۲۹. در تألیف کتابهای درسی علاوه بر متخصصان علمی از متخصصان روانشناسی و علوم تربیتی استفاده شود،
۳۰. علاوه بر سؤالهای پایان هر فصل، سؤالهایی برای اندیشیدن، مطالعه و بررسی و استفاده از منابع دیگر نیز مطرح گردد،
۳۱. در محتوای فصول کتاب از مثالهای لازم و متناسب با محیط اجتماعی، خانوادگی، طبیعی و محتوای هر فصل استفاده شود،
۳۲. در موارد لزوم از پیامهای کوتاه مربوط به گفتار بزرگان علم و ادب و فرهنگ و ابیات نغز و جالب شعرای برجسته استفاده گردد،
۳۳. رسم‌الخط کتاب با رسم‌الخط مصوب فرهنگستان زبان فارسی ایران هماهنگ باشد،
۳۴. بین محتوای فصول کتاب، هماهنگی از نظر حجم مطالب برقرار گردد،
۳۵. از نتایج تحقیقات و آمارهای جدید به تناسب محتوای هر فصل استفاده شود.

کتابهای درسی مدارس ایران

در ایران کتابهای درسی بر اساس برنامه‌های آموزشی مصوب شوارى عالی آموزش و پرورش تألیف و انتشار می‌یابد. تألیف و انتشار کتابهای درسی مدارس ابتدایی، راهنمایی تحصیلی، متوسطه، (نظری، فنی و حرفه‌ای و کاردانش)، پیش‌دانشگاهی، مراکز تربیت معلم و مدارس استثنایی بر عهده سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

وزارت آموزش و پرورش است. در مواردی نیز این سازمان به تألیف و انتشار کتابهای خاص دوره پیش‌دبستانی، کتابهای کمک آموزشی و راهنمای تدریس می‌پردازد.

حجم کتابهای درسی به تناسب ساعات دروس مختلف در تمام دوره‌های تحصیلی متفاوت است و کتابهای درسی معمولاً در اوایل سال تحصیلی (مهر ماه) در اختیار همه دانش‌آموزان شهر و روستا قرار می‌گیرد. تعداد کتابهای درسی نیز معمولاً با تعداد درسهای هر دوره تحصیلی تناسب دارد.

کتابهای درسی مدارس فنی و حرفه‌ای و کاردانش توسط دفتر برنامه‌ریزی آموزش فنی و حرفه‌ای وابسته به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش تألیف می‌گردد.

هم‌اکنون برای ۱۷ میلیون دانش‌آموز مدارس روزانه، شبانه حدود ۷۰۰ نوع کتاب درسی با تیراژی نزدیک به ۱۸۰ میلیون چاپ و منتشر می‌گردد.

نام بعضی از کتابهای درسی در سالهای اخیر تغییر یا تعداد آنها افزایش یافته است از جمله:

۱. کتاب فارسی کلاس اول به کتابهای بخوانیم و بنویسیم.

۲. برای کلاس اول دبستان کتاب قرآن تألیف شده و این درس طبق شرایطی در سال اول دورهٔ ابتدایی تدریس می‌گردد.

۳. نام کتابهای تعلیمات دینی در دوره‌های ابتدایی بتدریج به کتاب هدیه‌های آسمانی تغییر یافته است.

۴. کتاب مبانی علمی رایانه به کتابهای دورهٔ متوسطه اضافه شده است.

۵. کتاب برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی تجدید نظر شده و انتشار یافته است.

۶. برای اکثر دروس ۲۰۰ رشته تحصیلی شاخه کاردانش نیز کتابهای مختلفی در زمینه آموزشهای فنی و حرفه‌ای تألیف و منتشر شده است.

۷. برای معلمان، کتابهای راهنمای تدریس مانند راهنمای معلم هنر، راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی، راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم نوشته شده است.

۸. کتابهای انگلیسی، آلمانی، فرانسه و عربی نیز برای دوره‌های راهنمایی و متوسطه تألیف و انتشار یافته است.

جداول ۱ و ۲ ساعات درسی، دروس و نام کتابهای دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۸۳-۱۳۸۲ را نشان می‌دهد.

جدول ۱ ساعات درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳.

مواد درسی	پایهٔ اول	پایهٔ دوم	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	ملاحظات
قرآن	۱	۱	۲	۲	۲	
تعلیمات دینی				۲	۲	
هدیه‌های آسمانی		۲	۲			
قرائت فارسی			۴	۳	۳	
املا فارسی	۳	۳	۲	۲	۲	
انشا فارسی		۲	۲	۲	۲	
فارسی بخوانیم فارسی بنویسیم	۸	۴				
تعلیمات اجتماعی			۲	۳	۳	جغرافی ـ تاریخ ـ مدنی
ریاضیات	۵	۵	۴	۴	۴	
علوم تجربی	۳	۳	۲	۲	۲	
هنر و خوشنویسی	۲	۲	۲	۲	۲	
ورزش	۲	۲	۲	۲	۲	
جمع	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	

جدول ۲ دروس و نام کتابهای دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳

مواد درسی	پایه اول	تعداد صفحه	پایه دوم	تعداد صفحه	پایه سوم	تعداد صفحه	پایه چهارم	تعداد صفحه	پایه پنجم	تعداد صفحه
قرآن	۱	۶۰	۱	۸۵	۱	۹۰	قرآن	۱۳۰	قرآن	۱۲۷
تعلیمات دینی	–	–	–	–	–	–	دینی	۷۰	دینی	۷۴
هدیه‌های آسمانی	–	–	۱	۶۵	۱	۷۹	–	–	–	–
هدیه‌های آسمانی	–	–	کتاب کار	۴۴	کتاب کار	۵۸	–	–	–	–
انشا فارسی		–	–	–	–	–	–	–	–	–
املا فارسی		–	–	–	–	–	–	–	–	–
قرائت فارسی	–	–	–	–	فارسی	۱۴۴	فارسی	۱۵۴	فارسی	۲۰۹
فارسی بخوانیم	۱	۱۱۹	۱	۱۴۵	–	–	–	–	–	–
فارسی بنویسیم	۱	۱۳۵	۱	۱۵۵	–	–	–	–	–	–
تعلیمات اجتماعی	–	–	–	–	اجتماعی	۱۰۰	اجتماعی	۱۳۴	اجتماعی	۱۵۸
ریاضیات	۱	۱۶۴	۱	۱۵۶	ریاضی	۱۹۲	ریاضی	۱۸۶	ریاضی	۱۵۹
علوم تجربی	۱	۹۰	۱	۸۲	علوم	۱۱۰	علوم	۹۴	علوم	۹۸
هنر		–	–	–	–	–	–	–	–	–
ورزش		–	–	–	–	–	–	–	–	–

بررسیهای انجام شده در زمینه کتابهای درسی

گفته شد که کتابهای درسی و نقش آن در یادگیری دانش‌آموزان دوره‌های مختلف تحصیلی بویژه در کشورهایی که از نظام آموزشی متمرکز برخوردارند بسیار زیاد است. لذا انجام طرحهای پژوهشی در مورد کتابهای درسی در هر یک از دوره‌های تحصیلی ضرورت دارد؛ این ضرورت در ایران بیشتر احساس می‌شود زیرا:

۱. کتابهای درسی تنها وسیله آموزشی است که در اختیار معلم قرار دارد.

۲. تدریس و آموزش تنها بر اساس محتوای این کتابها صورت می‌گیرد.

۳. کتابهای درسی تنها منبع مشروع و قانونی کلّیه ارزشیابیهای داخلی و حتی آزمون ورودی دانشگاههاست.

۴. یادگیری محتوای کتابها به عنوان مهمترین عامل موفقیت در آیندهٔ تحصیلی و شغلی دانش‌آموزان قلمداد می‌شود.

۵. نقش بسیار مهمی در ایجاد انگیزه و شوق یادگیری در نوآموزان ایفا می‌کند.

۶. در ایجاد نگرشها و ارزشهای ضروری برای زندگی فرد در جامعه سهم عمده‌ای دارد و وظیفهٔ شکوفایی استعدادها و قابلیتهای دانش‌آموزان را به عهده دارد. از این رو نامناسب بودن این کتابها در ابعاد مختلف می‌تواند تأثیراتی جبران‌ناپذیر بر تربیت نسل جوان داشته و آینده آنها را دچار مخاطره سازد، (جوادی، محمدجعفر؛ *فصلنامه تعلیم و تربیت*؛ شماره ۵۳ و ۵۴، ۱۳۷۷).

در مورد کتابهای درسی در پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوریهای آموزشی این وزارتخانه پژوهشهای متعددی انجام داده است مانند:

- پروژه ملی بهبود وضعیت آموزش ریاضی مدرسه‌ای در دوره آموزش عمومی (سال ۱۳۸۱).

- تحلیل محتوای کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی از دیدگاه فرهنگ کار و آموزش فنّاوری (سال ۱۳۸۰).

- بررسی نظریات اولیای دانش‌آموزان، دانش‌آموزان و معلمان دورهٔ ابتدایی دربارهٔ کتابهای درسی این دوره (سال ۱۳۷۶).

خلاصه این پژوهش را که محمدجعفر جوادی انجام داده در *فصلنامه تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش*، شماره ۵۳ و ۵۴، سال ۱۳۷۷ منتشر کرده است.

نویسنده در این مقاله آورده است که:

پژوهش دربارهٔ کتابهای درسی در ایران از سال ۱۳۴۱ با تشکیل «اداره کل مطالعات و برنامه‌ها» آغاز گردید. هدف از این کار، آماده کردن شرایط برای انجام هر چه بهتر کارها و از جمله تهیه کتابهای درسی بوده است. این اداره در سال ۱۳۴۸ به دو بخش «مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی و دفتر هماهنگی برنامه‌ها و توسعه» تقسیم و هر یک به نوعی عهده‌دار امر تهیه و ارزشیابی کتابهای درسی شده‌اند. بدین ترتیب، نخستین پژوهشها از اوایل سالهای ۱۳۵۰ صورت گرفت و از آن زمان تا به حال همچنان ادامه دارد.

محقق کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی را بررسی کرده و نتیجه گرفته است که مسئولان و دست‌اندرکاران تهیه و تولید کتابهای درسی به رغم تلاشهایی که کرده‌اند، با آنچه از لحاظ برنامه‌ریزی مورد نظر است، فاصله دارند.

نویسندهٔ مقاله پیشنهاد کرده است که با توجه به نقش فزاینده فنّاوریهای ارتباطی و اطلاعاتی در تعلیم و تربیت و تبدیل متون «نوشتاری» به متون «دیجیتالی» در آینده نزدیک، لازم است مراکز رایانه‌ای در بعضی از مدارس دایر و متون جنبی آموزشی از طریق رایانه‌ها ارسال شود.

- با توجه به اهمیت تصاویر، نمودارها و نقشه‌ها، از متون بصری بویژه در دورهٔ ابتدایی استفاده شود.

- اختیار تهیه کتابهای درسی با رعایت سرفصل مشخص به مناطق آموزشی ایران واگذار شود؛ به علاوه، وارد کردن بخش خصوصی در این کار نیز به شرط سرپرستی و هدایت آنها می‌تواند مثبت باشد.

- پیشنهاد می‌شود که در تهیه متون از روش فعال کمک گرفته شود و محتوا و تکالیف درسی به گونه‌ای ارائه گردد که فراگیر را به تجزیه و تحلیل مطالب تشویق کند و دانش‌آموزان را به معنی واقعی کلمه، درگیر موضوعها و مسائل مطرح‌شده در کتاب نماید.

۴. فعالیتهای فوق برنامه در داخل و خارج مدرسه

در برنامه‌ریزی مدارس علاوه بر برنامه‌های درسی، برنامه‌ها و فعالیتهای فوق برنامه و خارج از مدرسه در نظر گرفته شده است تا از این طریق نیز اهداف تعلیم و تربیت در هر

دوره تحصیلی تحقق یابد.

متخصصان تعلیم و تربیت معتقدندکه ارزش تربیتی فعالیتهای فوق برنامه (غیررسمی) نه تنها از فعالیتهای رسمی کمتر نیست، بلکه در برخی موارد حتی بیش از آنها مؤثر، مطلوب و سازنده است و لذا غنی کردن فعالیتهای فوق برنامهٔ مدارس را یک ضرورت می‌دانند و اصول حاکم بر آن را در نظام آموزش و پرورش مطرح می‌کنند.

فوق برنامه به فعالیتهایی اطلاق می‌شود که در راستای برنامه‌های رسمی و در جهت تکمیل، تسهیل و تقویت روند آموزش و پرورش مدارس انجام می‌گیرد. لذا گاهی به جای فوق برنامه، مکمّل برنامه نیز به کار می‌رود. در طرحهای مربوط به تغییر نظام آموزش و پرورش ایران مصوب ۱۳۶۷، ۱۳۶۹ و ۱۳۷۴ برنامه فوق برنامه مورد بحث قرارگرفته و اصول کلی حاکم بر آن به صورت زیر اعلام شده است:

اصل اول: برنامه‌ریزی و اجرای فعالیتهای فوق برنامه بر اساس اصول اعتقادی و عملی دین مبین اسلام باشند.

اصل دوم: تزکیه بر کلّیه فعالیتها به عنوان ریشهٔ اصلی تربیت، مقدم لحاظ شود.

اصل سوم: فعالیتها با اهداف و اصول برنامه‌ریزی مغایرت نداشته، بلکه همسو باشند.

اصل چهارم: برنامه‌ریزی با هدف ایجاد وحدت و یکپارچگی فرهنگی، اجتماعی بر اساس اصول مسلم اسلامی باشد.

اصل پنجم: زمینه‌سازی جهت برنامه‌ریزی صحیح و مبتنی بر تربیت صحیح در مورد زندگی آینده (شخصی، شغلی، اجتماعی) فراهم شود.

اصل ششم: برنامه‌ها از تنوع کافی بر اساس وضعیت متفاوت دانش‌آموزان در زمینه‌های مختلف از قبیل تحصیل، استعداد، نیاز، رغبت، ذوق، عاطفه، شرایط جسمی و روحی، مراحل رشد و وضعیت اجتماعی برخوردار باشند.

اصل هفتم: برنامه‌ها انعطاف لازم بر اساس امکانات و مقتضیات محیط را داشته باشند.

اصل هشتم: برنامه‌ریزی بر اساس ایجاد زمینه در رابطه با دانش‌افزایی و تجربه‌اندوزی کاربردی باشد.

اصل نهم: برنامه‌ریزی بر اساس تقویت توان تفکر، تحلیل، نقد و تحقیق باشد.

اصل دهم: برنامه‌ریزی در جهت مفهوم نمودن عملی الفاظی همچون هدفمندی،

اراده قوی، اعتدال، انضباط، حقیقت‌طلبی، حق‌گویی و ... صورت پذیرد.

اصل یازدهم: فعالیتها، جذاب، نشاط‌آفرین، شوق‌انگیز و تقویت کنندهٔ صمیمیت و دوستی باشند.

اصل دوازدهم: فعالیتها با برنامهٔ رسمی مدرسه تداخل و مغایرت نداشته باشند.

اصل سیزدهم: فعالیتها به طور عمده دانش‌آموز محور بوده و مسئولیتهای فردی و گروهی، غالباً به دانش‌آموزان واگذار گردند.

اصل چهاردهم: فعالیتها فراگیر و بر پایهٔ اعتماد باشند.

اصل پانزدهم: فعالیتها باید داوطلبانه باشند.

اصل شانزدهم: نقش کلّیه عوامل تعلیم و تربیت مدرسه در برنامه‌ریزی فعالیتهای فوق برنامه لحاظ شود.

اصل هفدهم: اجرای برنامه‌ها محدود به زمان خاص نبوده و شامل زمان رسمی مدرسه و خارج از آن شود.

سیاستهای اجرایی برای تحقق اهداف و اصول فوق برنامه عبارت هستند از:

۱. همکاری و مساعدت خانواده‌ها در تقبّل تأمین داوطلبانه بخشی از نیازهای مدارس مربوط به انجام فعالیتهای فوق برنامه.

۲. افزایش سرانه دانش‌آموزان و تخصیص اعتبارات ویژه فعالیتهای فوق برنامه در قالب ضوابط سرانه دانش‌آموزی.

۳. تجهیز مدارس به وسایل و امکانات مورد نیاز فعالیتهای فوق برنامه.

۴. تأمین نیروی انسانی مورد نیاز با شرح وظایف مشخص.

۵. تأمین منابع لازم و تخصیص اعتبارات لازم و کافی.

۶. همکاری سایر دستگاهها و نهادهای دولتی و غیردولتی در ارائه امکانات مورد نیاز آموزش و پرورش.

۷. ارزشیابی از برنامه‌ریزی و اجرای فعالیتهای فوق برنامه.

همه ساله در وزارت آموزش و پرورش دستورالعمل اجرای برنامه‌های مکمل برنامه به مدارس ابلاغ می‌گردد تا هر واحد آموزشی طبق شرایطی که دارد این برنامه را اجرا کند.

کمبود بودجه در مدارس ایران، کمبود نیروی انسانی حاذق و آگاه به اهداف، اصول و سیاستهای اجرای برنامه و وجود ناهماهنگی در دستگاههای ذی‌ربط از جمله

مشکلات عمده برنامه‌های فوق برنامه در ایران است. هم‌اکنون سازمان دانش‌آموزی، شورای عالی جوانان، سازمان تربیت بدنی، معاونت امور تربیت بدنی وزارت آموزش و پرورش، دفتر امور فرهنگی و مشاور، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، کانونهای فرهنگی و تربیتی، فرهنگسراهای مختلف برنامه‌ریزی و نظارت بر، برنامه‌های خارج از مدرسه دانش‌آموزان را نیز به گونه‌ای بر عهده دارند.[1]

۵. آموزش از راه دور

یکی از برنامه‌های جدید وزارت آموزش و پرورش، آموزش از راه دور است. برای برنامه‌ریزی، سازماندهی و نظارت بر اجرای آن، مؤسسه‌ای تحت عنوان مؤسسه آموزش از راه دور در دستگاه ستادی وزارت آموزش و پرورش به وجود آمده است.

آموزش از راه دور در مقاطع راهنمایی و متوسطه از مهر ماه ۱۳۸۳ در ۱۶ استان آغاز به کار کرده است. آموزش از راه دور به صورت حضوری، نیمه‌حضوری به سه شکل کتاب محور (نیمه حضوری)، آموزش دیداری یا شنیداری (TV حضوری و غیر حضوری) و مجازی یا شبکه‌ای (غیر حضوری) به مخاطبان ارائه می‌گردد.

هدف از ارائه این نوع از آموزش، آموزش دادن به آن دسته از دانش‌آموزان ایرانی داخل و خارج از کشور است که قادر به تحصیل در سیستم آموزش فعلی نیستند؛ آنان با پرداخت شهریه می‌توانند از این طریق آموزش ببینند.

مسئولان مؤسسه آموزش از راه دور معتقدند که ۵ میلیون و ۶۵۴ هزار نفر در اجرای برنامه میان مدت پنجساله تحت پوشش آموزش از راه دور قرار می‌گیرند. و

---

۱. در گزارش وزیر آموزش و پرورش در بیست و دومین اجلاس رؤسای آموزش و پرورش در مرداد ۱۳۸۳ در مورد فعالیتهای تشکلهای دانش‌آموزی و فوق برنامه این موارد مطرح شده است: ۱) اجرای اردوهای دانش‌آموزی و حمایت از تشکلهای دانش‌آموزی در امور مختلف اجتماعی توسط سازمان دانش‌آموزی، ۲) تداوم و توسعه فعالیتهای تشکل دانش‌آموزی نظیر انجمنهای علمی، ادبی، انجمن اسلامی و بسیج دانش‌آموزی، ۳) فعال‌سازی تشکلهای دانش‌آموزی پیشتازان، فرزانگان، و شاخه دانش‌آموزی سازمان جوانان هلال احمر، ۴) انجام دادن مسابقات علمی دانش‌آموزان و شرکت دادن ۸۰ هزار نفر در این زمینه. ۵) انجام دادن مسابقات و جشنواره‌های فرهنگی و هنری دانش‌آموزان و شرکت در المپیادهای ورزشی و ۶) ایجاد ۵۸۰ مرکز دارالقرآن و ترویج فرهنگ نماز در مدارس.

می‌افزایند که: هم‌اکنون، ۳ میلیون و ۱۳۵ هزار نفر در سنین ۱۱ تا ۱۷ از تحصیل در مقاطع راهنمایی و متوسطه بازمانده‌اند که بیشترین فراوانی آنها در دوره پیش‌دانشگاهی است.

قرار است این برنامه آموزشی در دوره راهنمایی، دو میلیون و ششصد و سی هزار نفر و در دوره متوسطه، دو میلیون و نهصد و سی هزار نفر را در داخل کشور و نود و چهار هزار نفر را در خارج از کشور تحت پوشش قرار دهد. مخاطبان این طرح شامل افراد ۱۱ـ ۲۵ ساله هستند. فراگیران از مهر ۱۳۸۳ در پایه اول راهنمایی و متوسطه پذیرش خواهند شد. (*نگاه*، شماره ۲۳۳، ۱۳۸۳)

مشکل عمده این برنامه عبارت است از: عدم تصویب آن در شورای عالی آموزش و پرورش و نبودن برنامه جامع و تسریع در آغاز آن بدون بسترسازی لازم از نظر تأمین منابع درسی، تجهیزات و نیروی انسانی، قوانین و مقررات لازم.

۶. توسعه فنّاوری و استفاده از رایانه در آموزش و پرورش

از فعالیتهای جدید آموزش و پرورش در سطوح مختلف مدیریت، توسعه فنّاوری و استفاده از رایانه در دستگاههای ستادی، استانی، منطقه و مدرسه است.

ایجاد دفتر فنّاوری اطلاعات در تشکیلات اداری وزارت آموزش و پرورش، طراحی و تدوین سایت مرکزی این وزارتخانه، طراحی و تهیه سایتهای معاونتها و دفاتر ستادی، اجرای طرح نظام اطلاع‌رسانی آموزش و پرورش، جمع‌آوری آمار عوامل آموزشی و انتشار کتاب آمار آموزش و پرورش و تشکیل پایگاههای اطلاعاتی (نیروی انسانی، حقوق و دستمزد، صندوق ذخیره فرهنگیان و دانش‌آموزی) از گامهایی است که در این زمینه برداشته شده است.

طراحی دوره‌های آموزشی کارکنان وزارت آموزش و پرورش در زمینه آشنایی با فنّاوری اطلاعات و کاربرد آن در مدارس و آموزش دانش‌آموزان دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی نیز مورد توجه قرار گرفته است. در کارنامه معاونت برنامه‌ریزی و منابع انسانی وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۳) در مورد فعالیتهای دفتر فنّاوری اطلاعات آمده است که:

«رویکرد نوین به کارگیری فنّاوری اطلاعات و ارتباطات به منزلهٔ محور توسعه پایدار مبتنی بر دانایی از سیاستهای مهم راهبردی است که اخیراً مورد توجه دولت و

کلّیه دستگاهها قرار گرفته است. این سیاست، نظام آموزشی کشور را که نیازمند نگرش نو، تحول‌پذیر، فرایندمدار، خلاق و پویاست کمک خواهد نمود و سطوح مختلف از جمله ارتباطات، انتقال دانش، کتابهای درسی، کلاس و معلم و ... را تحت تأثیر قرار خواهد داد: عدم وجود طرح جامع در مورد استفاده از فنّاوری اطلاعات در تمام سطوح اداری و مدارس؛ عدم آگاهی همه کارکنان آموزش و پرورش از اثربخشی فنّاوری اطلاعات از فرایند مدیریت و تدریس و عدم بسترسازی لازم برای اجرای این برنامه از مشکلات عمده‌ای است که هم‌اکنون در وزارت آموزش و پرورش در این زمینه احساس می‌گردد.»

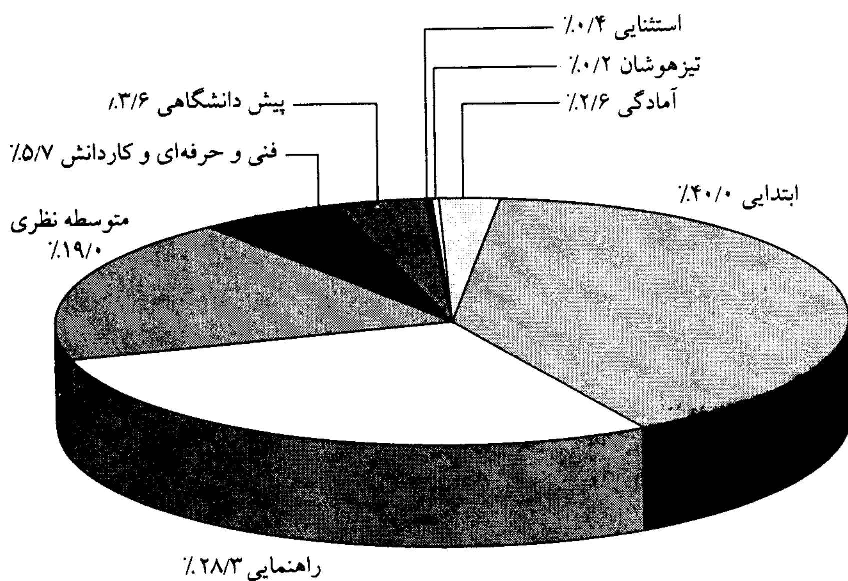
۷. وضعیت کمّی آموزش و پرورش

توسعه رشته‌های فنی و حرفه‌ای و افزایش درصد قبولی در آن از تحولات عمده‌ای است که در وضع آموزش و پرورش دوره‌های مختلف تحصیلی پدید آمده است. این امر نشان دهندهٔ کاهش تدریجی تعداد دانش‌آموزان در دیگر رشته‌هاست.

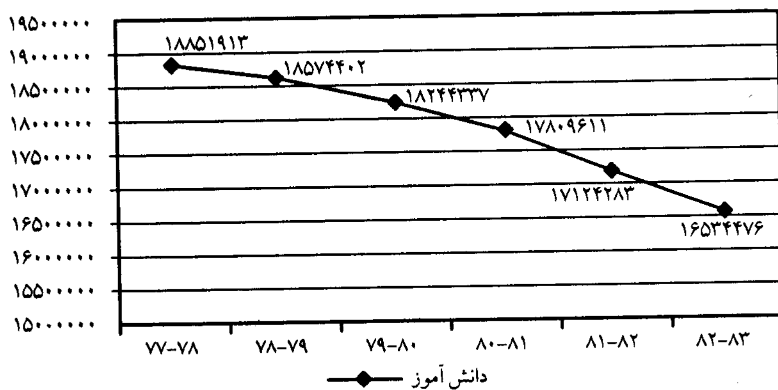
طبق آمار تفصیلی وزارت آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳، ۱۶۵۴۳۴۴۰ دانش‌آموز در ۱۳۸۰۱۸ مدرسه، در ۷۰۰ اداره آموزش و پرورش شهرستان، ناحیه، منطقه، عشایری تحت پوشش ۲۹ سازمان شاغل به تحصیل بوده‌اند.

در همین سال تحصیلی، تعداد دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی ۵/۴ درصد، دوره راهنمایی تحصیلی ۳/۹ درصد و دوره متوسطه ۴ درصد و دورهٔ پیش‌دانشگاهی ۵/۶ درصد کاهش یافته است. بنابراین تعداد دانش‌آموزان مدارس ایران از ۱۸۱۲۰۰۰۰ نفر در سال تحصیلی ۱۳۷۵ـ۱۳۷۶ به ۱۶۵۴۳۴۴۰ نفر در سال تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳ رسیده است؛ سهم دانش‌آموزان استثنایی از کل دانش‌آموزان در سال تحصیلی یادشده ۰/۴ درصد، سهم دانش‌آموزان تیزهوش ۰/۲ درصد، سهم دانش‌آموزان ابتدایی ۴۰ درصد، راهنمایی ۲۸/۳ درصد، متوسطه نظری ۱۹ درصد، فنی و حرفه‌ای و کاردانش ۵/۷ درصد و پیش‌دانشگاهی ۳/۶ درصد است.

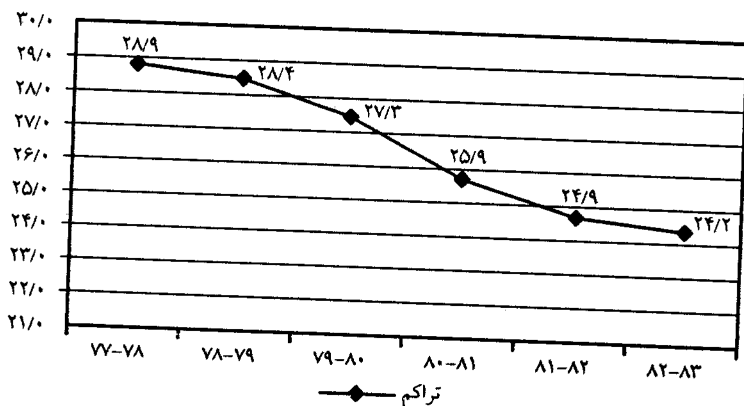
نمودار ۱ سهم هر یک از دانش‌آموزان دوره‌های تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳ را نشان می‌دهد. نمودارهای ۲، ۳، ۴ و ۵ تعداد دانش‌آموز، تراکم، کلاس و نیروی موردنیاز در دوره‌های تحصیلی را از سال تحصیلی ۱۳۷۷ـ۱۳۷۸، ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳ نیز نشان می‌دهد.

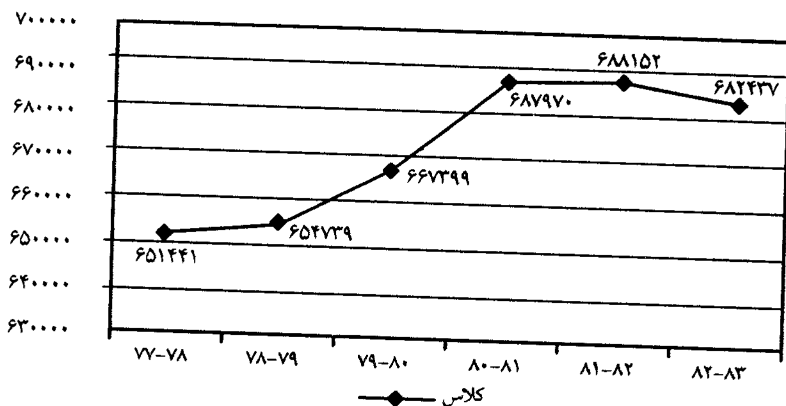
نمودار ۱

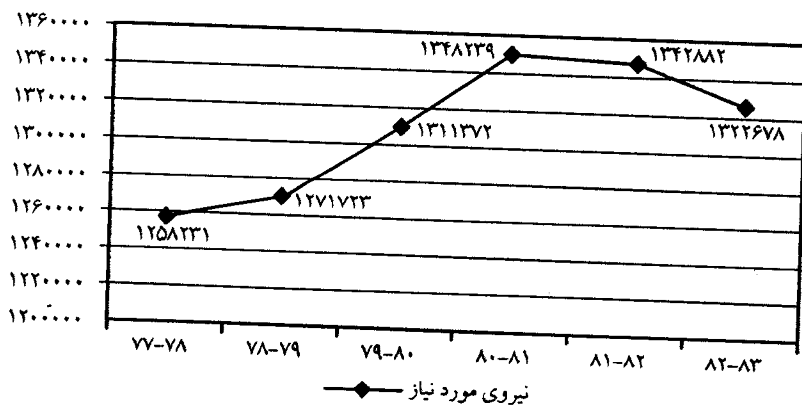
نمودار ۲

نمودار ۳

نمودار ۴

نمودار ۵

طبق گزارش وزیر آموزش و پرورش در اجلاس رؤسای آموزش و پرورش در مرداد ۱۳۸۳:

سهم دانش‌آموزان شاخه کاردانش از کل دانش‌آموزان دوره متوسطه از ۱۴/۷ درصد در سال تحصیلی ۱۳۷۹ـ۱۳۸۰ به ۲۰/۳ درصد در سال تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳ رسیده است. سهم دانش‌آموزان فنی و حرفه‌ای و کاردانش دوره متوسطه از ۲۵/۸ درصد در سال تحصیلی ۱۳۷۹ـ۱۳۸۰ به ۳۶ درصد در سال تحصیلی ۱۳۸۲ـ۱۳۸۳ رسیده است.

بررسی آمارهای یادشده نشان می‌دهد که در چند سال اخیر رشد دانش‌آموزان در تمام دوره‌های تحصیلی کاهش یافته و این کاهش به ۱ میلیون و ۶۰۰ هزار نفر رسیده است. درصد کلاسهای درس بالا رفته و تعداد مدارس و مناطق آموزشی رو به افزایش بوده است. تعداد دانش‌آموزان مدارس آمادگی، تیزهوشان، استثنایی نیز افزایش یافته است.

توزیع دانش‌آموزان دوره متوسطه روند مناسبی یافته و درصد رشته‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش و تعداد دانش‌آموزان آن رو به فزونی نهاده و به ۳۶ درصد رسیده است.

طبق گزارش یادشده درصد قبولی دانش‌آموزان در دورهٔ ابتدایی از ۹۵/۸۸ درصد به ۹۷/۱۹ و دوره راهنمایی از ۸۷/۹ درصد به ۹۰/۹ و سال اول متوسطه از ۷۰/۲ درصد به ۷۲/۹۵ و سالهای دوم و سوم متوسطه از ۸۷/۷ به ۸۹ درصد رسیده است.

درصد باسوادان جمعیت ۶ ساله و بالاتر از ۸۴/۴ درصد در سال ۱۳۸۰ به ۸۵/۸۱ درصد در سال ۱۳۸۲ افزایش یافته است.

منابع و مآخذ

آقازاده، احمد؛ «اهمیت و ضرورت گسترش مراکز پیش از دبستان»، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت*؛ شماره‌های ۵ و ۶، تهران: ۱۳۷۵.

احمدی، سیداحمد؛ *روانشناسی نوجوانان و جوانان*؛ تهران: ترمه ـ مشعل، ۱۳۷۱.

ادارهٔ کل روابط عمومی وزارت آموزش و پرورش؛ «آموزش از راه دور»، *نگاه*؛ شمارهٔ ۲۳۳، تهران، ۱۳۸۳.

اردبیلی، یوسف؛ *اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در تعلیم و تربیت*؛ تهران: بعثت، ۱۳۷۴.

باقری، خسرو؛ *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*؛ تهران: دفتر امور کمک آموزشی وکتابخانه‌ها، ۱۳۶۸.

به پژوه، احمد و اساتید طرح جامع آموزش خانواده؛ *خانواده و فرزندان در دورهٔ ابتدایی*؛ تهران: انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۷.

پژوهشکده تعلیم و تربیت؛ *بررسی و تحلیل و ارزیابی سیر تحول برنامه راهنمایی و مشاوره از مهر ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۹*؛ ۱۳۶۰.

پیاژه، ژان؛ *روانشناسی و دانش آموزش و پرورش*؛ ترجمهٔ علیمحمد کاردان؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.

جوادی، محمدجعفر؛ «بررسی نظرات اولیای دانش‌آموزان و معلمان دورهٔ ابتدایی دربارهٔ کتابهای درسی این دوره»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*؛ شماره ۱ و ۲، تهران: پژوهشکدهٔ تعلیم و تربیت، ۱۳۷۷.

حجتی، سیدمحمدباقر؛ *اسلام و تعلیم و تربیت*؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹.

حسینی، سیدمهدی؛ *راهنمایی و مشاوره تحصیلی*؛ تهران: رشد، ۱۳۷۷.

حسینی‌روح‌الامینی، جمیله؛ *سیر تحول برنامه‌های درسی دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی*؛ تهران: دبیرخانه شورایعالی آموزش و پرورش، ۱۳۷۷.

خلخالی، مرتضی؛ *ویژگیهای مطلوب کتاب درسی*؛ تهران: دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی، ۱۳۵۹.

دبیری اصفهانی، عذرا؛ *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی و متوسطه*؛ تهران: دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۷۶.

سازمان برنامه و بودجه؛ *برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران از ۱۳۷۲-۱۳۷۷*؛ تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۲.

شرفی، محمدرضا؛ *دنیای نوجوان*؛ تهران: تربیت، ۱۳۷۰.

شریعتمداری، علی؛ *رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی*؛ تهران: سمت، ۱۳۷۴.
ــــــــ؛ *اصول تعلیم و تربیت*؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
شعاری‌نژاد، علی‌اکبر؛ *مبانی روانشناختی تربیت*؛ تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۵.
شعبانی، حسن؛ *مهارتهای آموزشی و پرورشی*؛ تهران: سمت، ۱۳۷۱.
شفیع‌آبادی، عبدالله؛ *راهنمایی و مشاوره کودک*؛ تهران: سمت، ۱۳۷۲.
شکوهی، غلامحسین؛ *تعلیم و تربیت و مراحل آن*؛ مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.
شکوهی‌یکتا، محسن؛ *تعلیم و تربیت اسلامی*؛ تهران: دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۶۹.
صافی، احمد؛ *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران*؛ تهران: سمت، ۱۳۷۳.
ــــــــ؛ *اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش*؛ تهران: دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۶۸.
ــــــــ؛ *سیمای معلم*؛ تهران: انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۶.
صدیق، عیسی؛ *تاریخ فرهنگ ایران*؛ تهران: سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی، ۱۳۴۳.
صفوی، امان‌الله؛ *کلیات فنون و روشهای تدریس*؛ تهران: دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۶۶.
ــــــــ؛ *تعلیم و تربیت جهانی در قرن بیستم*؛ تهران: رشد، ۱۳۶۶.
علاقه‌بند، علی؛ *مقدمات مدیریت آموزشی*؛ تهران: بعثت، ۱۳۷۱.
ــــــــ؛ *مبانی و اصول مدیریت آموزشی*؛ تهران: بعثت، ۱۳۷۱.
فرقانی‌رئیسی، شهلا؛ *شناسایی، تنوع و فراوانی ناهنجاریهای رفتاری دانش‌آموزان کشور*؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۴.
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۵۸.
کاردان، علیمحمد؛ «فرهنگ و آموزش و پرورش فرهنگی»، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*؛ شماره ۱، تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۷۲.
کالاهال، جوزف، کلارک لئونارد؛ *آموزش دورهٔ متوسطه*؛ ترجمهٔ جواد ظهوریان؛ مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.
کرمی‌نوری، رضا، علیرضا مرادی؛ *روانشناسی تربیتی*؛ تهران: دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۶۷.
کیامنش، علیرضا؛ *گزارش ارزشیابی از نظام جدید متوسطه ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴*؛ تهران، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۵.
لوتان، کوی؛ *آموزش و پرورش تطبیقی*؛ ترجمهٔ محمد یمنی‌دوزی‌سرخابی؛ تهران: سمت، ۱۳۷۵.
مشایخی، محمد؛ *آموزش و پرورش تطبیقی*؛ تهران: دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۴۹.

معیری، محمدطاهر؛ *مسائل آموزش و پرورش*؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴.
مفیدی، فرخنده؛ «بررسی نگرش والدین، مربیان و دانشجویان در مورد ضرورت آموزش و پرورش پیش از دبستان»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*؛ شماره ۴، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت، ۱۳۷۶.
ملکی، حسن؛ *برنامه‌ریزی درسی: راهنمای عمل*؛ تهران: مدرسه، ۱۳۷۶.
میرکمالی، سیدمحمد؛ *رفتار و روابط در سازمان و مدیریت*؛ تهران: نشر رامین، ۱۳۷۸.
ندیمی، محمدتقی، محمد حسین بروح؛ *آموزش و پرورش: سه مقطع ابتدایی، راهنمایی و متوسطه*؛ تهران: مهرداد، ۱۳۷۷.
نفیسی، عبدالحسین؛ هشت *سال تلاش*؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۵.
نقیب‌زاده، میرعبدالحسین؛ نگاهی به *فلسفه آموزش و پرورش*؛ تهران: طهوری، ۱۳۷۶.
ـــــــــ؛ *آیین‌نامه آموزشی دوره سه ساله متوسطه*، تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۸.
ـــــــــ؛ *اهداف، ویژگیها و اصول آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی*؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۳.
ـــــــــ؛ *خلاصه آمار سال ۱۳۷۷*؛ تهران: دفتر هماهنگی طرحها و تلفیق برنامه‌ها، ۱۳۷۷.
وزارت آموزش و پرورش: شورایعالی آموزش و پرورش؛ *آیین‌نامه کودکستانها*؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۴۹.
وزارت آموزش و پرورش؛ *طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۶۷.
ـــــــــ؛ *طرح نظام جدید آموزش متوسطه*؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۶۹.
یونسکو؛ «آموختن برای زیستن»، یونسکو؛ تهران: ۱۳۵۵.
ـــــــــ؛ «یادگیری گنج درون»، یونسکو؛ ترجمهٔ دفتر همکاریهای علمی و بین‌المللی، تهران: تزکیه، ۱۳۷۶.

Halssall, Rob; *Teacher Research and school improvement*; Open University Press, 1998.

Harris, Alma, Benett Nigel and Preedy Margant; *Organizational Effectiveness and Improvement in Education*; Open University Press, 1998.

Rajput, J. S.; *Education in a Changing World*; First Published; vikas, 1999.

Roger, Merry; *Successful Children, Successful Teaching*; First Published; Open University Press, 1998.

Scott, Peter; The *Globalization of Higher Education*; Open University Press, 1998.

Taylor, Sandra, Fazal, Rizvi and Bob Lingard; *Education Policy and the Politics of Change*; First Published; London: Routledge, 1997.

Woods, Peter, Bob Jeffrey and Geoff Troman; *Restructuring School, Reconstructing Teachers*; First Published; Open University Press, 1997.